

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Gürcistan’da Din ve Devlet İlişkisi

Tezi Hazırlayan: Nino Çipaşvili

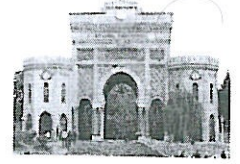
2501060915

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İlker Aktükün

İstanbul, 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **ULUSLARARASI İLİŞKİLER** Anabilim Dalında ders dönemindeki Eğitim-Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501060915** numaralı **Nino Chipashvili**'in hazırladığı **“Gürcüstan'da Din ve Devlet İlişkisi”** konulu YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **25.03.2010 PERŞEMBE günü saat 12.00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin**Kabul**.....'ne* ~~OYBİRLİĞİ~~ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. BİRSEN ÖRS	Kabul	
DOÇ. DR. LEVENT ÜRER	Kabul	
DOÇ. DR. NAMIK SİNAN TURAN	Kabul	
YRD. DOÇ. DR. İLKER AKTÜKÜN	Kabul	
YRD. DOÇ. DR. SEVGİ UÇAN ÇUBUKÇU	Kabul	

ÖZ

Gürcistan'da Hristiyanlık 4. yüzyılın başında resmîyetini kazandı. Hristiyanlığın resmîyetini kazanmasının siyasi önemini anlamak için ülkenin birleşmesinde ve Gürcü halkın bir millet olarak oluşmasında Hristiyanlığın rolü bilmek gerekmektedir. O zamanki Gürcistan kraliyetinin iç ve dış siyasi durumunun iyileşme ve doğru yönüne gitme işinde Hristiyanlık muhtemelen büyük önem taşımaktadır.

Günümüz Gürcistan'da özerk kilise ile devlet arasında anayasal anlaşma mevcuttur. Ülkede olan diğer dini organizasyonların devlet ile ilişkisi kanunla belirtilmemiş durumdadır. Ele aldığım çalışmada Gürcistan'da dinin tarihi gelişiminden ve günümüzde devlet ve kilise arasında gündemde olan sorunları incelenmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde Gürcistan'da dinin tarihi gelişimi, ikinci bölümde Gürcü kilisesinin Çarizm ve Sovyet dönemleri, üçüncü bölümde ise günümüz Gürcistan'da din meseleleri ve kilisenin durumu ele alınmıştır.

ABSTRACT

Christianity as a state religion was officially proclaimed in Georgia in the 4th century. In order to understand its political importance it is necessary to realize the role of the Christianity in the formation of the Georgian nationality. At that period of time the Christianity was vital in the development of the internal and external politics of Georgian Kingdom. Nowadays the relationship between the state and the Orthodox Church of Georgia is based on the Constitutional Agreement (concordat).

The thesis analyzes the development of the history of the Christianity and the contemporary issues existing between the state and the Orthodox Church of Georgia. The development of the history of the religion in Georgia is reviewed in the first chapter; in the second chapter there is mentioned the statement of Church of Georgia in the reign of Russian Empire and the Soviet Regime; and the existing contemporary issues of the Orthodox Church of Georgia are underlined in the fourth chapter.

ÖNSÖZ

Ortodoks öğretilerde devlet ve din ilişkisi her zaman önemli yer almıştır. Gürcistan'ın örneğinde Ortodoksluk baştan günümüze kadar Gürcü halkın ekonomik, siyasi ve ideolojik gelişimini sürekli sağlamıştır. Yirmi yüzyıllık din tarihine sahip olan Gürcistan'ın bugünkü gerek dini gerek siyasi alanları incelenirken muhakkak tarihine iyice bakmak gerek. 4. yüzyılda resmîyetini kazanan Hristiyan inancı bugün Gürcülüğünün en önemli etkenlerden biridir.

4. yüzyılda Hristiyanlığının resmi din olarak ilan edilmesi ülkenin jeopolitik durumundan dolayı Gürcistan tarihinde devrim yarattı. O zamandan beri Gürcistan'ın siyasi ve ruhani oryantasyon belirlenmiş ve günümüze kadar hiç değişmemiştir.

Önce Çarizm sonra Sovyet dönemlerinde özgürlüğünü kaybetmiş Gürcistan komünizm ideolojisine boyun eğmeyip sürekli karşı çıkardı. Başta Özerk Gürcü Ortodoks kilisesi olmak üzere herkes Gürcülüğünü ve onunla beraber Hristiyan inancını kurtarmak için savaş verdiler. Ateist ideolojisine karşı mücadelede Gürcü kilise çok zarar görmüştür.

90'lı yıllarda özgürlüğünü tekrar ilan eden Gürcistan'ın siyasi ve dini yaşamında yeni bir sayfa açıldı. Bugün Gürcistan'da din özgürlüğü mevcuttur diyebiliriz. Fakat bazı sorunların olmasını vurgulamak gerek.

Bu alışma Gürcistan’da devlet ve din ilişkisinin tarihsel gelişimini ve bununla beraber bugünkü durumunun incelenmesini amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Türkiye’de yazılması ise Türkiye – Gürcistan dostluk ilişkilerinin daha da derinleşmesini sağlayacağını ummuyorum. Çünkü bu iki ülkenin halkı birbirileri hakkında ne kadar çok bilgiye sahip olursa ülkeler arası ilişki o kadar iyi olacaktır. alışmamdan yararlanacak Türk ğrencilere ve tüm okurlara önceden saygılarımı sunuyorum.

Bu tezin yürütülmesi sırasında danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İlker Aktükün’n göstermiş olduğu yardımlardan ve anlayışından dolayı kendilerine derin saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak bu tezin hazırlanması sürecinde yaşadığım bütün gerginliğe ve sıkıntıya rağmen İstanbul gibi güzel bir şehirde yaşamaktan mutlu ve memnun olduğunu söylemek istiyorum. Ayrıca Türk Cumhuriyetler ve Akraba Toplulukları ğrenci Projesi Kontenjanında Türkiye’de eğitim almamda olan tüm kişilere saygılarımla teşekkürlerimi bildiririm.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. GÜRCİSTAN VE HİRİSTİYANLIK.....	4
1.1. Gürcistan'ın Sosyal ve Siyasi Yaşamında Hristiyanlığın Yayılması.....	4
1.2. Gürcistan'da Hristiyanlığın Güçlenmesinde Gürcü Hükümdarların Rolü..	18
1.3. Gürcistan'ın Jeopolitik Şartlarında Ortodoksluğun Teokratik ve Felsefi Unsurları	32
1.4. Gürcistan'ın Milli Tarihinde Hristiyanlığın Rolü.....	43
2. ÇARİZM VE SOVİYET DÖNEMLERİNDE GÜRCÜ KİLİSESİ	50
2.1. Çarizm'in Din Politikaları Gürcistan'da ve Kilise Özerkliğinin Kaldırılması	50
2.2. Gürcü Kilise Özerkliğinin Tekrar İlan Edilmesi	64
2.3. Gürcistan Ortodoks Kilisesi ve Sovyet Hükümeti İlişkiler	72
3. POST SOVİYET GÜRCİSTAN'DA DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİ...82	
3.1. Dünya'da Kilise ve Devlet İlişkilerinin Modelleri	82
3.2. Devlet ve Kilise İlişkilerinin Gürcistan Modeli	90
3.3. Diğer Dini Organizasyonların Durumu ve Hukuki Statüsü.....	98
3.4. Gürcistan'da Devlet ve Kilise İlişkilerinin Modern Durumunun Analizi..	100
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA.....	109

KISALTMALAR

A.e.	:	Aynı eser
Bkz.	:	Bakınız
Çev.	:	Çeviren
Haz.	:	Yayına hazırlayan
M. s.	:	Millattan sonra
M. ö.	:	Millattan önce
S.	:	Sayfa, sayfalar
Y. y.	:	Yayınevi yok

GİRİŞ

Bu çalışmada Gürcistan'da devlet ve kilise ilişkileri üzerine durulacaktır. Konu yeterince geniştir, bu yüzden tezin konusu Gürcistan Devletinin kuruluşundan bu yana kadar kilise devlet arasında mevcut olan ilişkilerini ve bununla beraber bu ilişkilerinin içerisinde olan sorunlar olacaktır.

Tezin birinci bölümünde yer alan Gürcistan'da Hristiyanlığın yayılması, Gürcü devletinin kurulmasıyla beraber kilisenin 5. yüzyılda özerkliği kazanması daha sonraki bölümlerde incelediğim konuları daha iyi anlamak için gerekecektir. Bu bölümde Gürcistan'ın iki önemli kralın Gürcü kilise tarihinin tamamen değiştirdiğini vurgulanmaktadır. 5. yüzyılda ve 12. yüzyılda krallar Vahtang Gorgasali ve Davit Aghmashenebeli tarafından geçirilen kilise reformları devlet ve kilise ilişkisinde atılan ilk adımlardır. Gürcü hükümdarların devlet ve kilisenin yaklaşmasında göstermiş olduğu çabalar sonucunda kilise Gürcü devletin ayrılmayan parça olmuştur. Ayrıca putperestlikten tektanrılık dine geçişini ele aldığım bu bölümde dönemin genel dini durumunun tasviri verilmeye çalışılmıştır. Gürcistan'ın jeopolitik durumu, Bizans ve Roma İmparatorlukları ve diğer Hristiyan olmayan komşu ülkeleri ile siyasi ve dini ilişkileri de bu bölümde ele alınmıştır.

Gürcü bilimsel çevrelerinde Hristiyanlık öncesi Gürcülerde milliyetçiliğin olmadığı artık tartışılmıyor. Ortodoksluğun Gürcistan'da devletin kurulmasında ve milliyetçilik prensiplerin oluşmasında çok büyük önemi olduğu vurgulanıyor.

Bu yüzden ele aldığım tezin konusunu incelediğimde Gürcistan'da Hristiyanlığın tarihine bakmak şarttır.

Gürcü devlet ve kilise ilişkiler tarihinin önemli olan diğer dönemler Çarizm ve komünist dönemlerdir. Bu iki dönemi bir bölümün içinde almamın sebebi Rusya'nın Gürcistan'a karşı gerek dini gerek siyasi politikasının çarizm ve komünist dönemlerde ayını olduğudur. 19. yüzyılda Rusya ve Gürcistan arasında yapılan antlaşma sonucunda kaybedilen devlet özgürlüğü ve kilise özerkliği Gürcistan devletini bambaşka sorunlara karşı getirdi. Kilise ve devlet ilişkileri açısından son derece hassas bir dönem olan Çarizm dönemi Gürcü devlet ve kilise ilişkilerini farklı boyutlara getirdi. İkinci bölümde Çarizmin ve daha sonra 70 yıllık ateist dönemin Gürcistan kilisesine getirilen zararlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilecektir. Ateist komünist döneminde dini yasaklanmasına rağmen Gürcistan'da Hristiyan inancının ve onunla birlikte Gürcü milliyetçiliğin arttırmasının sebepleri göreceğimiz bu bölümde Gürcistan Patrikhanesinin ve patriğinin devlet ve dini ilişkileri geliştirdiğinin ipuçları verilecektir. Çoğu komünist dönemde başlayan kilise-devlet arasındaki sorunların halledilmesine önemli bir rol oynayan Gürcistan Patrikhanesi ve Komünist hükümeti arasındaki ilişkilerin Gürcistan üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde ikinci bölümün sonunda göreceğiz.

90lı yıllarda Doğu Avrupa'nın ve Kafkasya'nın siyasi haritası tamamen değişti. Sovyet Birliği'nin ülkelerinde 80li yıllarda başlayan ulusal hareketleri sonucunda Sovyet Birliği parçalandı ve bu ülkeler bağımsızlığa kavuştu. Fakat bu

ağrılı ve zor geçiş dönemde bu devletlerin içinde bazı sorunlar ortaya çıkmaya başladı.

Gürcistan örneğinde komünizmin çöküşünün izlerinin silinmesi uzun sürdü, hatta günümüze kadar silinmedi diyebilmemiz mümkün. Ortaya çıkan sorunlardan biri kilise ve devlet arasındaki ilişkiye artık bir biçim verilmesiydi. Bu bölümde bu sorunlarının çözmesinde yer alan her ayrıntıya bakılacak, Gürcistan Patriği 2. İlia'nın devlet ile ilişkilerinin nasıl yürüttüğü üzerine duracağız.

90lı yıllarından sonra büyük siyasi değişimlere şahit olan Gürcistan'ın gündeminde halen devlet ve kilise ilişkisinde bazı sorunları mevcuttur. Dini azınlıkları ve hoşgörölük, devlet ve kilise arasında mevcut olan antlaşma, resmi din talebi v.s. ele aldığım üçüncü bölümde günümüz Gürcistan'ın siyasi ve dini durumu incelenmektedir.

Bugünkü hükümetinin dine nasıl baktığını ve devletin kilise politikaları, Gürcistan Patrikhane'nin bu ilişkilerinin çözümlemesinde rolünü bahsettiğim üçüncü bölümü ile tamamlanan bu tezin kronolojik çerçeve 4.-21. yüzyıllar kapsamaktadır. Hristiyanlık resmîyetini kazanmasından başlayan bu tezde günümüzde adım adım gelişen Gürcistan'ın gündeminde dinin yerini bulmaya çalışılmıştır. Gürcü demokratının ortamında Gürcü Özerk kilisesinin devlet işlerinde ve ülkenin yaşamında önemini belirtmek istediğim bu tezin değerlendirilmesi tezi okuyacak olanlara kalmıştır.

1. GÜRCİSTAN VE HIRİSTİYANLIK

1.1 Gürcistan'ın Sosyal ve Siyasi Yaşamında Hristiyanlığın Yayılması

Gürcü asıllı halklar tarihsel olarak Kafkasya, küçük Asya ve Ege bölgesinde yaşamaktaydı ve çok eskiden beri Bizans ve Roma ile yakın ilişkilerin içerisindeydi. Bugün Bilim adamlarının çoğu küçük Asya'nın ölü dilleri ve modern İberiyen-Kafkas diller arasında akrabalık bağı olduğu işinde hemfikirler. Hitit-İberiyen diller olarak adlandırılan bu ölü diller Kafkasya, küçük Asya ve Ege bölgelerinde konuşulmaktaydı. Gürcü dili de Hitit-İberiyen dillerinin grubuna girmektedir.¹

Bu kültürel ve genetik ilişki zamanla daha da gelişmekteydi, Yunan dünyasıyla olan yakınlık ve ticari ilişkileri Gürcü ve Bizans hükümdarlarının yakınlaşmasına sebep oldu. Yunan ve Roma kaynaklarına göre Gürcüler ve Bizanslılar sık sık görüşüp savaşlarda birbirilerini desteklemekteydi. Bu ilişkilerin sonucunda Gürcü ve Bizans-Roma hükümdarları birbirlerinin sosyal, ekonomik, milli ve siyasi yaşamlarını çok yakından tanıdı.

1. yüzyılın başlarında Roma İmparatorluğu iç ve dış siyasi durumu zorlaştığı için doğu ülkelerini fethetmekten vazgeçmiş durumunda. İberia ve

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 1, თბილისი, 1950, გვ. 6 (Gürcü Dili Açıklayıcı Sözlüğü, 1. Cilt, Tiflis, 1950, s. 6)

Albaniya Roma'dan tamamen bağımsız oldu.² Hatta m. s. 1-2 yüzyıllarda Roma Kartli (İberia) Krallığıyla kendi isteğiyle dostluk ve dayanışma amacıyla ilişki kurdu ve böylece Partya ve Ermenistan'a karşı ittifak etmiş oldu.³

Roma İmparatorluğu gibi Hristiyanlığın öncesi Gürcistan'da da toplumun sosyo-ekonomik değişimler süreci başlıyor. Bu süreç feodal düzenine geçiş olarak nitelendirilebilir.⁴

Gürcistan'da Hristiyanlık yayılmaya başladığından devlet dini olarak kabul edilene kadar sosyal, ulusal ve siyasi yaşamında çok önemli değişimler oldu, özellikle dış ilişkilerinde sıkışan sarsıntılar ülkeyi birçok taraftan etkiliyordu. Gürcü etnoslar birliğinde çok önemli gelişmeler gözlemekteydi. Günümüz arkeolojik ve etnografik bulguların analiziyle tarihçiler adetler ve geleneklerin, coğrafik yerlerin ve başka etkenlerin farklı olmasının Gürcü etnosların arasında değişik inançlara yol açtığını vurgulamakta. Yani onlar sadece gök tanrılara tapmıyorlardı, her Gürcü topluluğunun kendi tapısı vardı. Böylece politeizm sıralamasında bu toplulukların özerk birliği olarak görmemiz asılsız olmayacaktır. Zengin Gürcü etnografik malzemeler Gürcülerin ortak büyük tanrılarla birlikte topluluk tanrıları ya da topluluklar arası tanrılarına inandığını göstermektedir.⁵

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 1, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1970 გვ. 508 (Gürcistan Tarihi Üzerine Denemeler, 1. cilt, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1970 s. 508)

³ იქვე, გვ. 508 (A.e., s.508)

⁴ სიმონ ჯანაშია, შრომები, ტ. 1, გამომცემლობა დილა, თბილისი, 1981, გვ. 32 (Simon Canaşia, Çalışmalar, 1. cilt, Dila Yayınları, Tiflis, 1981, s. 32)

⁵ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 1, გვ. 21-32 (Gürcistan Tarihi Üzerine Denemeler, 1. cilt, s. 21-32)

Gürcü toplulukların taptığı güneş, ay, yıldızlar ülkenin sosyal durumunu ve sürdürdükleri yaşam tarzını yansıtmaktaydı. Bunun haricinde Sasanid İran'dan giren "Mazdeizm" (ateşe tapma) da yaygındı. Mazdeizmi kullanarak Gürcülerin kendi tarafına çekmesi Sasanilerin düşman politikasının bir unsuruydu. Fakat Gürcülerin tarafından Mazdeizmi kabullenmek kolayı olmadı, çünkü Gürcülerin kendi tanrılara olan inancı çok kuvvetliydi. Daha. m.ö. 4. yüzyılın sonunda Kartli'nin (İberia) başkenti olan Mtsheta'da Büyük İskender'in komutanı olan Gürcü asıllı Pontus'lu Azon Büyük İskender'in desteğiyle hükümdar oluyor. Fetihlerin gördükleri bu dönemin Gürcü adetler ve gelenekler hakkında Gürcistan tarihinin ana kitabı olan Kartli'nin Yaşamında anlatılmaktadır: "Gürcülerin hepsi akrabalık ilişkilerinde çok kötüler, kötü kocalık ve zina yüzünden akrabalık nedir bilmiyorlar, hayvanlar gibi canlı ölü olan her şeyi yiyorlar, onların yaptıklarını dile getirmek bile çok zor."⁶ Azon aşırı inançsız Gürcüler için Mtsheta kalesinin başında Gats ve Gaim adlı iki put heykelini yaptırdı.

Azon'un hükümdarlığı Gürcülerin ikiye bölünmüş çok topluluklu ülkeyi birleştiren, reformist ve Gürcü alfabesini yazan kral Parnavaz tarafından devredildi.⁷ Parnavaz kendi adına yaptırılan yeni put heykelini diktirdi. Bu putun ismi Armaz (Parnavaz'ın Farsçası).⁸ Bu olayların başlangıç tarihi m.ö. 284 yılıdır. 3. yüzyılda Gürcü milli takvimi yapıldı ve milli hicreti uygulanmasına başlatıldı. Gürcü hicretin başlama tarihi olarak m.ö. 284 yıl kabullenilmektedir. Aynı yıl

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1955, გვ. 17 (Kartli'nin Yaşamı, 1. Cilt, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1955 s. 17)

⁷ ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, გვ. 26 (Kartli'nin Yaşamı, 1. cilt s. 26)

⁸ იქვე, გვ. 53 (A.e., s. 53)

İberia'nın bağımsızlığı ilan edildi, kral Parnavaz Gürcistan'ın tahtına oturdu ve İberia'da Parnavaz hanedanının hükümdarlığı başladı.

Kral Parnavaz'dan sonra tahta oturan krallar da kendi adına put heykellerini diktirmeye devam etti. Kral Saurmag – Ainina, Kral Mirvan - Danina ve Kral Parnacob - Zaden isimli put heykellerini diktirdi. Fakat kral Parnacob Gürcü Putları reddedip Mazdeizm'e iltihak etti. Sasanilerin dinini kabullenerek İberia'nın siyasi yönünü değiştirilmesi İberia'nın beyliklerinin isyanlarına yol açtı. Sonuç olarak Sasanilerin yardımına rağmen Kral Parnacob putperest Gürcüler tarafından öldürüldü.

Kolha (bugünkü Batı Gürcistan) ve Gürcü toplulukların yaşadığı Pontus Krallığı Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarına yakındı ve Bizanslılar Karadeniz bölgesiyle ticari ilişkilerde bulunmaktaydı. Bu iki ülke arasında sürdürülen ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerinin sonucunda Kolha'da Yunan dilinin ve putperestlik adetlerinin büyük etkisi görünüyor. Hatta Kolha'nın o zamanki Kralı Ayet'in Krallığının merkezinde Artemid (bakirelik ve doğum tanrıçası) Tapınağı inşa edildi.⁹

⁹გეორგიკა, ტ. 1, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1961, გვ. 268 (Georgika, 1. Cilt, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1961, s. 268)

*Gürcü Akademisyen İv. Cavahişvili “bir zamanlar Lazlar yani Çanlar Trabzon'da yaşamaktaydı ve bu şehir ve il onlara aitti.” (bkz. **Tarihi Nadir Eserleri**. Tiflis, 1989, s. 52) “19. yüzyılın sonlarında Trabzon ahalisinin yüzde 25'i Lazlardan oluşuyordu” (M. Gozalaşvil, **Mitridat Pontus'lu**, Tbilisi Yayınları, Tiflis, 1965, s. 87)

Flavius Ariane “Karadeniz Etrafında Seyahat” adlı kitabında Trabzon’da yani Gürcülerin ülkesinde* Yunan kentlerin ve tapınakların olduğunu anlatmaktadır. Yaylalar, yollar ve ticaret tanrısı Hermes heykeli ve Atina’nın Yunan tapınağının burada inşa edildiğinden de söz eden Yunan yazarı Pazis kentinin (bugünkü Batı Gürcistan şehri Poti) girişinde, sol tarafta dikilen Yunan tanrıçası Rea’ya (Yunan tanrıların annesi) çok benzer Pazis tanrıçasının heykelinden bahsediyor. “Elinde civciv tutuyor, koltuğunun arkasında aslanlar yatıyor ve kendisi oturuşuyla Atina’daki Fidias heykelini anımsatıyor.”¹⁰

Böylece Sasanilerin Mazdeizmi ile mücadele eden Doğu Gürcistan gibi Batı Gürcistan’da da Yunan putperestlik inancının güçlendiği görülmektedir. Yunanlar doğu ülkelerinin barbar halklarına kendi inançlarını kabullendirerek bu ülkelerin ekonomik, ticari ve siyasi alanlarını elde etmeye çalışıyordu. Batı Gürcistan’ın tarihinde Yunan adetlerin ve Putperestliğinin izleri Yüzyıllar boyunca silinmedi.

Doğu Gürcistan’da kral Parnavaz tarafından başlatılan Gürcü toplulukların birleştirme süreciyle birlikte Armaz Putu popüler olmaya başladı. Doğal olarak bu süreç Gürcülerin yaşam tarzını da etkiledi “insanlar insan etini yemek yerine onu taptıkları tanrılara kurban ediyorlar.”¹¹ Kral Parnavaz’ın zekâsıyla övünen Gürcü halkı “bize böyle kral verdiği için tanrılarımıza çok minnettarız” diye dua ediyordu.

¹⁰ გეორგიკა, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, მე-5. გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1983. (Georgika, Yunan Yazarların Gürcistan Üzerine Bilgileri, 5. cilt, Samshoblo Yayınları, Tiflis, 1983, s. 153-157)

¹¹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 26 (Kartli’nin Yaşamı, s. 26)

Putperest Gürcüler gök tanrılara, kuşlara, hayvanlara ve doğanın güçlerine tapıyorlardı. Onlara Duya edip kurban kesiyorlardı. Bunun dışında bazı Gürcü toplulukların tapınaklarında eskiden inandıkları diğer putlar da yer almaktadır. Putperestlik izi Gürcülerin komşu topluluklarda da gözlenmektedir. Her yerde Yunanlar, Romalılar ve Sasanilerin doğu halklarına kendi inançlarını kabul ettirmek için çabaladıkları hissediliyor.

Tarih boyunca Gürcülerin önce Yunanlılara sonra da Romalılara karşı duyduğu yakınlık ve sempati, geleneksel ve kültürel benzerlikler ve jeopolitik durumuyla açıklanabilir. “Bundan dolayı Yunanlar Gürcülere Sasanilere karşı hep destek verirdi.”¹²

Gürcü ve Yunan krallar her fırsatta aralarında akrabalık bağı kurmakta özen gösteriyordu. Gürcüler, Yunanlar ve Romalılar birbirlerinin ülkelerinde sosyal ve siyasi gelişimini sürekli gözlemleydi.

Gürcüler Hristiyanlığı tanımaya 1. yüzyılın 30’lu yıllarından başlıyor. Kartli’nin Yaşamı’na göre Kral Aderik zamanında İsa’nın on iki havarisinden ikisi Andreas ve Simun Hristiyan dinini vaaz etmek üzere Gürcistan’a geldi.¹³

Gürcistan’da Hristiyanlığın girmesi ve devlet dini olarak ilan edilmesini araştırdığımızda dikkatli olmamız gerekiyor ve bu hassas konuya ayrıntılı olarak

¹² დ.ზ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, გამომცემლობა სამშობლო, ტფილისი, 1889 წ. გვ. 86 (D. Z. Bakradze, **Gürcistan Tarihi**, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1889, s. 86)

¹³ ქართლის ცხოვრება, გვ. 38 (**Kartli’nin Yaşamı**, 1.cilt, s. 38)

bakmakta fayda var. Bu konu her zaman yabancı ve Gürcü bilim adamları arasında tartışma nedeni olmuştur.

Andreas ve Simun Doğu Gürcistan, Tao (bugünkü Artvin), dağlık bölgesi Svaneti, Abhazya'nın iki şehri Sevaste (Sohumi) ve Nikops'ta Hristiyan dinini vaaz etti. İsa'nın havarileri Gürcistan'da dini faaliyetlerine hayatın sonuna kadar devam etti.¹⁴ İşte, Gürcü topraklarda Hristiyan dininin yayılması için atılan ilk adımlar bunlardır. Tabi ki Andreas ve Simun'un dini faaliyetlerinin hemen ardından Hristiyanlık devlet dini olarak ilan edilmedi, ama onların faaliyetleri Gürcistan'ın hristiyanlaşmasında kuşkusuz büyük bir rol oynadı. Andreas ve Simun Gürcü Ortodoksluk ve Özerk Gürcü kilisesinin temellerini attı.¹⁵ Görüldüğü gibi Andrea ve Simun'un dini faaliyetleri ve Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık adına başladığı hareketi Gürcü kraliyetinin dikkatini çekmiş. Gürcü hükümdarlar Hristiyanlığa karşı sempati duymaya başladı. Fakat Gürcülerin Putperstlikten vazgeçmesi ve Hristiyanlığa geçmesi için biraz daha zaman gerekecekti. Kartli'nin Yaşamı'na göre Gürcü kral Rev'in* Yunan asıllı karısı Sepelia kendi memleketinden Afrodite heykelini getirip Kartli'nin başkenti Mtsheta'da diktirdi. Rev putperest bir kraldı, fakat kutsal kitabı hakkında biraz bilgisi vardı ve İsa'ya ve Hristiyan inancına karşı sempati duyuyordu. Rev'in kral olduğu dönemde Kartli'de küçük çocukların tanrılara kurban edilmesine son

¹⁴ იქვე, გვ. 29 (A. e. s. 29)

¹⁵ საშა ლეკვეიშვილი, მოქმედი მართლმადიდებელი ტაძრები აჭარაში, გამომცემლობა განთიადი, ბათუმი, 2001, გვ. 12 (Sasha Lekveishvili, *Acara'da faaliyette olan Ortodoks kiliseleri*, Gantiadi Yayınları, Batumi, 2001 s. 12)

* 3. Yüzyılda Kartli'nin kralı

verildi. Çocukların yerine inek ve koyun kurban kesiyorlardı. Yoksullara da yardım etmekle meşhur olan kral Rev Gürcistan tarihine Adil Rev adıyla girdi.¹⁶

Yunan ve Roma İmparatorlukları'nın Batı ve Doğu Gürcistan'la sürekli gelişen siyasi ve ticari-ekonomik ilişkiler Gürcistan'a Hristiyanlığın girmesini hızlandırıyordu. Ayrıca Feodal düzenine geçiş süreci de tamamlamak üzereydi. Bu yeni düzen için kölelik düzeninden kalma adetler ve gelenekleri koruyan putperestlik artık uygun bir inanç olarak görülüyordu. Namus cinayetleri ve her türlü kötülüklere karşı koyan bir güce sahip olmayan Gürcü toplumun bilincinde yeni ahlaklı bir inanın oluşması gerekiyordu. Hristiyan prensiplerinin temelinde yatan zina etmemek, öldürmemek, çalmamak, anne babaya karşı saygılı olmak, sevmek gibi ahlaki öğretiler Gürcülerin putperestlikten vazgeçmesi için gereken etkenlerdendi.

Yunan ve Roma tarihi kaynaklar Hristiyan öncesi ve sonrası Gürcistan ve komşu ülkelerinin halklarının gelişim ve yaşam tarzı üzerine önemli bilgiler vermektedir. Ele almış olduğum konuyu incelerken bu kaynaklara da değinmem gerektiğini düşünüyorum.

Gürcülerin ülkesinde Hristiyanlık adım adım ilerliyordu. 2. yüzyıldan beri bazı bölgelerde Hristiyan tapınaklar görülmeye başladı. Bu tapınakların başında olan kişiler piskopos unvanıyla geçiyor. Bu da bu dönemde artık Hristiyan hiyerarşinin var olduğunu işaretliyor. Hristiyan dinin vaatleri veriliyor ve böylece

¹⁶ ქართლის ცხოვრება, გვ. 58 (Kartli'nin Yaşamı, 1. Cilt, s. 58)

bu yeni dine inananların sayısı gittikçe artıyor. Yunan tarihçiler Rufinius (5. yüzyıl), Prokofi Kesarien (6. yüzyıl) ve Zakaria Asurien (5. yüzyıl) bu bilgileri doğruluyor. 3. yüzyılda kurulan Lazika krallığı'nın (Batı Gürcistan) 2. yüzyıldan beri kendi piskoposu vardı. 5-6 yüzyıllarda ise Lazlar Filistin'de dini faaliyetlerde bulunuyorlar. Gürcistan'ın bazı Bölgelerinde Hristiyanlık daha geç yayıldı. Gürcü topluluğu olan Çanlar diğer topluluklarla irtibat kurmadan vahşi biçimde ormanda yaşıyorlardı. İmparator Yustinian Çanların oturduğu ormanlarda ağaçlar kestirip geniş yolları yaptırdı. Öylece Çanlar komşu topluluklarla ilişki kurmuş oldu. Daha sonra Yustinian onlara kilise inşa etti ve bir piskopos gönderdi.¹⁷

Gürcistan'da yaşayan Gürcü asıllı halklar sosyo-ekonomik gelişimi ve adetlerine göre birbirinden farklı yaşamlarını sürdürüyorlardı. Hristiyanlığın resmi dini olarak kabul edilmeden önce Gürcistan'da ve komşu ülkelerinde putperest adetleri dominanttı. 6. yüzyılın Bizanslı Tarihçi Prokofi Kesarien'e göre Abazgalar eskiden beri Lazların hâkimiyet altındaydı. Bu barbar halk ormanlar ve yayılalara tapıyorlardı. Yustinian'ın zamanında* Abazgalar Hristiyanlığı kabul ettiler. Yustinian onlara Meryem Ana adına kilise inşa etti ve dini adamlarını da gönderdi. Abazgalar Hristiyan adetlerine kısa zaman içinde alıştı ve huzur içinde yaşamaya başladı.¹⁸

Hristiyanlığının yayılmasından sonra Gürcü hükümdarlar putperest inancının yanlış olduğunun farkına varmaya başladı. "Kilise Tarihinin" babası olarak tanınan Yunan tarihçisi Evsevi Kesarien'e göre (260-340 y.y.) putperestlik

¹⁷ გეორგიკა, ტ. 2, თბილისი, 1965, გვ. 215 (Georgika, 2. Cilt, Tiflis, 1965 s. 215)

* 527-565 yıllar

¹⁸ გეორგიკა, ტ. 2, გვ. 133, 134, 135 (Georgika, 2. cilt, s. 133, 134, 135)

inancının hakim olduğu döneminde olan vahşı adetler ve gelenekler İsa'nın dininin yayılmasıyla ortadan kalkmaya başladı. Barbar halk normal yaşam tarzına alışmaya başladı. Antakyalı din adamı Teodrite Kvirien (393-457) Hristiyanlığın yayılmasının ilk sonucu olarak insanlar tarafından vahşı adetlerinin bırakılmasını vurguluyor. Bölgenin bütün halklar kutsal kitabın kanunlarını benimsedikten sonra vahşı kanunlarından vazgeçmeye başladı.¹⁹

Hristiyanlığın putperestlik Gürcistan ve komşu ülkelerinin siyasi ve sosyal yaşamını, adetler ve geleneklerini kökten değiştirebileceğini çok iyi bilen Roma İmparatorluğu ve Suriye-Filistinli din adamları Hristiyanlığın egemen ideoloji olmasına gerçekçi gözüyle bakıyordu.

Gürcistan'da da Roma İmparatorluğu gibi Hristiyan dinin güçlenmesi üç yüzyıl gerektirdi. 4. yüzyılın başlarında Gürcistan'ın sınırlarına Gürcü ve Yunan tarih kaynaklarında hakkında bilgiler geçen Kartli'nin başkenti Mtsheta'da Hristiyan dinini vaaz vermek üzere Azize Nino geldi. Suriye-Filistinli din adamları Gürcistan'da mevcut olan gerek siyasi gerek ekonomik durumunu çok iyi değerlendiriyorlardı ve Kapadokyalı Nino'nun Gürcü topraklarına gelmesi tabi ki tesadüf değildi. Eski tarih kaynaklarına göre Gürcistan'da yıllarca misyoner çalışmaları sürdüren İsa'nın iki havarisi gibi Azize Nino'nun da Gürcistan'da

¹⁹ 227-228 (A.e. s. 227-228)

Христианlığının resmi din olarak kabullenmesinde rolü çok büyük. Bu yüzden Gürcü Ortodoks kilisesinde Azize Nino'nun çok özel bir yeri var.²⁰

Azize Nino'nun kimliği ilgi çekicidir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Nino Kapadokyalıdır. Kapadokya küçük Asya'nın topraklarında Gürcü toplulukların yaşadığı coğrafi yer olarak m.ö. 6. yüzyıldan beri bilinmektedir. Burada yaşayan halkların atları meşhurdur, o yüzden bu bölge “güzel atlar ülkesi” olarak adlandırılıyordu.²¹ G. Gozalişvili “Mitridat Pontuslu” adlı kitabında Gürcü ve yabancı bilim adamlarının (Josef Flavius, Evstat Antakyalı, Teodor Kvireli, Konstantine Porfirogent) araştırmalarını inceleyerek 1. 4. ve 10. yüzyıllarda Kapadokya'da Musklerin (Meshler) yaşadığından söz etmektedir.²² Tarihi kaynaklar İberlerin Musklar, Lazlar ve Haliplerle birlikte Pontus Krallığının Gürcü asıllı yerli ahalisi olduğu üzerinde bilgiler içermektedir. İberlerin Kapadokya ile olan bu genetik bağı Gürcü geleneklerde var olduğunu sürdürmektedir. Gürcistan'da en önemli ay tapınağın yerini Aziz Giorgi aldı. Kahraman Giorgi aziz olmadan önce Gürcülerin çok sevdiği Kapadokyalı askerdir. Gürcülerin aydınlatıcı olarak kabul edilen Nino da dediğimiz gibi Kapadokyalıydı. İberia kraliçesi Nana ise Pontusluydu. Böylece genetik ve etnik akrabalık Gürcü asıllı halklar ve Gürcistan Devleti arasında tesadüf değildir.

²⁰ ვახტანგ თორაძე, ნინო თორაძე, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორია, საპატრიარქოს გამომცემლობა, თბილისი, 2007, გვ. 42 (Vahtang Toradze, Nino Toradze, **Gürcistan Ortodoks Kilise Tarihi**, Sapatriarko Yayınları, Tiflis, 2007, s. 42)

²¹ მ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, გამომცემლობა თბილისი, თბილისი, 1965, გვ. 142 (M. Gozalişvili, **Mitridat Pontuslu**, Tiflis Yayınları, Tiflis, 1965, s. 142)

²² მ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, გვ. 179 (Gozalişvili, **Mitridat Pontuslu**, s. 179)

Kapadokyalı Strabon kendi yazılarında Taballar, Tibarenler, Musklar ve Haliplerin Kapadokya'nın yerli halk olduğunu yazıyordu. Daha sonra da aynı halklardan Çanlar, Sanlar ve Lazlar olarak söz ediyordu. Strabon'a göre Gürcü asıllı halklar Halis'in batısında yaşıyorlardı ve aynı dil konuşuyorlardı.²³ Bu yüzden Azize Nino'nun Gürcüce bildiğini düşünülüyor. "Kartli'nin Yaşamı'nda" Yunan ve Yahudi dillerini bilen Nino'nun Cavaheti'de (kuzey Gürcistan) çobanlarla Ermenice konuştuğunu yazıyor ama hiçbir yerde Gürcüce bildiğini geçmiyor. Ünlü Gürcü Profesör M. Lortkipanidze "Gürcistan tarafından Selçuklulardan kurtarılan Ermenistan'ın büyük bir kısmı Gürcü devletinin sınırlarına giriyordu ve doğal olarak Gürcistan krallığında Ermeni feodaller çeşitli vaziyetlerde bulunuyorlardı. Böylece "Kartli'nin Yaşamı'nın eski el yazılarını Ermeniler tarafından değiştirilmiş olabilir dememiz hiç şaşırtıcı olmaz"²⁴ diye yazmaktadır. Gürcü akademisyen K. Kekelidze ise Azize Nino'nun Gürcü olduğunu düşünmektedir.

Nino sosyetik ve demokratik prensipleri olan Hristiyan bir ailede doğdu. Babası imparatorluğunun komutanı annesi Kudüs patriğinin kız kardeşi olan Nino Hristiyan dinini dayısı Kudüs Patriği'nin aracılığıyla öğrendi. İsa'nın çarmıha gerdikten sonra askerler tarafından dört parçaya bölünmüş giydiği mintanın (boydan boya tek parça dikişsiz bir dokuma) bir parçasının Kuzey bir ülkeye götürüldüğünü öğrenen Nino bu ülkenin nerede olduğunu merak etti. Kudüs Patriği olan Dayısı Nino'yu bu ülkeye gönderdi. Nino'nun Gürcistan'a gelmesi

²³ იქვე, გვ. 78 (A. e. s. 93)

²⁴ მ. ლორთქიფანიძე, **რა არის ქართლის ცხოვრება**, გამომცემლობა მერანი, თბილისი, 1989, გვ. 78 (M. Lortkipanidze, **Kartli'nin Yaşamı Nedir**, Merani Yayınlar, Tiflis, 1989 s. 78)

Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığının kabullenme süreciyle ve putperest döneminin tamamen sona ermesiyle aynı zamanda oldu. O dönemde Gürcistan'ın tahtında putperest kral Mirian oturuyordu. Nino'nun vaizlerin etkisiyle kral Mirian ve Kraliçe Nana Hristiyan dinini kabul etti. Kral Mirian Nino'nun dinini inandıktan sonra bütün ülkesini Hristiyanlaşmaya karar verdi ve Bizans İmparatoru Konstantine'den Yunan papazları gönderilmesini istemek üzere Bizans'a elçileri gönderdi. Kendisi ise kilise inşa etmeye başladı. İmparator Konstantine papaz Yohanna'yı yanında iki papaz ve üç kilise hizmetçisi ile beraber piskopos olmak üzere Kartli'ye gönderdi. Kartli kraliyeti ve Kartli'de yaşayanların hepsi Piskopos Yohanna ve Nino tarafından vaftiz edildi. Fakat Gürcistan'ın birkaç beylik ve dağlık bölgesi Hristiyanlığı kabul etmek istemedi. Hristiyanlığa dönmesi için dağlık Gürcistan'da da vaaz eden ve bu bölgeyi de Hristiyanlaştıran Nino bu olaydan bir süre sonra vefat etti ve Gürcistan'ın Kaheti bölgesinde Bodbe köyünde gömüldü.

Azize Nino'nun Gürcistan'a geldiği ve Kartli'yi Hristiyanlaştırdığı birçok dini ve tarihi kaynaklarda doğrulanmaktadır. 4. yüzyılın Filistin piskoposu Gelasi Kesariyen'in "kilise tarihi" adlı kitabı Gürcülerin Hristiyan dinine dönmesi ile ilgili bilgiler içermektedir. Yazar Kartli'nin döndüğü döneminde "Pontus'un topraklarında yaşayan İberler ve Lazlar daha önce kabullenmedikleri dinini kabul etti"²⁵ diye vurguluyor. Piskopos Teodrite Kvirien (393-457) "kilise tarihi" adlı kitabında aynı konuya değip Nino ve Kral Mirian'ın Kartli'yi Hristiyanlaştığından söz etmektedir. Sokrat Skolast (380-440), Rufinius (4; 5.

²⁵ გეორგიკა ტ. 1, გვ. 186 (Georgika, 1. cilt, s. 186)

yüzyıl), Eremia Sozimone (5. yüzyıl), Nikifor ksantoplus (13; 14. yüzyıl) ayını bilgiler doğrulamaktadır.²⁶ Rufinius “her şey böyle oldu (Kartli’nin dönmesi N.Ç.), pek güvendiğimiz kişi bu halkın kralı olan Bakur memleketimizde yaşadığı zaman kendisi anlattı bize.”²⁷ Diye yazmaktadır.

Hristiyanlığı devlet dini olarak ilan etmesiyle Kartli Krallığı putperestlik inancından ve Mazdeizmden kaçınarak batı uygarlığına doğru adım atmış oldu. Kölelik düzeninden kalma tutucu adetlerin yerini alan Hristiyan ahlaki düzgüler ülkenin birleşmesini de sağladı. Gürcü milletin tarihinde bu gelişim milli, siyasi ve kültürel açıdan çok büyük önem taşıyor. Bu yeni din gelecek yüzyıllarda Gürcülerin farklı toplumsal-ekonomik, sosyal-kültürel ve siyasi yaşam tarzına sahip olan Doğu’nun halkından uzaklaşıp Avrupa’ya yakınlaşmasını sağlayacaktı. Gürcistan’ın Hristiyanlığı kabullenmesinin ilk yıllarından beri Hristiyan kültürü Gürcü milliyetçiliğe birleşip Gürcü ve Hristiyan tanımları bir bütünü oldu.

Putperestlik ve kölelik dönemine has olan ahlaksızlık ve eşitsizlik şartlarında yaşamış Gürcü halk eşitliğini savunan Hristiyanlığı (feodal düzenin çerçevesinde) cazip gördü ve kurtarıcı olarak algılıyordu.

Azize Nino’nun Kudüs’ten Gürcistan’ın o zamanki başkenti Mtsheta’ya gelmesi Gürcü Kilisesinin Kudüs kökleri olduğunu işaretlemektedir. Yani Gürcistan’a Hristiyanlık Bizans İmparatorluğu’ndan değil Suriye Filistin’den

²⁶ ივ. 33. 200-235 (A.e., s. 200-235)

²⁷ ივ. 33. 207 (A.e., s. 207)

girdi. Gürcü halkı için ikinci Kudüs olan Msheta günümüze kadar kutsal bir şehrin unvanıyla övünüyor. İsa'nın mintanın bir parçası gömülen bu şehirde olan Gürcistan'ın ilk kilisesi Svetitshoveli (Azize Nino'nun zamanında Kral Mirian tarafından inşa edilmiş) Gürcü patrikhanenin merkezi kilisesidir.

Gürcistan'da Hristiyanlığın resmîyetinin kazanmasından ve Batı Gürcistan ve Roma arasında gitgide gelişen ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerinden rahatsız olan Sasanid İran İberlerin Mazdeizme iltihak etmesi için elinden geleni yapıyordu. Fakat Gürcüler kabul ettikleri dinden vazgeçmeyip Roma ile olan dostluk ve dayanışma ilişkileri korudular. Böylece 6. yüzyılın 50'li yıllarında Sasanid İran ve Roma arasında Gürcistan için uzun sürdüğü savaş sona erdi, Gürcüler Hristiyan Romalıların tarafını Tuttu ve Gürcistan'da İran'ın iktidarı devredildi. Gürcü siyaset adamları bu doğru seçimi yaparak Gürcistan'ın milli ve siyasi yaşamının yollarını çizdi. Hristiyanlığı kabullenerek Gürcistan ve Yunan Roma dünyasıyla baştan beri mevcut olan akrabalık ve kültürel ilişki daha da derinleşti. Hristiyanlık Gürcüleşti, Gürcü halkı Hristiyanlığı öyle benimsedi ki psikolojisi tamamen Hristiyan prensiplerine dayanmaktadır.

1.2. Gürcistan'da Hristiyanlığın Güçlenmesinde Gürcü Hükümdarların Rolü

Gürcistan'ın bölgelerinin eşit olmayan gelişim seviyesi ve çeşitli putlara tapılması ülkenin birleşmesi için el vermeyen faktörlerdi. Bu durumdan

faydalanmak isteyen İran ülke çapında Mazdeizmi yayılarak Gürcistan'da yaşamın ve dilinin Farsçaya değiştirmeye çalışıyordu.

Gürcü hükümdarlar bu sorunun çözülmesi için Hristiyanlığı kabullenip Hristiyan dış dünyasıyla sıkı ilişkileri sürdürmeye karar verdi. Ayrıca ülkede Hristiyanlığın güçlenmesi ve ebediyen yerleşmesi için ülkenin içinde ve dışında teolojik- kültürel eğitim amaçlı eğitim ve bilim merkezlerinin inşa etmesine başlatıldı. Yurtdışındaki eğitim ve bilim merkezleri İsa'nın anavatanında ve ona yakın yerlerde inşa ediliyordu.

Gürcülerin Hristiyanlığa dönmesi putperestlik ve Sasanilerin Mazdeizmi ile mücadele ederek sürüyordu. Bu durumda Putperestliğin ortadan kaldırması, ülkenin iç ve dış siyasetin güçlenmesi ve ülkenin içinde ve dışında kültür ve eğitim merkezlerinin yapılması şarttı. Ayrıca Gürcü Kraliyetin Yunan-Roma dünyasıyla olan ilişki Hristiyanlığı kabullendikten sonra daha da derinleşti ve en önemlisi bu ilişkiler güvenli ve daha cazip haline gelmeye başladı. Hele Bizans İmparatorluğu ile ilişki sürdürmek Gürcistan için çok elverişliydi, çünkü ikisinin de İran'a karşı aynı siyasi görüşü, ticari- ekonomik ve kültürel ilişkisi vardı.

Hristiyan Bizans İmparatorluğu'nun Gürcistan'ı desteklemesine İran alışamıyordu ve Hristiyan dünyasından Gürcistan'ın kopması için çaba harcıyordu. Gürcü ve Bizanslı hükümdarlar İran'ın amaçlarını çok iyi bildikleri için Hristiyanlığı resmi olarak kabul ettikten hemen sonra Bizans İmparatoru Konstantine'nin yardımıyla Gürcistan'da geniş çapında din merkezleri ve kiliseleri inşa edilmesine, kutsal yazıların Gürcü diline çevrilmesine başlatıldı.

İmparator Konstantine'nin emriyle Gürcistan'da kiliseleri inşa etmek için araziler ayırtıldı. 325 yılında yapılan Birinci dünya kilise toplantısında alınan kararıyla Konstantine Hristiyanlığı Kabul eden kral Mirian'a arazileri Kudüs'te, İsa'nın mezarının çok yakın bir yerde de verdi. Bu kutsal toprakta Gürcülere verilen arazide meşhur Cvari (Haç) Manastırı inşa edildi.²⁸ 325 yılında Nikea'da yapılan ilk dünya kilise toplantısında Gürcü krala kutsal topraklarda arazi verilmesi ve toplantıya Biçvinta (Abhazya'da bir şehir) Piskoposu Stratofile'nin katılması Gürcistan'ın bu toplantıdan daha önce Hristiyanlığı kabul ettiğini işaretlemektedir.

Gürcü tarih biliminde kabul edilen görüşe göre Kartli'nin resmi olarak Hristiyanlaşması 337 yılında oldu. Kiliseye göre 326, Yeni araştırmalara göre ise 317-318 yılı.

Gürcistan kraliyeti dini merkezleri inşa ederek önce İran'ın Mazdeizmin daha sonra da İslam dininin yayılmasını engellemeye çalışıyordu. Gürcü krallar Gürcülerin milli birleşmesi ve ülkeyi kurtarmak amacıyla dini edebiyatının gelişmesini destekliyorlardı. Ülkenin çeşitli etnoslarla oluşunu, sosyal-ekonomik durumunu ve iç ve dış siyasetini göze alarak yapılan manastırlar, dini merkezler ve okullar ülkede Hristiyanlığın gelişmesini ve derinleşmesini sağlıyordu. Hristiyanlık Gürcistan'ın sosyal, milli ve siyasi yaşamında aktif rol oynamaya

²⁸ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკადემიკოს მარი ბროსესადმი, თბ. „მეცნიერება“, 1964 წ. გვ. 37 (“Metsniereba” Dergisi, Teimuraz Bagrationi'nin Akademisyen Mari Brose'ye yazılan Mektupları, Tiflis, 1964, s. 37)

başladı ve bunun sayesinde dönemin en güçlü Bizans İmparatorluğu'yla dostluk ilişkileri daha da gelişti.

Kartli Kraliyeti ve Egrisi (Bati Gürcistan) Hristiyanlığı kabullenerek putperestliğe ve Mazdeizme negatif baktıklarını ispatladı ve daha sonra İslam ülkeleri tarafından yapılan dini baskılara karşı mücadele eden Gürcü hükümdarlar ülkenin bağımsızlığı ve milli kimliğini korumak için Hristiyan din merkezleri kurup dini edebiyatının yazılmasını desteklediler. Gürcistan'ın o zamanki siyasi durumu vatan, din ve dilin bir arada hissedilmesine gerek duyuyordu, bunun için sadece din merkezlerinin yapılması yeterli olmuyordu. Hristiyanlığın ülkede ebediyen yerleşmesi için toplumun putperestlik inancından tamamen vazgeçip yaşamının Hristiyanlaşması gerekiyordu. Bu dönemden itibaren Gürcistan tarihinde radikal değişim süreci başladı. Artık 4. yüzyıldan Gürcü krallar Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinde ve yurtdışında katedraller ve manastırları yaptırmaya başlıyor. 12. yüzyılda Kral Davit tarafından Gelati Bilimsel Enstitüsü'nün inşa edilmesi ülkenin kültür açısından ne kadar geliştiğini göstermektedir. Aynı dönemde Gelati Enstitüsüyle birlikte İkalto Enstitüsü, Tiflis ve Telavi ilahiyat okulları açıldı. Bu okulların açılması Gürcü halkının Hristiyanlığı benimsenmesi işinde çok önemli rol oynuyordu. Dini merkezlerde eğitim alan kişileri ve kiliselerde hizmet verenleri desteklemek Gürcü kralların politikasının önemli bir kısmıydı. Bu duruma karşı olan İranlılar Gürcü kraliyetinin sonlandırmasını hedefledi ve böylece 6. yüzyılın birinci yarıda Kartli kraliyeti sona erdi. İranlılar Kartli'de kendi adamı Marzpani getirdi. İranlıların işgalinin sonrasında Kartli Araplar tarafından fethedildi ve 9. yüzyıla kadar

bağımsız olamadı. Fakat bu zaman içerisinde ülke çapında ulusal hareketler yayıldı. Bu dönemde yurtdışındaki Gürcü teolojik eğitim ve kültür merkezleri tarafından desteklenerek birçok katedral, manastır ve kilise inşa edildi.

6. yüzyılın 50li yıllarından itibaren İranlılar Kartli’de Mazdeizmin güçlenmesini sağlamak amacıyla Marzpan ve Pitiaş idari enstitülerini kurdu. Bu dönemde Antakya’da Gürcüler tarafından misyoner okulu kuruldu. Bu okulun bünyesinde çalışan din adamlarının eğitim faaliyetleri sayesinde Kartli’de İran’ın siyasi aracı olan Mazdeizmin yayılması engellenmiş oldu. Bizans İmparatorluğu’ndaki Gürcü teolojik kültür ve eğitim merkezleri Gürcistan’ın milli ve siyasi yaşamının gelişmesinde, Gürcü etnosların birleşmesinde, Batının ve Doğunun Hristiyan halkların birbirini tanıma ve yaklaşmasında çok büyük rol oynadı. Bu merkezlerin sayesinde dünya kültür yaşamında Gürcistan’ın her zaman kendi yeri vardı. Maalesef bugün yurtdışında olan Gürcü din merkezleri manastırlar ve kiliseler Gürcistan’ın mülkiyetinde değil. Oysa özerk Gürcü kilisesi yurtdışındaki Gürcü eğitim ve kültür merkezlerinin gerçek sahibidir. Bu merkezlerin inşa edildiği arazileri satın alınıp kiliselerin ve manastırların inşa edilmesi için harcanan para hep Gürcistan tarafından karşılanmıştır. Dünya kilise toplantılarında Gürcü Ortodoks kilisesinin bu arazilere ve merkezlere hakkı olduğunu belirlenmiştir. Bugün uluslararası siyasi durumunu göze alarak Gürcü Özerk Kilisesi hakkını geri kazanmak için çalışmaları sürdürmektedir. Çeşitli

zamanlarda Gürcü hükümdarlar tarafından inşa edilen yurtdışındaki Gürcü din merkezleri ülkede Hristiyanlığın koruyup güçlenmesini sağlamaktaydı.²⁹

381 yılına kadar Gürcü Kilisesi önce Konstantinopolis patriğinin, daha sonra da İveria Kilisesi adıyla Antakya Patriğinin himayesi altına giriyordu. 5. yüzyıla kadar Kartli'nin piskoposları başpiskopos unvanını taşımaktaydı.³⁰ 5. yüzyılda kral Vahtang Gorgasali döneminde Gürcistan Antakya patrikhanesinden ayrılıp kendi özerkliğini kazandı.³¹ Bu olay Kral Vahtang Gorgasali tarafından uygulanan kilise politikasıyla ilgilidir. Gürcü kilisenin özerkliği kazanması ve patriklik enstitüsünün kurulması dönemin siyasi durumuyla bağlıdır. Gürcü tarih kaynaklarına göre Vahtang Gorgasali tahta oturmadan önce ülke zor durumdaydı. İran Kartli'yi ele geçirmek üzereyken Kuzeyden Oslar Batıdan ise Bizanslılar saldırıyordu. İmparator Markiane Abhazya'yı (Bati Gürcistan'da) almıştı. Böyle bir durumda 454 yılında Gürcistan'ın tahtına Kral Vahtang Gorgasali oturdu. Vahtang Gorgasali'nin esas amacı devleti merkezileştirerek bağımsızlaştırmak ve Gürcü kilisesine özerkliği kazandırmaktı.³² Kral Vahtang Gorgasali'nin uyguladığı kilise politikasından bahsetmeden önce O dönemin genel siyasi

²⁹ იაშა გიორბელიძე, ქართული მართლმადიდებლობის ადგილი ქვეყნის ეროვნულ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ქუთაისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ქუთაისი, 1999, გვ. 98 (İaşa Giorbelidze *Ülkenin Milli ve Siyasi Yaşamında Gürcü Ortodoksluğun Rolü*, Kutaisi Üniversite Yayınları, Kutaisi, 1999, s. 98)

³⁰ საშა ლეკვეიშვილი, მოქმედი მართლმადიდებელი ტაძრები აჭარაში, გვ. 14 (Sasha Lekveishvili, *Acara'da faaliyette olan Ortodoks kiliseleri*, s. 14)

³¹ დალი დანელია, სულიერების ახალ კერათა აღმშენებლობა საქართველოში, "რელიგია", No: 1-2-3, იანვარი, 2002, გვ. 16 (Dali Danelia, *Gürcistan'da Ruhaniyetin Yeni Kuruluşlarının Yükselişi*, Religia Dergisi, No: 1-2-3, Ocak, 2002 s. 16)

³² ვახტანგ თორაძე, ნინო თორაძე, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორია, გვ. 66 (Vahtang Toradze, Nino Toradze, *Gürcistan Ortodoks Kilisesi Tarihi*, s. 66)

durumuna değinmek gerekiyor. 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gürcistan kilisesinde bölünmeler başladı. Gürcistan'ı idare eden İran Gürcistan kilisesinin seçtiği yunan yönüne karşı kendi siyasi dini politikaları uyguluyordu. Bu olay Gürcü ve yabancı kaynaklarında doğrulamaktadır. Gürcistan'ın Yunan siyasi ve dini yönü Gürcü ulusal bilincini derinleşmesini ve devletin istikrarını garanti edeceğini anlayan İran Gürcistan kilise yasalarını değiştirmeye çalışarak Gürcü kilisesinin bütünlüğünü bölmek istedi.

Bilindiği gibi o dönemde Doğu Hristiyanlığı Yunan ve Suriye-İran Hristiyanlığı olarak ikiye ayrılmaktaydı. Siyasi amaçları olan Suriye-İran Hristiyanlığın Gürcistan'da yayılması Bizans İmparatorluğu için siyasi açıdan İran'a karşı yenilmek anlamına gelmekteydi. İran Gürcü kilisesini bölmeyi beceremedi ama yine de kiliseye ciddi zararlar verdi. Kilise içinde Ortodoks Hristiyanlığın kabul etmediği çeşitli mezhepler çoğaldı, kiliseyi yöneten din adamları arasında ciddi gerginliğe yol açan ideolojik anlaşmazlıklar başladı. Bu da Gürcistan ulusal devletinin istikrarını bozuyordu. 5. yüzyılda İran tarafını seçen Gürcü Hristiyanlığı Gürcülerin ulusal bilincinde kuşkusuz belli değişimleri getirmiştir. Gürcü din adamlarının ilerici kısmı ülkedeki siyasi durumu ağırlaştıran kilise içinde oluşan çeşitli mezheplerini kınayarak Gürcü toplumunu uyanması ve beklenen trajik sonuçlarını düşünmesi için uyarıyordu.³³

³³ ქეთევან პავლიაშვილი, ქართულ სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობაში საეკლესიო განხეთქილების მნიშვნელობისათვის, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2001, გვ. 51-52 (Ketevan Pavliašvili, **Gürcü Devlet ve kilise ilişkilerinde Ayrılmanın Önemi İçin**, İv. Cavahişvili Tiflis Devlet Üniversitesi Çalışmaları, Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları, 2001. s. 51-52)

Böyle bir durumda kral Vahtang Gorgasali kilise reformları uygulanarak Gürcü kilisesini bütünleştirip kilisenin devlet kontrol altında almaya çalışıyor. Gürcistan'ın toplumunun ilerici düşünen kısmı Gürcü devletin istikrarı için ekonomik ve ideolojik açısından güçlü ve özerk kilisenin önemini görüp Gürcü kilisesinin güçlenmesi ve devletin kontrol altına olması için mücadele etmekteydi. Gürcistan kilisenin içinde bölünmelere yol açan Yunan ve İran yönlerinin olmaması gerekmekteydi. Çünkü bütün bunlar ülkenin dış ve iç siyasetinde gerginlikler yaratıyordu. Kral Vahtang Gorgasali'nin uyguladığı reformları kiliseyi devletin kontrol altına almasını sağladı. Ayrıca bu reformlar sayesinde kilise içinde başlayan bölünme süreci durdurulup Gürcü kilisesinin Yunan yönünü seçtiğini belirlendi ve böylece kilise İran'dan kurtarılmış oldu.

Kilise içinde uygulanan reformları devletin merkezileşmesini şart haline getirdi. Kral Vahtang Gorgasali Bizans ve Doğu kiliselerinde sürdüren değişimleri kullandı. O dönemde Bizans İmparatorluğu'nda kiliselerin idari düzenlemeleri yapılıyordu. Doğunun kiliselerinde ise patrikhanelerin oluşma süreci sonlanmak üzereydi (İran ve Suriye-İran patrikhaneleri). 5. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda ve İran'da Hristiyan kilisesi devletin altındaydı ve devletin ideolojisi kiliseye dayanmaktaydı. Kilisenin başkanları kral ve şahlar tarafından atanmaktaydı. Bu bakımdan Gürcistan'da ağır bir durumdu, çünkü Gürcü kilisesinde güçlenen çeşitli mezhepler kilise başkanlığını siyasi olarak devletten bağımsız yaptı. Vahtang Gorgasali Bizans İmparatorluğu'ndaki devlet ve kilise arasında olan ilişki modelini Gürcistan için uygun bir örnek olarak görmekteydi. Belki Vahtang Gorgasali'nin Yunan yönünü seçmesinde bunun etkisi de vardır.

Vahtang Gorgasali Yunan Ortodoks kilisesinin ve dünya kilise toplantılarının bile devlet tarafından yönetildiğini bilmekteydi. Vahtang Gorgasali Gürcü kilisesinde Yunan kilise kanunlarını tamamen uygulamadı ama en önemlisi kilise yönetimini devlete bağladı ve böylece Gürcü devletin gelişmesi için büyük bir adım atmış oldu.

6. yüzyıl Gürcü kilise ve Devlet ilişkisi tarihinde özellikle çok önemliydi, çünkü bu yüzyılda kral yönetimi sona erdi. 6. – 9. yüzyıllar boyunca Devletin ve kilisenin ortak ve en önemli amacı devletin yeniden kurulmasıydı. Aynı zamanda 6. yüzyılın 20li yıllarından 50li yıllarına kadar Gürcü kilisesinin dünya Ortodoks kilisesine bağlı olarak monoteizmi (tektanrılık) kabul etmesi işi zorlaştırıyordu. O dönemde monoteizm Bizans İmparatorluğu’nda da yayılmış durumdaydı, Ermenistan ile İran kiliseleri ise tamamen monoteist olmuştu. “Gürcü kilisesi Dünya Ortodoks kilisesinden hiçbir zaman ayrılmamış. Dünya Ortodoks kilisesi hangi inanış yönündeyse Gürcü kilise de aynı yönünü tutardı. Ne zaman Dünya kilisesi monoteizmden vazgeçti Gürcü kilisesi de ondan vazgeçti”.³⁴

6. yüzyılın 80li yıllardan itibaren Gürcü kilisesinin başına Gürcü, fakat Monoteist piskopos 2. Kirion geçiyor. İran yönetiminin tahminine göre Kartli artık Monoteizmi seçecekti ve Gürcü kilisesinde de monoteist yönetimi kurulacaktı, fakat piskopos 2. Kirion monoteizmden vazgeçerek Bizans İmparatorluğu’nda artık kazanmış olan Diofizitizmi kabullenip böylece Yunan

³⁴ ეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე, ქართული ეკლესიის ისტორია, გამომცემლობა ლოგოსი, თბილისი, 1996, გვ. 384 (Piskopos Anania Caparidze, **Gürcü Kilise Tarihi**, Logos Yayınları, Tiflis, 1996, s. 384)

siyasi ve dini yönünü seçti. Bu olaydan hemen sonra Gürcistan'da ulusal – dini propagandası başlıyor. Piskopos 2. Kirion'un aracılığıyla Gürcü ulus devletinin yeniden kurulması ve bütünleşmesi işinde kilisenin rolü arttı. Gürcü kilisesinde monoteist grupların tamamen yok olmamasından dolayı kilise ve devletin bütünleşme süreci biraz uzadı, fakat Gürcü kilisesi Ortodoksluğunu koruyup devletin inşa etmesinde önemli yer aldı. Monoteizm ancak 7. yüzyılda yenildi, ama 10 yüzyıla kadar kalıntıları vardı. Zaman zaman İranlılar ve Araplar Gürcü devletine karşı Monoteizmi kullanmıştı, fakat Gürcü kilise ile devlet hep monoteizme karşı çıkıyordu bu yüzden Gürcistan'da monoteizmin yayılma tehlikesi ortadan kalktı.

7. yüzyılda Gürcü kilisesinin seçtiği Diofizitizm yönü bu yüzyılın 20li yıllarında Kafkasya'da iki ideolojinin oluşmasına sebep oldu: Kartli'de Kalkedonizm ve Ermenistan'da ve Albanya'da ise Monoteizm. 8. yüzyıldan ve özellikle 10.-11. yüzyıllardan itibaren Ortodoks Hristiyanlığın Gürcü kilisesinde güçlendiğini ve Gürcü milletin ve kilise arasındaki ilişkinin oluşma süreci tamamlandı. 7. yüzyılından önce dünya Ortodoks kilisesinde süren ekümenist hareketi kendi olumlu sonunu getirdi. Doğal olarak bundan Gürcü kilisesi de yararlandı. Gürcü devletin inşa etmesini ve güçlenmesini amaçlanan Vahtang Gorgasali tarafından uyguladığı kilise reformu dünya Ortodoks kilisesinde süren bu olayların doğal bir sonucudur. Daha sonra Vahtang Gorgasali'nin politikasını devam eden Kral 4. Davit de kilise reformları uyguladı. 4. Davit Vahtang Gorgasali gibi devletin merkezleştirilmesini amaçlanmıştı. 12. yüzyıldan itibaren kilisenin mülkiyetinin artırması devletin merkezileştirilmesini engelliyordu.

Feodalizm sürecini yavaşlandırarak devlet mülkiyetinin kilise mülkiyetini yenmesinin mümkün olmadığını gören 4. Davit 1104 yılında kartlı bölgesinde Ruis ve Urbnis adlı köylerin yakınlarında toplantı yaptı. Bu toplantı Gürcistan tarihinde Ruis-Urbnis kilise toplantısı olarak girdi. Kral 4. Davit tarafından düzenlenen büyük siyasi ve dini önem taşıyan bu toplantı yeni kilise politikasının uygulamasını amaçlıyordu.³⁵ 4. Davit zamanında Gürcü kilisesi farklı durumdaydı. Bu yüzden bu reformlar Vahtang Gorgasali'nin reformlardan farklıydı. Gorgasali zamanında Gürcü kilisesinin başka sorunları vardı, kilisenin içinde çeşitli mezhepler güçlenmişti, kilise kendi yönünü daha belirlenmiş değildi, bu da kilise içinde bölünmelere yol açmıştı. 4. Davit zamanında ise Gürcü kilisesi bu açıdan daha iyi durumdaydı. Bununla birlikte 4. Davit zamanında uluslararası ve ülke içi siyasi durumunun tamamen farklı olduğunu göze alınmalıdır. 11. yüzyılda Gürcü toprakların birleşmesi sonucunda yeni bir devletin oluşması Gürcü kilisesi ve devlet ilişkilerini yine gündeme getirdi. 4. Davit'in kilise reformuyla devlet ve kilise başkanları arasında yeni bir ilişki kuruldu. Bunun sonucunda ise teokratik Gürcü devleti oluştu. 4. Davit'in yönettiği Gürcü devleti kilisenin dört üyesine aynı zamanda devlet yönetiminde de yüksek görevleri verdi. Ruis-Urbnis toplantısında verilen kararıyla 4. Davit kral yönetiminin kilise üzerinde hakları kazandırması sağlanmış oldu, fakat kilise de kendi açıdan bazı önemli hakları kazanmış oldu. Uygulanan reformlar sayesinde Gürcü kilisesi

³⁵ ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში, 24-25 ნოემბერი, უნივერსიტეტის სამეცნიერო სიმპოზიუმი, როინ მეტრეველი, **სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი**, გამომცემლობა ლოგოსი, თბილისი, 2004, გვ. 194 ("Gürcistan'da Hristiyanlığın Yirmi Yüzyılı", 24-25 Kasım Üniversite Bilimsel Sempozyumu, Roın Metreveli, **Devlet ve Kilise İlişkilerin Bazı Konuları**, Logos Yayınevi, Tiflis, 2004, s. 194)

devlet işlerine karışabilir devlet kararları alınmasında yer alabilirdi. Yani 4. Davit devleti ve kiliseyi birleştirdi. Gürcü akademisyen İvane Cavahişvili “Gürcistan Kilisesi, Roma kilisesi gibi devletin yaşamında ve düzenlenmesinde kendi yerini kazanmıştı, bunun sayesinde kutsal görevi ile birlikte devlete de hizmet verebiliyordu” vurguluyor.³⁶ Din adamların savaşılar katılması, devlet ve kilise işlerini yöneten kraldan sonra ikinci önemli devlet enstitüsünün kurulması, başpiskoposlukların oluşturulması v.s. Cavahişvili’nin vurguladığını ispatlamaktadır.

Yukarıda söz edilenler 4. Davit’in milli devletin oluşturması devletin istikrarını sağlamak ve kilisenin devletin kontrol altına almak amacıyla dünya ekümenist hareketlerinden yararlandığını görülmektedir. Ayrıca aynı zamanda devlet ve kilise işlerini yöneten enstitüsünün kurulması da bu ekümenist hareketlerin sayesinde ortaya çıktı. Bu enstitüsünün yardımıyla kral ulusal kilisenin içinde olanlardan haberdar olup kiliseyi kontrol edebiliyordu. Kilise başkanları kral tarafından onaylanıp bu enstitüsünün başında olan kişi tarafından atanıyordu.

Bu kilise politikası sonucunda devlet ve ulusal kilise arasındaki ilişkiler üst seviyede gelişti. Gürcü ulusal devleti için altın çağ başladı. Gürcü devletin istikrarı devlet görevlerine monoteist memurları atanana kadar bozulmadı. Fakat devletin istikrarını sadece monoteist ideolojinin güçlenmesi bozmadı. Uluslararası

³⁶ ივანე ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტომი 1, ნაწილი 2, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1984, გვ. 58 (İvane Cavahişvili, **Gürcü hukuk Tarihi**, 2. cilt, 2. Bölüm, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1984 s. 58)

ve ülke içi siyasi durumu aynı zamanda da ekonomik sebepleri siyasi krizini oluşmasını hızlandırdı ve Araplar tarafından yapılan saldırılar sonucunda ülke çok zor durumda kaldı.

Böylece Gürcü kilisesi kendi tarihiyle hep ulusal devletin ve onun tarihin bir parçası olmuştu. Ortodoksluk daima devletin ideolojisinin temelinde yatıyor ülkenin birleştirme-güçlendirmesinde ve milliyetçiliğin ateşlendirmesinde garanti oluyordu. Gürcü devletin ve kilisenin uyumlu ilişkisi devletin istikrarını sağlayan faktörlerden biriydi. Adaleti, düzeni, barışı, ulusallığını, ahlakı prensiplerini sağlayan Ortodoks dini her zaman Gürcü devlet dini olarak görülmekteydi. Bu yüzden onu korumak ve güçlendirmek Gürcü devletin esas prensibi olmuştur.³⁷ Bir takım önemli kararları alınan Ruis-Urbnis kilise toplantısı o dönem için ilerici olaydı. Devlet ve kilise arasında oluşan yeni ilişki şekli devletin merkezileştirilmesini ve gelişmesini getirdi. Bütün bunların başlangıcı 1104 yılında düzenlenen Ruis-Urbnis kilise toplantısı oldu. Bundan böyle Gürcistan kilisesinin 900 yıllık tarihi ülkenin istikrarını sağlamak için mücadele tarihidir. Yüzyıllar boyunca Gürcü insanın yanında olan kilise bugüne dek aynı görev üstlenmektedir.

13.-18. yüzyıllarda Moğollar, İranlılar, Osmanlılar tarafından sürekli saldırılara uğrattırılan Gürcistan'da Ortodoks kilisesinin siyasi ve ekonomik durumu zorlaştı. 1453 yılında Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından

³⁷ ქეთევან პავლიაშვილი, ქართულ სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობაში საეკლესიო განხეთქილების მნიშვნელობისათვის, გვ. 55-56-57 (Ketevan Pavliašvili, Gürcü Devlet ve kilise ilişkilerinde Ayrılmanın Önemi İçin, s. 55-56-57)

fethedilmesi Gürcistan'ın sivil ve kilise yaşamını kötü yönden etkiledi. Hristiyan Gürcistan İslam ortamında yapayalnız kaldı.³⁸ Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra Doğunun siyasi haritası tamamen değişti. Avrupa'dan Asya'ya giden ticari yolları kapandı ve Gürcistan'ın Hristiyan dünyasıyla olan ilişkiler kesildi. Gürcü krallar birkaç kez Avrupa Ülkeleri ile irtibata geçmeyi denedi; papanın ve Gürcülerin Osmanlılara karşı yapılan ortak planı son anda başarısızlığa uğradı. Gürcü kralların çabaları sonuçsuz kaldı. Gürcistan'ın güney bölgelerinde gitgide yayılan İslam dini Gürcü kilisesinin durumunu ağırlaştırıyordu. Hristiyan Avrupa'sıyla ilişkileri tamamen kesildikten sonra çaresiz kalan Gürcü kraliyeti siyasi yönünü Hristiyan Rusya tarafına çevirdi.³⁹

Ülkenin zorlaştıran genel siyasi ve sosyal-ekonomik durumu birçok yönden kötü sonuçları getirdi. Bu sonuçlardan biri ve çok önemlisi Gürcistan Ortodoks kilisesinin uluslararası durumunun zorlaştığıdır. 18 yüzyılda Gürcistan'ın Rusya ile olan siyasi ilişkileri sonucunda Rusya ve Gürcistan arasında Georgievsk antlaşması yapıldı. Bu antlaşma Gürcistan'ın kaderini tamamen değiştirdi. Osmanlıların ve İranlıların saldırılarına karşı güçsüz kalan Gürcistan kraliyeti Rusya ile ittifak kurarak ülkenin kurtarmasını ummuyordu.

³⁸ ვახტანგ ითონიშვილი, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია, მნათობი, N: 3-4, 2003 გვ. 132 (Vahtang Itonishvili, **Gürcistan Ortodoks Kilisesi**, *Mnatobi Dergisi*, 3-4 sayısı, 2003, s. 132)

³⁹ ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში, 24-25 ნომბერი, უნივერსიტეტის სამეცნიერო სიმპოზიუმი, ზაზა ალექსიძე, ქრისტიანობა საქართველოში ანდრია პირველწოდებულისაგან დღემდე, გვ. 49 ("Gürcistan'da Hristiyanlığın Yirmi Yüzyılı", 24-25 Kasım Üniversite Bilimsel Sempozyumu, Zaza Aleksidze, **Gürcistan'da Hristiyanlık Andrea'dan bugüne dek**, s. 49)

Anlaşmanın yapıldığı dönemde Gürcistan parçalara dağılmıştı. 1783 yılında Doğu Gürcistan (Kartli ve Kaheti) kraliyeti (kral 2. Erekle) ve Rusya İmparatorluğu arasında yapılan Georgievsk anlaşması'na göre Gürcistan'ın bu kısmı kendi isteğiyle Rusya himayesi altına giriyordu. Anlaşmaya göre Rusya Gürcistan'ın iç siyasetine karışmayarak Gürcü kraliyeti ve kilisesinin özerkliğini korumuş kalıyordu. Gürcü kraliyetin tarafından atılan bu adım o dönem için en doğru kararıydı. Fakat gelecekte görüldüğü gibi işler 2. Erekle'nin umduğu gibi yürümedi ve Gürcistan'ı ve Gürcü kilisesini çok kötü sonuçlara getirdi.⁴⁰

1.3. Gürcistan'ın Jeopolitik Şartlarında Ortodoksluğunun Teokratik ve Felsefi Unsurları

Dinin tarihinde ilk inanışların kişileştirilen doğal afetlerinin politeizm haline gelerek oluşturduğunu belirlenmiştir. Gürcü milleti de bu doğal sürecini geçmiştir. Fakat Gürcü politeizminin kendine özel işaretleri ve orijinal yönleri vardır. Tanrıların başında ay-Armaz'ın olması toplumun anaerkil döneminin çoktan aştığını göstermektedir. Bu gerçek yazılı kaynaklarla birlikte arkeolojik olarak da doğrulanmaktadır. Gürcü toplulukların Ay tanrısından Hristiyanlığa geçmeden önce birçok politeist tanrılara taptıkları uzun bir süre geçti. Bilimsel

⁴⁰ ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში, 24-25 ნომბერი, უნივერსიტეტის სამეცნიერო სიმპოზიუმი, ზაზა ალექსიძე, ქრისტიანობა საქართველოში ანდრია პირველწოდებულისაგან დღემდე, გვ. 51 ("Gürcistan'da Hristiyanlığın Yirmi Yüzyılı", 24-25 Kasım Üniversite Bilimsel Sempozyumu, Zaza Aleksidze, **Gürcistan'da Hristiyanlık Andrea'dan Bugüne Dek**, s. 51)

olarak bu tanrılardan Aziz Girogi en önemli tanrıydı. Gürcü halkının Aziz Giorgi'ye karşı duyduğu saygı ve gösterdiği sevgi Hristiyanlığı kabul ettikten sonra da devam etti. Baş tanrılarının haricinde Gürcü toplumların inandığı başka tanrılar ve totem azizler de vardı. Bu tanrılarının önemli bir kısmı halkın bilincinde bugüne kadar kalmıştır. Bilincin gelişimin bu etapta yani politeizmde somut inanç var, soyut ise oluşmak süreç içindedir. Soyut inancın oluşması için bilincin gelişme süreci gerekiyor. Bu yüzden Hristiyanlığın yayılması bilincin gelişimini gerektiriyordu. Sosyal-ekonomik gelişimini gösteren toplumda politeizm yetersiz kalmaktadır. Gürcistan'da çok tanrılığın başka unsurları da var olmaktadır. Birçok bölgelerle bölünmüş ülkede her bölgenin kendi tanrısı ya da tanrıları vardı. Dolayısıyla politeizm yapısında Hristiyanlığın yayılması belli zorluklarla ilgiliydi. Bu yüzden Gürcistan'da tektanrılığa geçişi birkaç yüzyıl sürdü.

Hristiyanlığın Gürcistan'da resmîyetini kazanması ilk olarak siyasi sebeplerle açıklanabilir, "siyasi kararları ise halk tarafından değil hükümdarlar tarafından alınmaktadır."⁴¹ Bu yüzden Hristiyanlığı kabullendikten hemen sonra Gürcü hükümdarların desteğiyle teolojik kitapların ve Hristiyan edebiyatının Gürcüceye çevrilmesine başlatıldı. Bununla birlikte ulusal dini edebiyatının yazılması başladı ve 11. yüzyıla kadar dini edebiyatı Gürcü edebiyatının tek dalıdır.⁴² Hristiyanlık putperest dünyasında çok büyük sarsıntılar yarattı. Çok tanrılık inancı tektanrılı Hristiyan dininin karşı karşıya kaldı. Putperest tanrıların

⁴¹ შალვა ნუცუბიძე, **შრომები**, ტომი 8, თბილისი, 1983, გვ. 150 (Şalva Nutsubidze, **Çalışmalar**, 8.cilt, Tiflis, 1983, s. 150)

⁴² ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი 1, 1960, გვ. 11 (Gürcü Edebiyat Tarihi, 1 cilt, 1960, s. 11)

karşısında baba tanrının tek tanrı olduğunu ispatlanması gerekiyordu. Yüzyıllar boyunca oluşturulan çoktanrılı inancının halkın bilincinden silinmesi ve gökteki tek tanrının inanılması için doğru yol bulunmalıydı. Bu da bölünmüş ülkenin ulusal ve siyasi olarak birleşmesini sağlayacaktı. Hristiyan prensiplerinin Gürcü milli ruhuna uygun olarak aktarılmasında ve Gürcü bilincinde bu yeni inancın derinleşmesinde 5. yüzyılın felsefeci ve teolog, İberia kralının oğlu olan Petre İber çok önemli bir rol oynadı. Petre İber Filistin’de Gaza şehrinin yakınlarında manastır ve yüksek din okulunu kurdu. Antik döneminin felsefecilerin din üzerinde çalışmalarını ele alarak eski inancının ve Hristiyanlığın sentezini yapan Petre İber halkın bilincinin değiştirilmesini başardı. Hristiyanlık ve özellikle Ortodoksluk kölelik düzenin ortadan kalkma sürecini yavaşlatan putperestliğe karşı çıkarak sosyal haksızlıkları kınıyordu ve insanı değerlerini öne çıkarıyordu.⁴³ Gürcistan Ortodoksluğu neoplatonizmin temel prensiplerine göre gelişti. Fakat Aristo'nun felsefesi de Gürcü entelektüel toplumu için yabancı değildi.

Nikea ve Kalkedon Dünya kilise toplantılarında alınan kararlarının doğrultusunda Gürcistan’da Hristiyanlık kalkedonik ve diofizitizm yönünden gelişmeye başladı. Gürcü Hristiyanlığı baştan beri monoteizmden ve başka mezheplerden uzak durmaya çalışıyordu. Gürcü kilisesi uzun bir süre Mazdeizmle mücadele ediyordu. İran Gürcü topraklarında ve Kafkasya’da Mazdeizmi yayılarak bu topraklarının bölünerek ele geçirmesini planlıyordu. Gürcü ve

⁴³ იაშა გიორბელიძე, ქართული მართლმადიდებლობის ადგილი ქვეყნის ეროვნულ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, გვ. 102 (İaşa Giorbelidze, Ülkenin Milli ve Siyasi Yaşamında Gürcü Ortodoksluğun Rolü, s. 102)

Ermeni halklar eskiden beri toprak komşusuydu. Baştan beri bu iki halk Bizans ve Roma tarafını seçmişti ve bu yüzden de Gürcü ve Ermeni topraklar sürekli İranlılar, Bizans, Roma ve daha sonra Osmanlıların savaş alanıydı. Bizans İmparatorluğu'na karşı savaşan İran bu iki ülkede Hristiyan dininin Mazdeizmi ile değiştirilmesini amaçlıyordu. Kral Vahtang Gorgasali tahta oturmadan önce Kartli krallığı İran tarafından yönetiliyordu. Doğal olarak Mazdeizm inancı da güçlenmiş durumundaydı. İranlılar diofizitizme karşı Mazdeizmle beraber Monoteizmi kullanarak Kartli'yi kontrol etmek istiyordu. Vahtang Gorgasali tahta oturduğundan ölene kadar İran'ın din politikasına karşı mücadele etti ve kiliseye özerkliğini kazanarak Kartli'de patrikhane enstitüsünü kurmayı başardı. İran Vahtang Gorgasali'den Diofizitizmden vazgeçip Monofizitizmi seçmesini talep ediyordu ve Hristiyanlığın ikiye ayrılmasından faydalanmaya çalışıyordu. 506 yılında Ermenistan'ın Dvin şehrinde İranlılar tarafından düzenlenen Kartli, Ermenistan ve Albanya kiliselerinin toplantısında Ermeni Monoteizmi Kafkasya halklarının tek dini olarak ilan edildi. Böylece Ermenistan İran tarafını seçerek Gürcü-Ermeni kiliseleri ayrıldı.

Gürcistan'da özellikle Kralsızlık döneminde Monoteizm güçlendi. Ermeni ve Gürcü patrikleri Hristiyanlıkta olan bu ayrılmanın sonucunda birbirilerini sürekli eleştiriyordu. Ermeniler İran'ın tarafını savunurken Gürcüler Bizans Diofizitizmi doğru olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Doğu Ortodoks kilisesinin ikiye ayrılmasının sonucu olarak Gürcü ve Ermeni kiliseleri birbirinden ayrıldı. Gürcü siyasetçiler Gürcistan'ın jeopolitik durumunu ve olanları çok iyi değerlendirerek ülkede Hristiyan teolojisinin gelişmesi için çalışıyorlardı. Bu

amaçla çalışan birkaç o dönemin felsefeci bilinmektedir. Hristiyanlıkta felsefi neoplatonik temellerinin güçlenmesi için çalışan felsefeci Bakur, Yohanna Laz ve öğrencisi Petre İber'in sayesinde ülkede Hristiyanlık güçlenerek İran'ın dini ve siyasi baskısına dayanabildi. 608 yılından beri Gürcistan Diofizitizmi seçerek ülkenin resmi ideolojisi olarak Kalkedonik Amentüsünü ilan etti. Yani Gürcistan Bizans İmparatorluğu'nun ideolojisini seçmiş oluyordu. Daha sonraki yüzyıllarda örneğin Arapların Gürcistan'a istila ettiği zamanında Feodal Gürcistan'ın siyasi görüşü Gürcü kültürünün Yunan kültürüyle olan ilişkiyle bir bütün olup Doğu dinlere karşı mücadelede Hristiyanlık millileştirildi ve böylece Gürcü kültürüyle Hristiyanlık güçlendi.⁴⁴

Gürcü kilisesi ülkenin siyasi durumunu göze alarak diğer Hristiyan mezheplerin yanında her zaman kendi yerini savunmuştur. Yunan kilisesinin baskısına karşı çıkan Gürcü kilisesi özerkliğini koruması ve bazı avantajları elde etmek amacıyla Yunanlara Yunan kilisesinin Ereslerin elinde olduğu döneminde Ortodoksluğun merkezi olarak Gürcü Patrikhanesi sayıldığını vurguluyorlardı.⁴⁵

11. yüzyılın başında Gürcistan kilise başkanı patrik unvanının kazanıyor, 13. yüzyılda ise Roma, Konstantinopolis, Antakya, İskenderiye ve Kudüs patriklerin ardından 6. patrik olarak Gürcistan'ın patriği gelmektedir.

⁴⁴ ს. ჯანაშია, **შრომები**, გვ. 236 (S. Canashia, **Çalışmalar**, s. 236)

⁴⁵ ივ. ჯავახიშვილი, **ქართველი ერის ისტორია**, ტომი 2, გამომცემლობა მერანი, თბილისი, 1965, გვ. 185 (İv.Cavahişvili, **Gürcü Milleti Tarihi**, 2. Cilt, Merani Yayınları, Tiflis, 1965, s. 185)

Gürcü kilisesi Gürcistan'ın bağımsızlık ve birleşme yolunda olduğu şartlarında 9. yüzyılın birinci yarıda Batı Gürcistan kilisesinin Bizans'tan ayrılmasını ve Gürcistan Patrikhanesine bağlanmasını başarıyor. Kilise reformları (Yunan Katedrallerin ortadan kalkması ve yerine Gürcü piskoposlukların oluşması) 10. yüzyılda sona erdi.⁴⁶

Ülkenin ulusal ve siyasi görüşünün değiştirme döneminde Gürcü Ortodoks Kilisesinde liturya kuralları da değiştirmekteydi.*

Arap istilasası döneminde ülkenin siyaset ve ulusallık açısından büyük tehlike altında olduğu için Gürcü krallar ve kilise başkanlığı birleşip İslam dininden korunmasını ve ulusal bilincinin yükselmesini amaçladı. Bu esas yönler o dönemin Dini edebiyatında, ülkenin içinde ve dışında mevcut olan teolojik ve kültür eğitim kurumlarının faaliyetlerinde yansıtmaktadır. Gürcü aydınlar ülkenin siyasi durumunun yanı sıra kilise içinde olan sorunlarını göze alarak Gürcistan'da ilk olarak siyasi durumundan dolayı Hristiyanlığı korumaya çalışıyorlardı.

11. yüzyılın 80li yıllarından itibaren önceki yüzyıllarda ülkenin birleşmesi için başlayan mücadeleler daha da artmaya başladı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu hareketin başına genç ve zeki kral 4. Davit geçti. Durumun siyasi çözümünü üstlenen 4. Davit'in amaçları krallığa karşı çıkan feodallerin ve kilise başkanlarının cezalandırılması, ülkenin Araplardan kurtarılarak Devletin toprak

⁴⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი 2, გვ. 424 (Gürcistan Tarihi Üzerine Denemeler, 2. Cilt, s. 424)

* 10. Yüzyıla kadar Gürcü kilisesi Filistin lituryanın prensiplerine bağlıydı.

bütünlüğünün sağlanmasıyla birlikte ülkenin manevi açısından birleşmesiydi. Üstelik Gürcü siyasetçiler Arap halifeliğin zayıfladığını göze almaktaydı.

4. Davit ülkesinin siyasi ve manevi yaşamının akılcı sürdürmesi için yurt dışında faaliyette olan Gürcü felsefecilere ve teologlara çok güvendiği için onları Gürcistan'a çağırdı.

11. yüzyıldan itibaren Gürcistan'ın ekonomik ve siyasi birleşmeye yönelik sürecine benzer ideolojik ve felsefi görüşlerinin oluşması başlıyor. Bu genel görüşlerin beraberliğinde insan üzere yeni görüşler oluştu. Bundan sonra da insanın alt yapısının döneme uygun bir şekilde değiştirilme süreci başladı.⁴⁷

Gürcü Ortodoksluğunun ve ulusal bilincinin koruması ve güçlenmesi daima Gürcü teologların ve felsefecilerin çalışmalarıyla sağlanmıştır.

11. yüzyılda Gürcistan'da skolastik okulunun kurucusu Efrem Skolastik felsefesine temel atan Yohanna Damaskoslu'nun (8. yüzyıl) Hristiyan dogmalarının ansiklopedisi ve Hristiyan Felsefesinin – Skolastiğinin ana kitabı olan “Bilgi Kaynağı” çevirdi. Yohanna Damaskoslu bu çalışmasında inanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristoteles'in bilimsel sistemini uyumlu bir biçimde

⁴⁷ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი 3, გვ. 457 (Gürcistan Tarihi Üzerine Denemeler, 3. Cilt, s. 457)

birleştirdi.⁴⁸ Böylece Efrem’in aracılığıyla Gürcü Skolstiğine temel atılmış oldu. Efrem’in yaptiğı bu işi Ortodoksluğun Eresler ve Araplardan korunması için en uygun siyasi davranışıydı. daha sonra Arsen İkalto lu da Efrem’in işini devam etti.

İkinci büyük Gürcü felsefeci Yohanna Petritsi mükemmel zeksının sayesinde kral 4. Davit’in güveninin kazanmıştı. Gürcistan’ın Hristiyan dini aracılığıyla birleştiğini savunan Yohanna Petritsi 4. Davit’in emriyle Hristiyan dininde lğn ve Diofizitizmin doğru olduğunu ispatlamak üzere çalışıyordu.⁴⁹

Kral 4. Davit’in devlet ve kilise reformları, ekonomik, siyasi ve kültürel gelişimiyle ülkenin aydınlanmanın dönemine getirmesi Davit’ten sonraki krallara ülkenin gelişmesi için yeni ufukları açtı.

4. Davit’in döneminin diğer nl Gürcü teolog ve felsefeci Arsen İkalto lu’dur. Aristoteles’in düşüncelerini paylaşan İkalto lu Monoteizm ve Dogmatizmi üzerinde çalışıyordu. 4. Davit tarafından kurulan İkalto Enstitüsü’nün rektörü olan Arsen İkalto lu 4. Davit ile beraber Ermenistan’dan ülkeye giren Monofizitizme karşı çıkıyor ve bunun üzerine çalışmaları sürdürüyordu. “Dogmatikonı” adlı çalışmasında monofizitizmi bilimsel ve felsefi bulgularla reddediyor.

⁴⁸ იოანე პეტრიწის შრომები, ტომი 1, მ. გოგიბერიძის შესავალი, სტატია, თბილისი, 1940, გვ. 23 (Yohanna Petritsi’nin çalışmaları 1. cilt, M. Gogiberidze’nin nsz, makale, Tiflis, 1940, s. 23)

⁴⁹ იქვე, გვ. 55 (A.e., s. 55)

11. ve 12. yüzyıllarda ülkenin siyasi yaşamı teolojinin ve felsefenin bütünlüğüne dayanarak sürmektedir. 4. Davit'in ve torunu olan kraliçe Tamar'ın döneminde Gürcistan gelişimin en üst seviyedeydi. Çok etnoslu Kafkasya'nın önder ülkenin statünü kazanmıştı. Fakat kraliçe Tamar vefat ettikten sonra ülkenin iç ve dış durumu çok zorlaştı. Moğol istilaları, ülkenin bölgeleri arasında başlayan çatışmaları kraliyeti zor duruma soktu. Ülke küçük kraliyetler olarak ayrılmaya başladı.⁵⁰

Böyle bir durum Moğolların işine geliyordu. Kraliçe Rusudan mevcut durumundan kurtulmak için Roma Papasına irtibata geçmeye çalıştı. Papadan Gürcistan'dan Moğolların kovulmasını rica edecekti.⁵¹ Fakat bu rica daha sonrakiler gibi yerine getirilmedi. Gürcü kraliyeti böyle bir adım atarak Katolik Vatikan'ın misyoncularına Gürcistan'a girmek için yol açmış oluyordu. Zira o dönemde artık Ortodokslar ve Katolikler birbirinden ayrıydı.

Gürcistan'da Katoliklerin tarihi bu dönemden başlıyor. Tatar – Moğolların istilaları yüzünden zor durumda olan Gürcü kraliyeti Katolik Avrupa'yla irtibata geçiyor. Katolik misyonların Gürcistan'a girmesinin sebeplerini böyle özetleyebiliriz: 1. Gürcistan zorlaştıran dış siyaseti yüzünden Avrupa ülkelerinden

⁵⁰ ნიკო ბერძენიშვილი, **საქართველოს ისტორიის საკითხები**, ტომი 6, გამომცემლობა მერანი, თბილისი, 1964, გვ. 103 (Niko Berdzenishvili, **Gürcistan Tarihinin Konuları**, 6. Cilt, Merani Yayınları, Tiflis, 1964, s. 103)

⁵¹ მიხეილ თამარაშვილი, **ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის**, მრწამსი, თბილისი, 1902, გვ. 7 (Miheil Tamarašvili, **Gürcüler Arasında Katolikliğin Tarihi**, Mrtsamsi Yayınları, Tiflis, 1902, s. 7)

ve Papadan Moğollara ve bütün Müslüman düşmanlara karşı koalisyon oluşmasını istedi. Bu konunun siyasi yönü dine de yansdı ve ülkenin koruması için Katolik misyonerler ülkeye girip kısa süre sonra kendi piskoposluklarını da kurdular. 2. misyonerlerin yardımıyla Gürcüler önce Papa'nın daha sonra da bütün Batı ülkelerinin dikkatini çekmek istiyordu. Katolik kilisesinin ve Gürcü Ortodoks kilisesinin ilişkileri bir yönden de çok ilgi çekicidir. Bu dönemden 19. yüzyıla kadar bu iki kilise arasında bir sürü sorun çıkıyordu. Vatikan Gürcistan'ı Müslüman düşmanlara karşı hep yalnız bırakmış, hiçbir zaman yardım elini uzatmamıştır. 1439 yılında Floransa'da yapılan toplantıda Papa Doğu kilise başkanlarına Ortodoksluğun ve Katolikliğin yeniden birleşmesi ve birleşmiş kilise başkanının kendisi olduğunu ilan edince Gürcistan kilisesinin temsilcisi papanın bu isteğini reddedip antlaşmayı imzalamadı. Bu toplantıda Rusya kilise başkanı Metropolit İsidore'nin bu antlaşmayı imzaladığını ilgi çekicidir. Papanın bu isteğine karşı olan Rus Ortodoks kilisesi ve kraliyeti antlaşmayı tanımadı ve Rusya'ya dönen Metropolit İsidore tutuklandı.⁵²

Katolik kilisesiyle ilgili Gürcü kilise tarihinin çok ilginç bir detay daha var: "Gürcistan'ın Babası" olarak adlandırılan Gürcü devlet adamı Sulhan-Saba Orbeliani'nin siyasi amaçla Katolikliğe geçmesi. İran ve Osmanlı devleti'ne karşı savaşta yardım isteyen Orbeliani Papa'nın ve Fransa'nın dikkatini çekmek için

⁵² თ. ჟუჟუნაძე, ქართული სამეფო სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, გამომცემლობა ისარი, თბილისი, 1973, გვ. 15 (O. Jujunadze, **Gürcü Kraliyet ve Beyliklerin Dış Politikası Tarihinden**, İsari Yayınları, Tiflis, 1973, s. 15)

Katolikliğe geçti. Gürcüler İran'da ve Hindistan'da kendi özel merakı olan Fransa'nın da yardımını almayı umuyorlardı.⁵³

15. yüzyılın 40lı yıllarından Gürcistan küçük kraliyetler olarak ayrılmaya başladı. Gürcistan'ın o zamanki başkenti Mtsheta ülkenin dini merkeziydi. Dağılan beyliklerin feodalleri siyasi özgürlükle beraber Kudüs ve Antakya patriklerin desteğiyle dini özgürlüğünü kazanmayı da başardılar ve artık 70li yıllarından itibaren beyliklerin hemen hemen hepsi Mtsheta patrikhanesinden ayrılıp kendi piskoposluklarını kurdular.⁵⁴ Gürcü kilisesinin içinde olan bu bölünmeler Gürcü feodaller tarafından beyliklerin özgürlüğünün ideolojik olarak tamamlanması açısından ilginçtir. Kudüs ve Antakya kiliseler doğu ülkelerin üzerinde olan eski gücünü kaybetmişlerdi. Eski otoritelerini geri kazanmak istedikleri için ülkenin iç işlerinde karışıyorlardı.⁵⁵

Gürcistan'ın dağılması bütün ülkeyi kötü tarafından etkiledi. Doğal olarak bu durum İran ve Osmanlı Devleti'nin işine geliyordu. Osmanlı Devleti'nin sınırında bulunan Ahıska (Mesheti) bölgesinin tamamen Müslüman olması bunun örneğidir. Osmanlılar toprak mülkiyet kanununda bazı değişimler yaptı. Müslümanlığa geçenlerden toprak vergisini almıyorlardı. Zamanla bu din

⁵³ კორნელი კეკელიძე, *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*, ტომი 9, თბილისი, 1963, გვ. 194-195 (Korneli Kekelidze, *Eski Gürcü Edebiyat Tarihinden Çalışmalar*, 9. Cilt, Tiflis, 1963, s. 194-195)

⁵⁴ ნიკო ბერძენიშვილი, *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტომი 5, გვ. 108 (Niko Berdzenishvili, *Gürcistan Tarihinin konuları*, 5. Cilt, s. 108)

⁵⁵ ივანე ჯავახიშვილი, *ქართველი ერის ისტორია*, ტომი 9, გვ. 52 (Ivane Cavahishvili, *Gürcü Milleti Tarihi*, 9. Cilt, s. 52)

politikasının etkisi görüldü ve bölgede yaşayanların çoğu Müslüman oldu. Bu süreç 16. yüzyılda başladı ve 19. yüzyıla kadar devam etti. Ahıska'nın feodalleri tamamen Osmanlılar tarafına geçip Hristiyanlığa karşı savaşımaya başladı.

Gürcistan 3 kraliyet ve 5 beylik olarak bölündü. Feodaller arasında olan çatışmalar ülkeyi zor duruma soktu. Bir yandan vatani seven feodallerin çabaları öbür yandan Gürcü kraliyetin Avrupa Ülkelerinin yardımını alma umudu vardı. Gürcistan'ın ve Gürcü milletin bütünlüğünü koruyan Gürcistan Patrikhanesi toprak bütünlüğü için mücadele verip ülkeyi kurtarmaya çalışıyorlardı.⁵⁶

Yukarıda bahsettiğim gibi Gürcü kraliyeti yardımı Avrupa'da arıyordu. Fakat ne Vatikan ve de Fransa Gürcistan'ın durumuyla ilgilenmedi. Böyle bir durumda Hristiyan Rusya ile siyasi ilişkiyi kurmak o dönem için en mantıklı bir adımdı.

1.4. Gürcistan'ın Milli Tarihinde Hristiyanlığın Rolü

Hristiyanlık her zaman Gürcü Devletin çok güçlü etkenlerden biriydi ve günümüzde de öyledir. Bu bölümünün konusu zor bir konudur ve birçok unsurunu kapsamaktadır. Hristiyanlığın resmîyetini kazanması Gürcü milletin ruhani gereği ve bir sürü dış ve iç faktörlerinin olmasından kaynaklanmaktadır. İç faktörlerinden en önemlisi feodal düzeninin kurulmasıdır, dış faktörlerinden ise

⁵⁶ A. s. s. 114

Sasanid İran, Roma İmparatorluğu ile olan ilişkiler, daha sonra bütün tarih boyunca Hristiyan olmayan komşu ülkeler, Bizans İmparatorluğu, Rusya ile ilişkilerdir.

Hristiyanlığın resmi din olarak kabullenmesi Gürcistan tarihinde en önemli olaydır dememiz mümkündür. Gürcistan'ın dış ilişkileri açısından Hristiyanlığın resmîyetini kazanması çok önemli özelliğini taşımaktadır. 4. yüzyılın başlarında Hristiyanlığın resmi din olarak kabullenmesi Gürcistan'ın o zamanki dış siyasi yönünün sayesinde gerçekleşti ise, bu olay daha sonra Gürcistan'ın dış politikasının esas, ayrılmayan parçası olmuştur.

4. yüzyılda doğuda iki büyük devlet Sasanid İran ve Roma İmparatorluğu karşı karşıya geldi.

Bilindiği gibi, 4. yüzyılda Gürcistan'ın topraklarında iki Gürcü devlet mevcuttu: Bizans İmparatorluğu'nun himayesinde olan Egrisi (Lazika) kraliyeti ve Sasanid İran'ın himayesinde olan Kartli (İberia) kraliyeti.

4. yüzyıldan itibaren Yakın Doğu'da Kartli'yi elde ettikten sonra Egrisi'yi (Batı Gürcistan) de fethetmesini amaçlanan İran'ın siyasi güçlenmesi söz konusudur.

Hristiyanlığın Kartli'de ve Egrisi'de 4. yüzyılın 20-30lu yıllarında resmîyetini kazanması günümüzde artık tartışılmıyor.

Hristiyanlığın resmîyetini kazanmanın önemini analiz edebilmemiz için ilk önce Gürcü kraliyetlerin birleşip bir devlet olmasında, Gürcülerin ulusal bilincinin oluşmasında ve milli birleşmesinde, bir bütün milletin oluşmasında Gürcü kilisesinin rolünden bahsetmemiz gerek. Çok eskiden beri Gürcü devletlerin birleşmesinin mümkün olduğunu fakat çoğu zaman iç ve dış durumunun bu açıdan elverişli olmadığını tarihi bir gerçektir. Gürcü devletlerin birleşmesi için Hristiyan inancının bütün Gürcü dünya çapında yayılıp yerleşmesi gerekiyordu.

Kralın merkeziyetçi hükümetinin siyasi durumunun ülkenin içinde ve dışında güçlenmesi için önce Hristiyanlığın güçlenmesi ve yerleşmesi şarttı. Bu açıdan Egrisi’de Abhaz kralların Alan’ların (Oslar) Hristiyanlaşmasında rolü çok önemlidir.⁵⁷ Diğer Gürcü krallar da Kuzey Kafkasya’da çeşitli halklar arasında Hristiyanlığı yayılmak için sürdürülen faaliyetlerinde sürekli yer almaktaydı.⁵⁸

Gürcülerin ulusal birleşmesi için Gürcistan’da Hristiyanlığın yerleşmesi çok gerekli ve önemli faktördü. 5. yüzyıldan beri Doğu Gürcistan’da kilise ayinleri Gürcü dilinde yapılıyordu. Batı Gürcistan’da ise baştan beri Yunan dili kullanılıyordu. 7.-8. yüzyıllarda Yunan dilinin Gürcüceyle değiştirildiğini düşünülüyor, fakat o zaman Karadeniz kıyısında ve özellikle Abhazya’da Yunan

⁵⁷ გეორგიკა, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტომი 4, ნიკოლოზ მისტიკის აბხაზ მეფეთადმი მიძღვნილი წერილები, ტექსტი ქართული თარგმანით გამოაქვეყნა ს. ყაუხჩიშვილმა, 1952, გვ. 213 (**Georgika**, Bizanslı Yazarların Gürcistan hakkında Bilgileri, 4. Cilt, Nikoloz Mistik’in Abhaz Krallara Yazdığı Mektupları, yay.haz., çev., S. Kauçişvili, 1952, s. 213.)

⁵⁸ სიმონ ჯანაშია, შრომები, გვ. 248-251 (Simon Canaşia, **Çalışmalar**, 1.Cilt, s. 248-251.)

dili çok yaygındı, ancak 9. yüzyıldan itibaren (8. da olabilir) Batı Gürcistan'ın dini edebiyatında ve devlet dairelerinde Gürcü dili kullanılmaya başladı.⁵⁹

Bilim çalışmalarında Batı Gürcistan'ın Konstantinopolis kilisesinden ayrılma ve Mtsheta Patrikhaneye bağlanması tarihiyle ilgili fikir değişikliği mevcuttur. (9., 10. yüzyılın 1.yarı 10. yüzyılın 70-90lı yıllar...). Fakat Batı ve Doğu Gürcistan Kiliselerinin birleşmesi büyük bir ihtimalle 10. yüzyılın orta yıllarında gerçekleşmeliydi, yani Gürcistan'ın siyasi birleşmesi Kilisenin birleşmesinden sonra oldu.⁶⁰ Patrik tarafından yönetilen Gürcü kilisesi için Gürcistan'ın gerek siyasi gerek dini açısından birleşmesi çok büyük önem taşımaktaydı. Bu yüzden Kilise Gürcistan'ın birleşmesi için mücadele eden güçleri desteklemekteydi. 11. yüzyılın tarihi bir kaynak olan Gürcistan Patriği Melkisedek'in yazdığı bir mektupta kral ve patrik yani devlet ve kilise arasında olan ilişkiden bahsedilmesi ülkenin birleşmesi işinde kilisenin payının çok büyük olduğunu ve 9. yüzyılda Batı Gürcistan'da, özellikle de Abhazya'da edebiyat dilinin Gürcü dili olduğunu göstermektedir. Bu kaynak Abhazya'da bulunmuş 9. yüzyıla ait Gürcü yazılarla doğrulanmaktadır. O dönemden itibaren Batı Gürcistan kilisesi Mtsheta patrikhanesine girmektedir. Gürcistan tarihinde Mtsheta şehrinin dini ve siyasi açısından her zaman çok büyük önemi vardı.⁶¹

⁵⁹ სიმონ ჯანაშია, შრომები, გვ. 244–245 (Simon Canaşia, **Çalışmalar**, s. 244–245)

⁶⁰ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი 2, თბილისი, 1973, გვ. 422-426 (**Gürcistan Tarihi Üzerinde Denemeler**, 2. Cilt, Tiflis, 1973, s. 422-426.)

⁶¹ ნიკო ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, გვ. 56 (Niko Berdzenişvili, **Gürcistan Tarihi konuları**, s. 56)

Feodal Gürcistan'ın kraliyetlere dağılmasından sonra merkezi Mtsheta da bulunan Gürcistan Kilisesi kilise içinde de başlayan bölünme sürecini durdurmaya çalışıyordu ama ülke içinde zorlaşan durumundan dolayı kilisenin bütünlüğünün koruyamadı. Fakat buna rağmen Gürcistan'da Hristiyan ruhunun bütünlüğü devam etmekteydi.

Gürcü ulusal bilincinin oluşmasında, "Gürcülüğünün" kurtarılmasında Ortodoks Hristiyanlığının çok emeği vardır.

Ulusal bilincinin en önemli faktörlerden biri dildir, o yüzden Gürcü kilisesinin dili her zaman Gürcü Dilidir. Dünya Hristiyan kilisesinin bölünmesinden sonra Floransa Ferera kilise toplantısında (1437-39) Roma kilisesi ile birleşmek söz konusu olunca Gürcü heyeti toplantının kararını reddetti, çünkü inançla beraber dile de çok önem verilmekteydi. Gürcü kilise Roma kilisesinin himayesine girdiği halde ayinler ve duaların Latince değiştirilme kararı alınacaktı, bu yüzden Gürcü heyeti bu kararı reddetti.⁶²

Gürcülerin Hristiyanlığa yönelmesi onların Batı düşünce tarzından dolayı olmuştur. Bu da Gürcistan'ın genel Batılı ve özellikle Bizans'a yönelik dış politikasının derinleşmesini sağladı.

Bizans İmparatorluğu var olana kadar Gürcistan Bizans'la ilişkilerinin sürdürmekteydi. Bizans imparatorluğu da Müslüman ülkeleri gibi Gürcü

⁶² ო. ჟუჟუნაძე, ქართული სამეფო სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, გვ. 2-27 (O. Jujunadze, *Gürcü Kraliyetler-Beyliklerin Dış Politikası Tarihinden*, s. 2-27)

topraklarını ele geçirip Gürcü kraliyeti zayıflatmak amacıyla krala karşı olan Gürcü feodallerle ilişki kurmaktaydı. Buna rağmen Gürcü krallar dış politikasını Bizans'a yöneltmekteydi, çünkü Bizans İmparatorluğu Hristiyan ülkeydi ve ondan hep yardım almayı umut etmekteydiler. Çoğu zaman Gürcülere karşı olan sorumlulukları yerine getirmeyen Bizans İmparatorluğu Hristiyan kültürüne sahipti. Böyle komşu ülke ile sağlam ilişkilerin Gürcistan için büyük önemli olduğunu bilen Gürcü krallar Bizans İmparatorluğu ile ilişkiyi kesmediler.

Yakın Doğu'da Müslümanların güçlenmesi ile Gürcistan büyük bir tehlike altına girdi. Osmanlılar tarafından Konstantinopolis fethedilince Gürcü devlet adamları Avrupa'dan yardım alabileceklerini düşünüp Avrupa ile ilişkileri kurmaya karar verdiler. Avrupa'dan bekledikleri yardım ve destek alamayınca Gürcü devlet adamların şaşırması çok doğaldır.⁶³ Hristiyan dini Gürcü hükümetinin Avrupa ülkelerinden destek istediği zamanda kullandığı motiflerden biriydi. Bilindiği gibi, bu yöne atılan adımların hiçbirin sonucu alınmamıştır. Avrupa'ya gönderilen elçiler geriye sonuçsuz dönüyorlardı.

Yakın Doğu ve Kafkasya arenasında Rusya'nın ortaya çıkması Gürcistan'ı Rusya ile ilişkiye kadar götürdü. Rusya kendisi Gürcistan ile ilgilenmekteydi, fakat Gürcistan'a karşı aldığı sorumluluklardan hiçbirini yerine getirmede. Buna rağmen Gürcistan zamanında Bizans İmparatorluğu gibi Hristiyan Rusya ile ilişkilerini devam etti.

⁶³ ივანე ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტომი 4, გვ. 66-67 (İvane Cavahişvili, **Gürcü Milleti Tarihi**, 4. Cilt, s. 66-67)

Gürcü halkı Müslüman olmaktan korunmak için ve “Gürcülüğünün” kaybolmaması için İran ve Osmanlı Devlet’e karşı hep büyük müdahale verdi.

18. yüzyılın büyük Gürcü tarihçisi Vahuşti Bagrationi “ister Gürcü’ye, ister İmer’e ister Mesh’e, ister Her- Kah’lara (Gürcistan’ın çeşitli bölgelerinde yaşayan hakların ayrı adları var. N. Ç.) dinin nedir diye sor, anında “Gürcü” diyecek. (din burada hem Milliyetçilik hem din anlamına gelmektedir) hangi dil konuşuyorsun sorarsan “Gürcüce” diyecek”⁶⁴ diye yazmaktadır. Tarihçi Gürcistan’da yaşayan Megrellerin, Svanların ve Abhazların kendi dilini olduğundan tabi ki haberdardı, fakat onların edebiyat, dualar ve devlet dili Gürcü diliydi.

Gürcü halkı yüzyıllar boyunca çok zor durumlara olmasına rağmen kendi inancını kaybetmeyip Gürcü dilini ve ulusal bilincini hep korumuştur.

⁶⁴ვახუშტი ბაგრატიონი, ქართული სამეფო კარის აღწერა, იხ. ქართლის ცხოვრება, ტომი 4, თბილისი, 1973, გვ. 291-292 (Vahuşti Bagrationi, **Gürcistan Kraliyeti’nin Tasviri**, bkz.: **Kartli’nin Yaşamı**, 4. Cilt, Tiflis, 1973, s. 291-292)

2. ÇARİZM VE SOVYET DÖNEMLERİNDE GÜRCÜ KİLİSESİ

2.1 Çarizmin Din Politikaları Gürcistan’da ve Kilise Özerkliğinin Kaldırılması

Gürcistan’da Ortodoks kilise tarihi kendi iç ve dış durumuyla ve ortamın etkisiyle, karakteri ve zaman süreciyle dört birbirinden tamamen farklı dönemlerden oluşmaktadır.

Birinci dönem – 4. yüzyıldan 18.-19. yüzyıllara kadar devam etmektedir. Bu uzun döneme “Özgür Gürcü devletinde Kilise yaşamı” diyebiliriz. Bu dönemde Gürcü Ortodoks Kilisesi özerkliğini kazanıp patrik enstitüsünü kurdu. Krallar Vahtang Gorgasali ve 4. Davit’in çok önemli kilise politikaları bu döneme aittir.

İkinci dönem 19. yüzyılın başlarından 1918 yılına kadar devam etmektedir. 1783 yılında Georgievsk Antlaşmasının sonucu olarak Rusya İmparatorluğu’nun himayesi altına giren Gürcistan devlet özgürlüğünün kaybetmesiyle kilise özerkliğini da kaybetmişti. Gürcü Kilisesi Gürcistan patriği yerine Rus Egzarkos tarafından yönetiliyordu.

Gürcistan Ortodoks kilisesinin üçüncü dönemi en kısa dönem olarak nitelendirilebilir. İki devrimden sonra Rusya İmparatorluğu'nun sona ermesi Gürcistan'a bağımsızlığı ile beraber kilise özerkliğini de kazandırdı.

İki yıl süren bağımsızlık 1921 yılında Gürcistan'a Sovyet askerlerinin girmesiyle sona erdi. Bu dönem çok uzun Sovyet Birliği'nin dağılmasına kadar sürdü. Bu dönemde Gürcistan bağımsızlığını kaybetti, fakat kilisenin özerkliği devam etti.

Bu bölümde Gürcistan Ortodoks kilisesinin ikinci dönemin üzerine duracağız. Ülkenin 15. yüzyıldan beri giderek zorlaşan dış politikası 18. yüzyılda artık çok kritik bir durum haline geldi. 18. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ve İran ile devam eden savaşları Bütün ülkeyi iç ve dış siyasi krizine getirdi. 1783 yılında Gürcistan ve Rusya arasında yapılan Georgievsk Antlaşmasıyla Rusya İmparatorluğu'nun himayesi altına giren Gürcistan'ın devlet ve Kilise tarihinde yeni bir dönem başladı. Rusya İmparatorluğu antlaşmayla Gürcistan'ı Müslüman ülkenin saldırılarından savunup Gürcistan'ın iç işlerine karışmama sorumluluğunu aldı. Georgievsk Antlaşması imzalandığından kısa bir süre sonra Gürcü kraliyeti Rusya'nın aldığı sorumlulukların yerine getirmediğinin bambaşka amaçları olduğunun farkına vardı. Fakat çıkmaz bir siyasi durumda olan Gürcistan Hristiyan Rusya ile ilişkileri devam etmek zorunda kaldı. 1799 yılında Gürcistan'ın son kralı 12. Giorgi Rusya İmparatoru Pavel ile yeni bir antlaşma imzaladı. İki yıl sonra Rusya İmparatorluğu antlaşma ile aldığı sorumlulukları yerine getirmeden Gürcistan'ı Rusya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak ilan

etti. Bu tarihten itibaren Gürcistan artık Rusya İmparatorluğu'nun sınırlarına girdi. Rusya imparatoru 1. Aleksandr tarafından ilan edilen manifestoda Gürcistan'ın başına gelebilecek belalardan söz edilmesi Rusya'nın bu hareketine hak veriliyordu. Rus askerlerin Gürcistan'a girmesiyle Gürcü kraliyeti ve Gürcü halkı Hristiyan olmayan komşu ülkelerden korunmuş oluyordu. Manifestoya göre Rusya Gürcülerin ve Gürcü dilinin korumasını üstüne alıyordu. Bunun karşılığında Gürcistan'da yeni yönetim sistemi yapılacaktı ve bu sistemin kabullenmesi halka örnek olarak ilk kilise tarafından olacaktı.

¹ Gürcistan kilisesi böyle yaptı fakat yakında Rusya'nın antlaşmaya ve manifestoya göre aldığı sorumlulukların hiçbirinin yerine getirilmediği belli oldu. Rusya Gürcistan'ı kendi sınırları içine aldı. 1811 yılında Gürcistan'ın patriği 2. Anton (Bagrationi) Rus başkomutanı Tormosov tarafından Rusya'ya sevk edildi. Onun yerine İmparatorluk tarafından Varlam Eristavi isimli Gürcü Egzarkos tayin edildi. Böylece Gürcü kilisesi özerkliğini kaybetmiş oldu. Gürcistan Egzarkosluğu 106 yıl devam etti ve toplam 18 Egzarkos tayin edildi, bunlarda sadece ilki Varlam Eristavi Gürcüydü diğerler hepsi Rus asıllıydı. Gürcü kilisesinin özerkliğinin kaybetmenin resmi tarihi olarak 11 Haziran 1811 kabullenmektedir, Çünkü Rusya İmparatoru 1. Aleksandr kararını bu tarihte imzaladı. Rus başkomutanı

¹ საერთაშორისო სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთობის დოკუმენტები, თბილისი, 1949, გვ. 46 (uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler dokümanları, Tiflis, 1949, s. 46)

Tormosov'un uyguladığı Çarizm Rusya'sının bu din politikası tarihe "Tormosov reformu" olarak girdi.²

Gürcistan kilisesinin özerkliğinin kaybetmesi ve kilisenin Rus yönetiminin altına almasıyla Gürcü Kilisesi cezalandırıldı, çünkü Gürcü kilisesi baştan beri Ruslar tarafından Gürcü kraliyetinin kaldırılmasını protesto ediyordu. Rusya İmparatorluğu Gürcü kiliseye güvensizlik duyuyordu. Kilisenin özerkliğini kaldırıp Gürcistan Egzarkoslukları'na Çarizmin yayılması için yapılması gereken direktifler verdi. Kilisenin yeni yönetim sistemine göre Gürcü kilisenin mülkiyeti Rusya İmparatorluğu'nun hazinesine devredildi. Kilisede hizmet edenlere devlet maaşları verilmeye başlandı. Bu değişimler Doğu ve Batı Gürcistan için de geçerliydi. Rusya'nın bu kilise politikasına Gürcü din ve devlet adamları ve Gürcü halkı sürekli başkaldırıyordu. Sonuç olarak 1819-20 yıllarda Batı Gürcistan'da büyük isyan oldu. Fakat isyan Rus hükümeti tarafından bastırıldı. Gürcistan'ı ve kilisesini ele geçiren Rusya yeni düşmanı politikasını uygulamaya başladı. Rus yönetimi Gürcü kilisede var olan Gürcü usulünün Rus usulü ile değiştirmeye planladı ve artık 1817 yılından itibaren Sioni katedralinde (Gürcistan'ın o zamanki merkez kilisesi N.Ç.) ayinler Rusça yapılacaktı.³

² ნუგზარ პაპუაშვილი, საქართველოს ეკლესია მე-19 საუკუნიდან დღემდე (Papuaşvili Nugzar, 19. Yüzyıldan bu yana Gürcü Kilisesi) (çevrimiçi) <http://networkedblogs.com/p22103911>

³ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დუნდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხი, პ. რატიანი, საქართველოს ისტორია, ტ. 1, თბილისი, 1958, გვ. 414 (N. Berdzenişvili, V. Dundua, M. Dumbadze, G. Melikishvili, Ş. Meshi, P. Ratiani, **Gürcistan Tarihi**, 1. cilt, Tiflis, 1958, s. 414

Gürcü milliyetçiliğin yok olmasını amaçlanan Rus İmparatorluğu her fırsatını değerlendiriyordu. 1867 yılında Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya yönetimi İmparatorluğa gönderilmiş bir mektupta: "Kafkasya'yı ikinci kez fethetmeliyiz. Fakat bu sefer silahlarla değil. Ruhu fethetmeden fiziksel fethi olmaz. Böyle bir fethi ise dini fethidir."⁴ Yazıyordu. Böylece amacına ulaşmak için Rusya Gürcü kilisesini kullanıyordu. Yapılan reformlar sonucunda Gürcü kilisesi Rus İmparatorluğu'nun bürokratik yapılarından biri oldu.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus İmparatorluğu tarafından Gürcü Ortodoks kilisesinin özerkliğini kaldırılmasının ağır sonuçları daha da belli olmaya başladı. Kilise içinde resmen Rus yönetimi kuruldu. Eski Gürcü ilahilerin okunması yasaklandı. Rus Egzarkosluğu'nun memurları bütün Gürcü kiliselerinde ayinlerin Rus dilinde yapılmasına çalışıyorlardı, fakat bunu tamamen başaramadılar. Rusların ve Gürcülerin gittiği kiliselerde ayinler Rus dilinde düzenleniyordu, sadece Gürcülerin gittiği kiliselerde ise ayin dili Gürcüce olmaya devam etti.

Yukarıda söz ettiğimiz gibi Gürcü kilisesinin özerkliği kaldırıldıktan sonra Gürcü kilisesi Rus Egzarkosluğu'na bağlandı. Bu Egzarkosluğu'nun sınırları Kafkasya yönetiminin sınırlarıyla aynıydı. Rusya'nın din yönetimi Egzarkosluğu'nun içine giren Gürcü piskoposlukların başına Gürcü olmayan dini adamları getirmeyi istiyorlardı fakat Gürcü halkın buna karşı çıkacağından

⁴ ელდარ ბუბულაშვილი, **გარიზმის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში და მისი შედეგები**, "რელიგია", იანვარი-თებერვალი-მარტი, 2003, გვ. 11 (Eldar Bubulaşvili, **Çarizmin kilise politikası ve sonuçları**, Religia dergisi, ocak-şubat-mart, 2003, s. 11

haberdar olan Rus yönetimi bu isteğini gerçekleştirmekten vazgeçip piskoposlukların başına genelde Gürcü din adamlarını tayin ediyorlardı. Belli siyasi sebeplerinden dolayı Gürcü piskoposluklar sürekli kapatılıp yeni piskoposluklar açılıyordu. 1851 yılında eskiden İmereti piskoposluğun içine giren Abhazya Piskoposluğu açıldı. Fakat 1869 yılında kapatılıp tekrar İmereti Piskoposluğu'na bağlandı. 1885 yılında bu sefer Sohumı Piskoposluğu adı verilerek yeniden açıldı. Sohumı Piskoposluğu genel olarak Rus piskoposlar tarafından yönetiliyordu. 16 Mayıs 1874 yılında Samegrelo Piskoposluğu (Batı Gürcistan'da Abhazya'ya yakındır. N. Ç.) Rusya kutsal Sinod'u tarafından alınan kararıyla kapatıldı ve önce İmereti Piskoposluğu'na bağlandı sonra 1885 yılının kararıyla Guria (Batı Gürcistan'da) Piskoposluğu'na bağlandı. Doğu Gürcistan'da Egzarkos tarafından yönetilen sadece bir piskoposluk mevcuttu ve sınırları içine Rus Egzarkosların yardımcıları olan piskoposları tarafından yönetilen Mozdok, Bakü, Erivan, Gori ve Alaverdi piskoposluklarını almaktaydı. Görüldüğü gibi Rusya İmparatorluğu Gürcistan kilsisinin piskoposluklarını bölerek Gürcistan piskoposluklarının birbirinden kopmalarını amaçlıyordu.

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında Gürcistan Egzarkosluğu beş piskoposluk olarak bölünmekteydi: 1. Gürcistan Piskoposluğu'nun içine (12 manastır, 485 kilise), Tiflis, Bakü, Elizavetopoli ve Erivan Guberniaları, Kars bölgesi, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya bölgeleri girmektedir. 2. İmereti Piskoposluğu (8 manastır, 478 kilise) - Kutaisi Gubernia, Shorapani ve Racha illeri. 3. Vladikavkaz Piskoposluğu (2 manastır, 122 kilise) – Kuzey Osetya ve Tergi bölgesi. 4. Guria-Samegrelo Piskoposluğu (5 manastır, 407 kilise) -

Leçhumi, Senaki, Zugdidi ve Ozurgeti illeri ve Batum. 5. Sohumi Piskoposluğu (1 manastır, 46 kilise).⁵

Gürcistan Egzarkosluğu ve Piskoposlukları'nın yapısı bir bakışla tıpkı Rusya'daki gibiydi, ama oldukça farklıydı. Örneğin Rusya'daki Egzarkoslukları'n altında olan piskoposlukların kendi periyodik yayınları vardı, Gürcistan Piskoposluklarının ise yoktu. Ancak 19. yüzyılın 60lı yıllarda Gürcistan Piskoposluklarının kendi periyodik yayınları basılmaya başlatıldı, o da çok düzensiz çıkmaktaydı. Gürcü piskoposların hakları Rus piskoposların haklarıyla kıyasladığında oldukça kısıtlıydı. Rus Egzarkoslarıyla danışmadan, izin verilmeden Gürcistan piskoposluklarının yönetimi hiçbir eylem gerçekleştiremiyordu. Egzarkos Rusya Kutsal Sinod'la danışıp öyle kararlar alınıyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısından Gürcistan Egzarkosluğu Gürcü manastırlarda ve kiliselerde Rus Dilinin kullanılması için reform uygulamaya başladı. Rusya'daki manastırlar gibi Gürcü kiliseleri ve manastırları kategorilere ayırdılar. Birinci kategoriye hiçbir Gürcü manastır giremedi. İkinciye ise sadece birkaçı girdi. Gürcü kiliseler ve manastırlar üçüncü kategoriye alındı ve kiliselerin çoğu kapatıldı. Gürcistan'ın kültür mirası olan bu kiliselerin bazıları bakımsız kaldığı için zamanla yıkıldı, hırsızlar tarafından kiliselerde yüzyıllar boyunca saklanan değerli kutsal eşyalar ve ikonalar çalındı. Rus Egzarkosların kapatmadığı

⁵ Иерархия Всероссийской Церкви от Начала Христианства в России и до Настоящего Времени, Москва, 1901, стр. 189-193. (Hıristiyanlığı kabullendikten Bu yana Rus kilisesinin Hiyerarşisi, Moskova, Gosudarstvo Yayınları, 1901, s. 189-193)

manastırların bir kısmı devlet bir kısmı ise halk tarafından bakılmaktaydı. Gürcü din adamları birçok manastırdan kovulup onların yerine Rusya'nın çeşitli bölgelerinden getirilen din adamları tayin edildi.⁶ Kısacası bütün Gürcü kiliseler Rus din adamlarının elindedir, ayinler artık Rus dilinde yapılıyor. Kiliselerde çok az sayıda kalan Gürcü papazlar var, onlar da Rusya'ya karşı eylemde bulunmasınlar diye sürekli devlet tarafından gözetleniyordu. Rus Egzarkoslar Gürcü din adamları hakkında bilgileri toplayıp Rusya Kutsal Sinod'a gönderiyorlardı.

Rusya'nın din politikalarının sonuçlarından biri de Gürcü kutsal kişilerin adını taşıyan kiliselerinin adlarını değiştirilip Rus adlarının verilmesiydi. 19. yüzyılın ikinci yarısında eski Gürcü kiliselerinin Rus usulüyle değiştirilmeye başlandı. Böylece birçok kilise eski güzelliğini kaybetti. Bu dönemde Gürcistan'da inşa edilen kiliseler Rus kiliseleri gibi "soğan" şeklindedir.

Çarizm Rusya'sı genellikle Rus kadrosunun çalıştığı Gürcistan Egzarkoslukları aracılığıyla Gürcistan'da kendi kilise politikasını uyguluyordu. Egzarkoslar direkt İmparator tarafından tayin edildikleri için Çarizmin politikalarını uyguluyorlardı. Egzarkos din görevlisiydi fakat aynı zamanda Rus bürokrasisinin kısmıydı. Bunun için büyük siyasi görevlerini de üstlenen Egzarkoslar Gürcü Milletinin lehine hiçbir zaman davranamazdı. Rus tarihçilerinin yazdığı gibi: "Eğer Gürcüler Rus Egzarkoslar hakkında gerçek tarihi

⁶ Н. Дурново, **Судбы Грузинской Церкви**, Москва, 1907 стр. 10 (N. Durnovo, Gürcü Kilisesinin Kaderi, Moskova, Mos. Yayınları, 1907, s. 10)

yazacak olursa bizim Rus halkı için tam bir rezalet olur”.⁷ Rus egzarkoslarının işi piskoposluklarını ve kilise – manastırlarını gezerek Rusya İmparatorluğu’nun dini politikalarını uygulamaktı. Egzarkoslar Kafkasya yerli yönetimiyle anlaşarak görevini yapmaktaydı, fakat sadece Rusya Kutsal Sinod’u karşısında sorumluydu.

Rusya’nın politikasının değişimiyle Gürcistan Egzarkosluğu’nun politikası da değişmekteydi. 19. yüzyılın 40-50’li yıllarında Rus liberalizmin güçlenmesinden dolayı Gürcistan Egzarkosluğu liberal politikasını uyguluyordu. Örneğin Egzarkos İsidore Nikolski’nin (1844–1858) inisiyatifiyle 1852–1857 yıllarında kiliseye ait arazilerden gelen geliriyle birkaç büyük manastırın tamiri yapıldı ve Gürcistan kiliselerinde görev yapan din adamlarına Rusya Kutsal Sinodu tarafından maaşlar bağlandı. İsidore Nikolski döneminde Mtsheta rahibeler manastırının bünyesinde kız okulu açıldı. Nikolski Rusya Kutsal Sinodu’ndan Gürcistan Egzarkosluğu’nun din dergisini çıkartması için izin bile istedi. Gürcistan Egzarkosluğu’nda din dergisi Nikolski’den sonra egzarkos Evsevi İlinski (1858–1877) döneminde çıktı. Dergide Gürcü ve Rus dillerinde çeşitli makaleler basılmaktaydı. Fakat bir süre sonra dergi İlinski tarafından kapatıldı. 1891–1917 yıllarında Rus dilinde çıkan Gürcistan Egzarkosluğu’nun dergisi Rusya İmparatorluğu’nun politikasını uyguluyordu ve tamamen Gürcülüğe karşı faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Rus tarihçilerinin tasviriyle: “Egzarkos Evsevi İlinski’nin işi diğer Rus Egzarkoslar gibi Gürcistan Kilisesinin mülkiyetini elde

⁷ В. Браил, о Положений Грузинской Православной Церкви в Царской России, из Книги - **Церковные Вопросы в России**, Moskova, СПГ, 1896, стр. 92. (V. Brail, Çarizm Rusya’sında Gürcü Ortodoks Kilisesinin Durumu Üzerine, **Kilise Soruları Rusya’da** adlı kitabından, Moskova, SPG Yayınları, 1896, s. 92.)

etmek ve Gürcü dilinin ortadan kaldırmasıydı.⁸ İlinski Gürcü kilisesine ait kutsal değerli eşyalarını çalıp yurtdışında koleksiyonculara sattı. Bu dönemde Gürcü kilisesinde birçok değerli eşya kayboldu. Bugün o dönemde çalınan değeri olmayan haçlar ve ikonalarının bazıları Gürcistan kilisesine geri döndü ama bazıları dünyanın çeşitli müzelerinde bulunmaktadır. Halen Gürcistan Patrikhanesi kalan değerli eşyalarını geri almak için çalışmalarını sürdürüyor.

Egzarkos Paladi Raev (1887–1892) Egzarkos görevini aynı şekilde devam etti. Raev'in aracılığıyla Gürcistan'ın kiliselerinden çok sayıda değerli ikona Rusya'da ve Avrupa'nın ülkelerinde ünlü koleksiyonculara satıldı. Bu ikonaların hepsi bugün özel koleksiyonlarında bulunmaktadır. Gürcü toplum Egzarkosların yaptığı bu işe sürekli protesto ediyordu, fakat Rusya İmparatorluğu onlara kulak vermiyordu, hatta Egzarkosları görevden alındıktan sonra yüksek görevlere gönderiliyordu. Egzarkos İoanike Rudnev (1877–1882) önceki Egzarkoslar gibi Gürcüleri sevmiyordu, ama kirlenmiş adını temizlemeyi amaçladığı için biraz daha liberal davranıyordu. Örneğin Rudnev inisiyatifiyle Doğu Gürcistan Piskoposluğu'na mum fabrikasının bütün gelirini verip böylece onların maddi durumu iyileşti. Ayrıca dini okullarda çalışan Gürcü öğretmenlerinin durumuyla ilgilendi, Gürcüce ilahilerini okunmasına ve öğretilmesine izin verdi. Bu kadar liberal davranmasından dolayı minnettar Gürcü halkı Rudnev'e karşı saygı duyuyordu.

⁸ Н. Дурново, Судбы Грузинской Церкви, стр. 10 (N. Durnovo, **Gürcü Kilisesinin Kaderi**, s. 20)

Gürcistan’da İmparatorluğu’nun politikasını uygulayan Rus egzarkoslarından biri olan Vladimir Borogoiavlenski (1892–1898) da liberaldi. Onun inisiyatifiyle Gürcistan’ın eski Svetitshoveli Katedrali restore edilmesi için kurum bile kuruldu. Borogoiavlenski Gürcistan Egzarkosluğu’nda reformları uygulamasını isteyen tek Egzarkostu.

20. yüzyılın başlangıcında Rusya İmparatorluğu’nun sömürgeci politikasının güçlenmesi söz konusu. Bundan dolayı Gürcistan’ın siyasi ve kültürel durumu daha da zorlaşmaya başladı. Egzarkosların Gürcü diline ve Gürcü kiliseye uyguladığı düşman faaliyetleri Gürcü milliyetçi ruhunun kaybolmasını amaçladığının farkına varan Gürcü toplumu harekete geçme zamanının gelmesini hissetti. Çarizm Rusya’sına karşı mücadelede Gürcistan’ın milli önderlere (İlia ÇavÇavadze, Akaki Tsereteli, Niko Nikoladze, İakob Gogebaşvili v.s.) çok büyük önem verilmektedir. Onlarla beraber bu işte Gürcü din adamlarının rolü özellikle çok büyüktür. Kirion Sadzaglišvili, Leonid Okropiridze, Kalistrate Tsintsadze, Anton Kekelia, Dimitri Margania v.s. Gürcü milliyetçiliğini, Gürcü kilisesi ve kültürünün Çarizm Rusya’sından sürekli savunmaktaydı. Bu dönemin milli hareketinin önderi olarak sayılan Kirion Sadzaglišvili’nin (daha sonra bağımsız Gürcistan’ın ilk patriği N. Ç.) faaliyetleri çok önemlidir. Kirion Sadzaglišvili Çarizm Rusya yönetimine Gürcistan’ın bağımsızlığının ve Gürcü kilisenin Özerkliğinin tarihi belgeleriyle ispatlıyordu. Bu konuda çok sayıda makale ve kitap yayımlayan Kirion Sadzaglišvili 19. yüzyılda Egzarkoslar tarafından çalınan çok sayıda kutsal eşyalarını araştırıyordu. Kilise müzesinin açılmasını başaran Sadzaglišvili Rus ajanlar tarafında sürekli gözetlemekteydi. 1908–1914 yıllarında

tehlike olarak görünen Sadzaglišvili Rusya'ya gönderilip Rusya Kutsal Sinodu tarafından dini unvanı bile alındı. Daha sonra Gürcistan'a geri gelen Sadzaglišvili özerkliğini tekrar ilan eden Gürcü kilisesinin önderi olarak görüldü. Böylece Kirion Sadzaglišvili'nin emeği Gürcü milleti tarafından değerlendirip bağımsız Gürcistan'ın patriği olarak seçildi.⁹

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Gürcü toplum hiçbir zaman Çarizm Rusya'sının Gürcü milliyetçiliğe ve Gürcü kilisesine karşı uyguladığı düşmanı politikasına boyun eğmeyip sürekli mücadele ediyordu. Söz ettiğimiz mücadele 1905–1907 yıllarında Rusya'da olan devrim sırasında daha da güçlendi. Devrimde milli bağımsızlığının önemli faktörlerinden biri kilise özerkliğinin çok önemli olduğunu gözünün önünde alan Gürcü milli hareketçiler ve dini adamlar Rusya Kutsal Sinodu'ndan hak ettiği Özerkliğinin kabullenmesini istedi. 1905 yılı 16 Kasım'da Gürcü din adamları resmi bir mektupla Rusya Kutsal Sinodu'ndan Gürcü Kilisesinin Özerkliği kabullenmeleri istediler. Aksi takdirde, mektupta yazıldığı gibi, Gürcistan Rusya yönetiminden bağımsız olarak kilise özerkliğini ilan edip kendi patriğini seçecekti. İmparator ikinci Nikolai konuyu incelemek üzere 1906 yılında Petersburg'da toplanan olağanüstü Rusya Kutsal Sinodu'nun kurumuna sundu. Aynı zamanda Rus din adamlarının bir kısmı da Gürcü

⁹ ნინო კვიციანი, ეპისკოპოს კირიონ მეორეს წვლილი ქართული კულტურის დაცვა-ალორმინების საქმეში, **კულტურის ისტორიის საკითხები** ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, კულტურის ისტორიის კათედრა, , თბილისი, გამომცემლობა ირმისა, 1996, გვ. 86-89. (Nino Kvitsiani, Piskopos 2. Kirion'un Gürcü Kültürünü savunmasında ve gelişiminde rolü, **Kültür Tarihinin Konuları** İvane Cavahişvili Tiflis Devlet Üniversitesi, Kültür Tarihi Bölümü, , Tiflis, İrmisa Yayınları, 1996, s. 86–89)

kilisesinin Rus kilisesinde ayrılmasını talep etmekteydi. Gürcü kilisesinin özerkliğini isteyen Gürcü ve Rus din adamları kurum toplantısında konuyu beraber savunmaktadır. Rusya Kutsal Sinodu'nun kurum toplantılarına 20 kişi katılıyordu. Bu kişilerden 16'sı Rus 4'ü ise Gürcü'ydü. Gürcü kilisesinin özerkliği konusu büyük tartışmalara yol açtı. Toplantıda Gürcüler tarafından Kirion, Leonide, Evtime, Prof. Aleksandre Tsagareli, Prof. Aleksandre Hahanaşvili Prof. Niko Mari konuşma yaptı. Konuşmacılar Gürcü Kilise özerkliği talebinin sebeplerinden bahsetti. Konuşmacılar tarafından Rus din yönetiminin şartlarında Kafkasya'da Ortodoks inancı gelişmemekte olduğu, halkın inancın zayıfladığı, Gürcistan'dan değerli kutsal eşyalarının götürüldüğü iddialar savunuldu. Rus toplumunun ve din adamlarının bir kısmı Gürcüler tarafından kilise özerkliğinin talebini savunurken diğer kısmı bu talebi reddetmekteydi. Toplantıda konuşma yapan bazı Rus din adamları (Glubokovski, Ostroumov, Vostorgov, Butkeviç) Gürcistan'a karşı hakaret içeren konuşmaları da yaptı.¹⁰ Gürcü kilisesine karşı çıkan Rus profesörlerinden İoane Vostorgov konuşmasında kilise özerkliğinin talebinin arkasında aslında Gürcistan'ın özerkliğinin talebi saklandığı görüşünü savundu. Bundan dolayı toplantıya katılanların çoğu konunun siyasi boyutları olduğunda hemfikir oldu. Konu tartışıldığında Hristiyan yasaları unutulmuş toplantıda konuya Rusya'nın lehinde olan siyasi dini ve ekonomik meraklarından yaklaştılar. Toplantıya katılan Rus teoloji profesörler Gürcü kilisesinin yüzyıllar boyunca özerk olduğunu kabul ediyorlardı, fakat özerkliğinin tekrar ilan etmesi İmparatorluk ve Gürcü kilisesi için ziyan getireceğini düşünüyorlardı. Gürcü

¹⁰ ნუგზარ პაპუაშვილი, საქართველოს ეკლესია მე-19 საუკუნიდან დღემდე (Papuaşvili Nugzar, 19. Yüzyıldan bu yana Gürcü Kilisesi) (çevrimiçi) <http://networkedblogs.com/p22103911>

kilisesinin özerkliğini savunan ünlü Rus teolog N. Durnovo “Tifliski Listok” gazetesindeki yazısında bu konunun tartışılmasında Rus piskoposlarının yer almaması gerektiğini ve Gürcüler tarafından toplantının kararını tanınmayıp Dünyanın bütün özerk kiliselerinden yardım isteyebileceğini yazıyordu. Kurumun son toplantısına Gürcü kilisesinin özerkliğini savunanlar katılmadı. Vostorgov toplantı üyelerine Gürcü kilisesinin iki yeniden düzenleme projesini sundu: birine göre Egzarkosluk yerine Mitropolik kurulacaktı, diğerine göre Egzarkosluk kalacaktı. Toplantıya katılan yalnızca on kişiden yedinin oylarıyla birinci proje kabul edildi. Bir sonraki toplantıda Gürcistan’ın ne Egzarkos, ne Mitropolit ne de patriği olmaması gerektiği fikrini savundular. Fakat bu görüş Rusya Kutsal Sinodu tarafından reddedildi. Böylece kararsızlıktan ve Gürcistan’da gelişen olaylardan dolayı Rusya Kutsal Sinodu konunun tartışılmasını geçici olarak durdurdu.¹¹

Gördüğümüz gibi Rusya din yönetimi bütün kilise yasalarını reddederek Gürcü Kilisesinin özerkliğini tanımasından hem vazgeçti hem de Gürcistan Egzarkosluğu kaldırmaya çalıştı. 1905–06 devrimin başarısızlıktan sonra Rusya’da giderek ağırlaşan siyasi durumundan dolayı Gürcü kilise özerkliğini isteyen Gürcü din adamları konuyu gündeme getirmekten sakınıyorlar. Bu konuya değinirken Gürcü kilise özerkliği isteyenler arasında farklı bir görüşün olduğunu da vurgulayalım. Kilise özerkliğini savunanların bir grubu Gürcü kilisesinin

¹¹ შორენა ჯაფარიძე, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი 1906 წლის სრულიად რუსეთის საეკლესიო კრებაზე, **კულტურის ისტორიის საკითხები**, გვ. 90-94. (Şorena Caparidze, Gürcü Kilise Özerkliğinin konusu 1906 Rusya Kutsal Sinodu Toplantısında, **Kültür Tarihinin Konuları**, s. 90–94)

Roma kilisesi ile bir anlaşma ile birleşme yoluyla özerkliğini kazanmasını istemekteydi. Fakat bu görüşü az kişi tarafından desteklendi. Bu görüşe karşı çıkanlar eğer Gürcü kilisesi Katolik Kilisesiyle birleşirse Rusya el koyduğu kilise mülkiyetini geri vermez diye düşünüyorlardı.¹²

1907 yılında Gürcistan'ın milli önderi İlia Çavçavadze öldürüldü. Bu olay bütün Gürcistan'ı yasa büründü. Ama aynı zamanda Rusya yönetimine karşı mücadeleler daha da arttı. Gürcü toplumu Rusya'nın gerçek yüzünü daha net görmeye başladı. 1910 yılında Rusya İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasi durumu ağırlaştı. Birinci dünya savaşı Rusya'nın sorunlarının çözümlemesini daha da hızlandırdı ve 1917 Şubat ayında Rusya İmparatorluğu'nda büyük devrim başladı. İmparator ve ailesi devlet yönetiminden alındı. Devrim sonucunda sömürgeci Rusya'nın devlet organları yıkılmaya başladı. Bu süreci sömürge ülkeler tarafından değerlendirildi. Çarizm Rusya'sının 106 yıl yönetiminde sonra Gürcü devleti bağımsızlığının kapısına dayandı.¹³ Bağımsızlığa karşı ilk adımları ise Gürcü kilise attı.

2.2. Gürcü kilise özerkliğinin tekrar ilan edilmesi

1917 yılında Şubat ve Mart ayılarında Rusya'nın siyasi yaşamındaki büyük değişimlerini değerlendiren Gürcü din adamları 12 Martta Mtsheta

¹² <http://networkedblogs.com/p22103911> (çevrimiçi) 24.12.2009

¹³ ვახტანგ ითონიშვილი, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია, **ჯურნალი მნათობი**, გვ. 133 (Vahtang Itonishvili, Gürcistan Ortodoks Kilisesi, **Mnatobi Dergisi**, s. 133)

Svetitshoveli patrikhane katedralinde tarihi önemi taşıyan bir kararı aldı: 1. Bugünden yani 12 Marttan itibaren Gürcistan kilise özerkliği devam etmektedir. 2. Patrik seçilene kadar kilisenin geçici başkanı olarak Guria-Odişi piskoposu Leonid atanmaktadır. 3. Gürcistan kilise yönetiminde dini ve sivil kişiler yer alacaktır. Piskopos Leonid katedralde bulunanlara bağımsızlık ilanının okudu.¹⁴ Bağımsızlık ilanı Rusya'nın geçici yönetimine de gönderildi. Rusya geçici hükümeti başkanı Rodianko ve Rusya Kutsal Sinodu Gürcistan kilise özerkliğinin ilanını iptal etmeye çalıştı.

13 Mart 1917 yılında Gürcistan kilisesinin geçici yönetimi başkanı piskopos Leonid Rusya yönetiminin eski sarayına Kafkasya olağanüstü komitesi'nin (OZAKOM) binasına gidip Gürcistan kilise özerkliğinin ilan edilmesine dair belge götürdü. Sarayda Leonid'i karşılayan komite üyelerinden biri olan Hatisov bu konuyla herhangi yorum yapamayacağı komitenin mevcut kilise düzenini savunduğunu öne sürdü. Böyle bir cevap aldıktan sonra Rusya'nın yeni yönetim komitesiyle ilgili kendi görüşünü belirlemek üzere kilisenin geçici yönetimi toplandı. Gürcistan kilise geçici yönetim komitesine piskoposlarla birlikte sivil kişiler de yer almaktaydı. Komite üyelerinin çoğu Ozakom'u protesto etti. 1917 yılında Gürcistan kilise geçici yönetimi Gürcistan'ın son Egzarkosu Platon Rojdenastvenski'den görevinden çıkmasını istedi. Egzarkos Platon Rusya Kutsal Sinodu'nun kararını bekleyeceğini açıklayıp piskopos Leonid'e bekleyeceğini söyledi ve tehdit bile etti. 23 Martta kilise geçici yönetim

¹⁴ საქართველოს სახ. არქივი, ფონდი 1453, საქმე 187, ფურცელი 2, (Gürcistan Devlet Arşivi, fon 1453, bölüm 187, s. 2)

komitesinin olağanüstü komisyon Ozakom komitesine gidip bildirge sundu. Bu bildirgeye göre:

1. Gürcistan Patrikhanesi'nin hukuki sınırları içine Gürcistan'ın eski patrikhanesinin içine giren bölgeler girmektedir.
2. Gürcistan kilise başkanı Mtsheta başpiskoposu ve Gürcistan'ın patriği olarak adlandırmaktadır ve beş sene süreciyle direkt, eşit oylarıyla seçilmektedir.
3. Devlet tarafından kilise için ayrılan kredileri harcamak bundan böyle Patrikhanenin hakkıdır ve Gürcistan Patriği harcamasında karar alacaktır.¹⁵

Ozakom komitesinin temsilcisi Gürcistan kilise geçici yönetiminin sunduğu bildirgenin teklifini kabul etti. Fakat Petersburg'da böyle düşünmüyorlardı. Gürcistan Egzarkosu Platon Kafkasya ve Tiflis Mitropoliti olarak ilan edildi. Aynı zamanda Ozakom'a Gürcistan Ortodoks Kilise Özerkliğini Desteklediğini emretti ve bildirge ilan etti. Artık Egzarkos olmayan Platon kendi görevinden vazgeçemiyordu ve görevine devam etmeye çalışıyordu. 27 Mart 1917 yılında Gürcistan Egzarkosluk toplantısında Rus din adamları Kafkasya Egzarkosluğu'nu kurulmasına dair karar aldı ve Rusya Kutsal Sinodu'ndan yeni kurulan Egzarkosluğu'n Rusya Kutsal Sinodu Tarafından tanınmasını istedi. Böylece kilise yasalarını çiğneyerek Gürcistan Egzarkosluğu

¹⁵ სერგო ვარდოსანიძე, საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესია 1917-1952 წწ., თბილისი, გამომცემლობა ფაზისი, 1972, გვ. 15-17 (Sergo Vardosanidze, **Gürcistan Kilisesi 1917-1952 yy**, Tiflis, Fazisi Yayınları, 1972, s. 15-17)

sorunlarının artmasını planlıyordu. 29 Martta Gürcistan kilise geçici yönetimi Rus yönetiminin kararını protesto etti. 4 Aprilde Gürcistan kilise geçici yönetiminden piskoposlar Leonid ve Anton Ozakom başkanı Harlamov tarafından Ozakom'un binasına çağırılırdı. Harlamov Ruslar ve Gürcüler arasında dini konularda anlaşmazlıkların orduda gerginlik yarattığını ve Gürcüler tarafından Gürcistan'da yaşayan Rusların sıkıştırıldığına dair haberler çıktığını söyledi. Leonid ve Anton bu suçlamalarını reddetti. Rusya hükümeti Tiflis'e dini sorunları halletmek üzere Petersburg Üniversitesi Profesörü Vladimir Beneşeviç'i gönderdi. Beneşeviç Gürcistan'a gelmeden önce Gürcü milli önderleri İvane Cavahişvili ve Zurab Avalişişvili ile mevcut sorunlarla ilgili görüştü. İvane Cavahişvili Gürcistan kilise geçici yönetimi'ne gönderdiği bir mektupta Gürcistan kilise geçici yönetiminin Beneşeviç'le çalışmasını olabileceğinden söz ediyordu. 9 Aprilde Beneşeviç Tiflis'e geldi ve bütün sorunları üzerine araştırma yapıp Rusya hükümetine haber vereceğini açıkladı. Gürcistan kilise geçici yönetimi bir süre Beneşeviç'le çalıştı, fakat yakında Beneşeviç'in Rus hükümetinin görüşlerinin tarafında olduğu belli oldu. Beneşeviç'in Tiflis ziyaretinden sonra Gürcistan kilise geçici yönetim üyeleri Rus hükümeti ile görüşmeler yapmak üzere Petersburg'a gitti. 17 Haziranda delegasyon Rusya Kutsal Sinodu başkanı Lvov ile görüşüp Rusya Kutsal Sinodu'ndan Gürcü Kilisesinin Özerkliğini tanımasını talep etti. Lvov Gürcistan'da yaşayan Rus, Yahudi ve Abhazların bu konuda farklı görüşleri olduğunu dile getirerek bu talebi reddetti. Ancak kilisenin milli özerkliğinden bahsetmesinin mümkün olduğunu vurguladı.¹⁶

¹⁶ სერგო ვარდოსანიძე, საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესია 1917-1952 წწ., გვ. 18-19 (Sergo Vardosanidze, *Gürcistan Kilisesi 1917-1952 yy*, s. 18-19)

Gürcistan kilise geçici yönetimi delegasyonu birkaç benzer görüşünü dinledikten sonra Rusya geçici hükümeti başkanı Kerenski tarafından ağırlandı. Bundan kısa bir süre sonra Rusya geçici hükümeti tarafından Gürcistan kilise yönetimine yeni kararlar sunuldu. Alınan kararlara göre konuyla ilgili bir komisyon oluşturulacak komisyonun çalışmalarını bitene kadar Rusya Kutsal Sinodu'nun Gürcistan kilisesine dair bütün haklar geçerli kalacaktı. Petersburg'dan dönen Gürcü din adamları Tiflis piskoposluğunun yeniden kurulmasına karar verdi. 15 Ağustosta Tiflis Mitropoliti olarak Leonid seçildi. O dönemde Gürcistan'da mevcut partiler arasında olan anlaşmazlıklara rağmen herkes Gürcü kilisesinin özerkliğini olumlu değerlendiriyordu. Özellikle milli demokrasi ve sosyal federal partiler tarafından desteklenmekteydi. 23 Ağustos 1917 yılında Gürcistan Egzarkosu Platon Tiflis'ten ayrıldı ve Gürcistan Kilise Yönetimi Mitropolit Leonid başkanlığında Gürcistan Egzarkosluğu'nun sarayına geçti. Yurtdışında olan piskopos Kirion Sadzaglishvili Gürcistan Patriği olarak düşünülmekteydi. Bunun için Gürcistan kilise yönetimi tarafından vatanına çağırılırdı. Rusya Hükümeti tarafından sürekli gözetlemekte olan Kirion Gürcistan'a döndü ve Ağustos-eylül aylarında düzenlenen kilise toplantılara katıldı. Bu toplantılarda birkaç önemli konular üzerine çalışılıyordu. Rusya Kutsal Sinodu Gürcistan kilisesinin özerkliğine alışmak zorunda kaldı. Fakat toplantılara gönderdiği mektuplarda kilise yönetimiyle ilgili bazı konulara gene Rusya Kutsal Sinodu'yla beraber karar verilmesini talep ediyordu. Toplantılarda Sohum (Abhazya) piskoposluğu ile ilgili tartışmalar oldu. Bilindiği gibi Rusya hükümeti Sohum piskoposluğunun Gürcistan kilisesinden ayırmaya çalışıyordu. Bununla

ilgili toplantılarda Abhaz piskoposluğunun delegasyonu ile beraber karar alındı. Bu karara göre Abhazya Piskoposluğu Gürcistan Kilisesinin içine giriyordu. Toplantılarda kilisenin yönetimiyle ilgili bir proje sunuldu ve 13 piskoposluğunun kurulmasına karar verildi.¹⁷

17 Eylülde toplantı çalışmaları Gürcistan kilise patriğini seçilmesiyle sona erdi. Seçimlerde iki aday vardı. Leonid ve Kirion. Seçimlere 430 kişi katılıyordu. 11 oy alan piskopos Kirion 2. Kirion adıyla Gürcistan patriği olarak seçildi. 1 Ekimde Mtsheta Svetitshoveli Katedralinde özel tören düzenlenerek 2. Kirion' resmi Gürcistan patriği oldu.

12 Mart 1917 tarihi Gürcistan Ortodoks kilisesi ve Gürcistan Devleti için çok önemli bir tarihtir. Kilise özerkliğinin bir yüzyıldan daha fazla süren Rus egemenliğinden sonra tekrar ilan etmesi Gürcistan milli bağımsızlığı kazanmasına yol açıyordu. Dönemin siyasi durumu Gürcü dini ve milli önderlerin tarafından akılcıca değerlendirilmiş oldu. Rusya geçici hükümeti Gürcistan kilise özerkliğinin ilan etmesinin neye götüreceğinin farkındaydı. Gürcistan o zaman için bağımsızlığı ilan etmemişti, o yüzden Gürcü kilisesi milli vazifeyi üstleniyordu. Rusya Patrikliği Gürcistan kilise özerkliğini resmi olarak ancak 1943 yılında tanıdı.¹⁸ Gürcü kilisesinin özerkliği kazanmasını Rus eliti tarafından

¹⁷ საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, თბილისი, გამომცემლობა მამული, 1979, გვ. 327, (**Gürcistan Kilisesinin Takvimi**, Tiflis, Mamuli Yayınları, 1979, s. 327)

¹⁸ დალი დანელია, სულიერების ახალ კერათა აღმშენებლობა საქართველოში, **რელიგია**, იანვარი, 2002, გვ. 18 (Dali Danelia, Gürcistan'da Ruhaniyetin Yeni Kuruluşlarının Yükselişi, **Religia Dergisi**, Ocak, 2002, s. 18)

memnuniyetle karşılandı. Rus teolog N. Durnovo'nun daha Çarizm döneminde Gürcü kilisesini desteklemesi çok olumlu faktördür. Gürcü kilise yönetimine gönderdiği tebrik mektubunda N. Durnovo “kilise özerkliğini tekrar ilan etmesiyle Gürcü kilisesi yüzyıllık yarasını kapatmış oldu. Şimdi Gürcistan kendi siyasi bağımsızlığını ilan etmelidir. Hiçbir devletin özgür topraklarını alma hakkı yoktur, ayrıca hiçbir kilise başka kilisenin özerkliğine dokunmamalıdır”¹⁹ yazıyordu.

Gürcistan Patriği 2. Kirion 26 Mayıs 1918 yılında ilan edilen Gürcistan devlet bağımsızlığını çok büyük sevinçle karşıladı: “26 Mayıs Gürcistan tarihinde çok önemli bir gün olarak kalacaktır. Yüzyıllık kölelikten sonra Gürcü millet bağımsızlığına kavuştu. Bu büyük olay Gürcistan’da yaşayan tüm milletler ve partiler tarafından olumlu karşılandı”.²⁰ Gürcistan bağımsızlığı ilan ettikten bir ay sonra 2. Kirion Martkopi Manastırı’nda kendi yatağında öldürüldü. Öldürenin kimliği bugün de bilinmemektedir. 20 yüzyılın başında Gürcistan’ın milli önderin İlia Çavçavadze’nin ve Gürcistan Patriği 2. Kirion’un öldürülmesi ancak dönemin siyasi durumuyla açıklanabilir.

1918 yılında Gürcistan Patriği olarak Leonide Okropiridze seçildi. Leonid gürcü kilisesinin özerkliği ve hakları savunurken bağımsız Gürcistan’ın siyasi yaşamının demokratik yönüne çevrilmesini destekliyordu. Rusya Kutsal Sinodu

¹⁹ ჟურნალი სვეტიცხოველი, 1917, N: 3, გვ. 12, (Svetitskhoveli dergisi, 1917, N: 3, s. 12)

²⁰ საქართველოს სახ. არქივი, ფონდი 1453, საქმე 40, ფურცელი 1, (Gürcistan Devlet Arşivi, fon 1453, bölüm 40, s. 1)

Gürcü kilisesinin özerkliğini bir türlü alışamıyordu ve Gürcü din adamlarını sürekli Moskova'ya çağırıyorlardı. Buna cevap olarak Patrik Leonide Rusya Patriği Tihon'a Gürcü kilisesini özerkliği hak etmesine dair tarihi belgeleri gönderdi.

Gürcistan'ın siyasi durumu çok zorlaştı. Çok partililik ve görüşlerin çeşitliliği, ülkenin ekonomik ve siyasi durumu, gündeme birçok acil çözümlemesi gereken konuyu getiriyordu. 26 Mayıs 1918 tarihli bildirge ile Gürcistan bağımsızlığa kavuştu. 7 Mayıs 1920 tarihli anlaşmayla Rusya başka çaresi olmadığı için bu bildirgeyi kabullenmek zorunda kaldı. Aynı yılın haziran ayında Gürcistan'ın yeni hükümetine demokratik cumhuriyetinin yasa projesi sunuldu. Yeni yasa projesinde “Devlet ve kilise birbirinden ayrı ve bağımsızdır. Hiçbir din devlet hazinesinden para alma hakkı yoktur.”²¹ diye yazılıyordu.

Gürcistan devleti ve kilise ilişkileri üzerine yasa projesiyle göze alınan görüşleri 1 Nisan 1920 tarihli Sakartvelo gazetesinde yayımlanan mektupta K. Tsintsadze tarafından olumlu değerlendirildi. “Bu yasayla kilise devletin işlerinden (evlilik, boşanma) uzak duracak. Doğal olarak devletten ayrıldıktan sonra kilisenin yönetim organlarının işleri kolaylaştırılacak. Doğu Ortodoks kiliselerinde olduğu gibi devlet kilisenin masraflarını karşılamayacaktır.”²²

²¹ იბ. საქართველოს კონსტიტუცია, 21 თებერვალი, 1921, მუხ. 142, 143, 144, (bkz. **Gürcistan Yasası**, 21 Şubat 1921, bölüm 142, 143, 144)

²² კ. ცინცაძე, პირადი არქივი, **საქმე N: 97**, ფურცელი 329, (K. Tsintsadze, Özel Arşivi, **bölüm 97**, s. 329)

Bağımsızlığı ilan eden Gürcistan'ın dini ve siyasi yaşamı Rusya'nın siyasi durumundan dolayı kötü yönüne gitti. 14–16 Şubat 1921 yılında Rusya Merkez Komitesi Politik Bürosu bağımsız demokratik Gürcistan Cumhuriyeti'nin devretme planını onayladı. Bu plan 25 Şubat 1921 tarihinde Kızıl Ordusu'nun Gürcistan'a girmesiyle sonuçlandı. Böylece Şubat devriminden sonraki siyasi durumu değerlendirerek Gürcistan kilisesinin özerkliği kazanılmıştı ve bağımsız Gürcistan'ın yeni yasasına göre kilisenin düzenlemesine başlatılmıştı, ama maalesef Sovyet Rusya tarafından tekrar istila edilen Gürcistan'ın bütün planları uzun vadeyle ertelendi. Sovyet Gürcistan'ın yeni kurulan hükümeti Rusya hükümetinin politikasını uygulamaya başladı.

2.3. Gürcistan Ortodoks Kilisesi ve Sovyet Hükümeti İlişkileri

Ekim 1917 tarihinde Rusya'da Bolşevik partisinin önderliğiyle Rusya proleterleri ve fakir köylüler gücüyle burjuva-demokratik hükümeti devredildi. Ülkenin ekonomik, siyasi ve ideolojik kurumlara karşı mücadele başladı. 19. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren Gürcü kilise ve Bolşevik Rusya ile ilişkiler problem haline geldi. Gürcistan yerli Sovyet hükümeti tarafından (Revkom) alınan 15 April 1921 tarihli kararıyla (dekret N. Ç.) Gürcistan Ortodoks kilisesi hukuki statüsü olmayan organizasyon olarak ilan edildi.²³ “Önceki hükümet

²³ სერგო ვარდოსანიძე, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობა მე20 საუკუნის 20-80-იან წლებში, საერთაშორისო კონფერენცია რელიგია და საზოგადოება-რწმენა ჩვენს ცხოვრებაში, თბილისი, 2004, 4-

tarafından el koyulduğu kiliseye ait mülkiyet, binalar ve eşyalar bugünkü sahiplerden alınarak devlet hazinesine devrediliyor”, alınan diğer kararıyla devlet kiliseden kilise okuldan ayrılıyordu. Devlet ve özel okullarda, kilise, sinagog, cami ve evlerde din öğretilmesi yasaklandı.²⁴ Gürcistan Patriği Leonide Sovyet hükümeti kararlarıyla kilisenin var olmasını yasaklandığını dile getirdi. “Non liest vos esse” (var olmamız için izniniz yok)²⁵ Gürcistan Patriği kilisenin devletten ayrılmasının gerekli olduğunu düşünüyordu, fakat devletin çıkardığı yasaların tamamen yanlış olduğunu vurguluyordu. “Kilise siyasetten uzak durmalıdır yalnız ahlaki konularla ilgilenmelidir, devletin işlerine kesinlikle karışmamalıdır. Öte yandan devlet de kilise işlerinden uzak durmalı ve karışmamalıdır. Eski Bizans ve Rusya İmparatorlukları’nda olduğu gibi kilisenin arkasında durmamalıdır.”²⁶ Patrik Leonide Sovyet hükümetinin Gürcistan’ı siyasi ve ruhani olarak zarflatmasını amaçlandığının farkındaydı ve hükümetin uyguladığı politikalarının sonucunu da çok iyi gözetleyip Gürcistan kilisesinin zarflamasının Gürcü milli bütünlüğünün kaybolmasını getireceği hakkında uyarıyordu.²⁷ Leonide bütün olayları doğru gözetliyordu. Maalesef bu olaylar Gürcü milleti çok ağır sorunları karşına getirdi. 1921 yılında patrik Leonide vefat ettikten sonra Gürcistan Patriği

7 თებერვალი, (Sergo Vardosanidze, Gürcistan Ortodoks Kilisesi ve Devlet İlişkisi 20.

Yüzyılın 20-80li yıllarında, **Uluslararası Konferansı Din ve Toplum**, Tiflis, 2004, 4-7 Şubat)

²⁴ **Борба за Упорчение Советской Власти в Грузий**, Москва, 1927, стр. 499 (**Gürcistan’da Sovyet Hükümetinin Güçlenmesi için Mücadele**, Mos. Yayınları, Moskova, 1927, s. 499)

²⁵ საქართველოს სახ. არქივი, ლ. ოქროპირიძის პირადი არქივი, ფონდი 1459, საქმე N: 41, ფურცელი 1, (Gürcistan Devlet Arşivi, L. Okropiridze Özel Arşivi, Fon 1459, **bölüm N: 41**, s. 1)

²⁶ საქართველოს სახ. არქივი, ლ. ოქროპირიძის პირადი არქივი, ფონდი 1459, საქმე N: 41, ფურცელი 1, (Gürcistan Devlet Arşivi, L. Okropiridze Özel Arşivi, Fon 1459, **bölüm N: 41**, s. 1)

²⁷ A.e.

olarak Ambrosi Helaia seçildi. Patrik Ambrosi Gürcistan kilisesini çok zor dönemde yönetiyordu. Devletin aldığı kararlar yerine getirilmiyordu. Gürcistan'ın bütün bölgelerinde kiliseler kapatılıp dine inanlara hakaret ediliyordu. Durum giderek ağırlaşıyordu. 1922–1936 yıllarında devlet kilise mülkiyetinin tamamını hacız etti. Devlet ve kilise ilişkilerini düzenlenen kararlar yerine getirilmiyordu ve dine karşı kampanyalar yürütülüyordu.

Sovyet Rusya'nın bağımsız Gürcistan'ı işgali batının devletlerinin olumsuz tepkine sebep oldu. Demokratik devletler Gürcistan'ın bağımsızlığının ilan etmesini talep etti. Gürcistan Patrikliği 1922 yılında düzenlenen Genua konferansına bildirge göndererek yardım isteğinde bulundu. 29 ülkenin temsilcisi katılan Genua konferansında ekonomik konular üzerine çalışılıyordu. Konferansa katılan Gürcistan Patrikliği temsilcisinin konuşması katılanların dikkatini çekti. Bildirgeyi imzalananlar Sovyet hükümeti tarafından başka ülkenin işlerine karışmasıyla suçlandı. Bu olay Gürcistan Patrikhane'sini yöneten kişilerin mahkeme kadar götürülmesine sebep oldu. Mahkemenin kararıyla Gürcistan Patriği Ambrosi ve Gürcistan'ın birkaç piskoposu hapis cezasına çarptırıldı ve devlet tarafından mülkiyetlerini hacız edildi. Fakat birkaç ay sonra serbest bırakılıp görev yaptıkları yerlerine geri getirilirdi.²⁸ Sovyet hükümetini din politikaları aynı şekilde devam ediyordu. 1923 yılı için Gürcistan'da 1300den fazla kilise kapatılmış durumdadır. Dini organizasyonlara karşı yürütülen kampanyalar sonraki yıllarda daha da arttı. Kiliseler ve manastırlar yıkılıyor

²⁸ მერაბ კოსტავა, მართლმადიდებლური ეკლესიის მდგომარეობა საქართველოში, ჟურნალი არტანუჯი, 1994, N: 2-3 (Merab Kostava, Gürcistan'da Ortodoks Kilisesinin Durumu, Artanuci Dergisi, 1994, N: 2-3)

kiliseye gidenler polis tarafından sürekli gözetleniyordu. Kiliseye giren, mum yakan ve üçlük çıkartan kişiler komünist parti üyeliliğinden çıkartılıp iş yerinden atılıyordu.²⁹ Öte yandan Sovyet hükümeti döneminde bazı olumlu olayların olduğunu da gözden çıkartmamalıyız. Örneğin 1923 yılında Sovyet hükümeti tarafından Egzarkosların çaldığı kilise eşyalarının ve el yazılarının büyük kısmı Gürcistan'a geri verildi. 1945 yılında ise Fransa'ya götürülen değerli eşyaları Gürcistan'a getirilirdi.³⁰

1927 yılında Gürcistan Patriği olarak Kristofore Tsitskişvili seçildi. Patrik Kristofore Sovyet hükümeti ile daha liberal ilişki kurmayı tercih etti. Böylece kilise ve devlet arasındaki sorunlarının çözülmesini ummuyordu, fakat bu böyle olmadı. Patrik Kristofore kilise yönetimindeki mevcut olan yönetmenliğiyle ilgili sorunları çözmeye çalışıyordu. 1929 yılında düzenlenen 5. kilise toplantısında papazların ve piskoposların hukuki statüsü üzerine çalışıldı. Patrik Kristofore döneminde Sovyet hükümetinin yerli yönetim kurumuna kapatılmış kiliselerinin tekrar açılması hakkında yazılmış birçok dilekçe gönderildi. Fakat belli ki mevcut durumun karşısında Gürcistan Patrikhanesi güçsüzdü.

²⁹ ზურაბ ზუბიაშვილი, საზოგადოების დემოკრატიზაციის პროცესი და რელიგია, **ჟურნალი პოლიტიკა**, 1991, 6 ივნისი, (Zurab Zubiaşvili, Toplumsal Demokratik Süreci ve Din, **Politika Dergisi**, 1991, 6 Haziran)

³⁰ ზაზა ალექსიძე, ქრისტიანობა საქართველოში ანდრია პირველწოდებულისა და დღემდე, **უნივერსიტეტის სამეცნიერო სიმპოზიუმი ქრისტიანობის ოცი წელი საქართველოში**, გვ. 52 (Zaza Aleksidze, Andria Havaliden bugüne kadar Gürcistan'da Hristiyanlık, **Üniversite Bilimsel Sempozyumu Gürcistan'da Hristiyanlığın Yirmi Yüzyılı**, s. 52)

1932 yılında Gürcistan Patriği olarak mitropolit Kalistrate Tsintsadze seçildi. Sovyet hükümetin din politikaları Kalistrate döneminde de devam etti. Patrik Kalistrate kilise haklarını savunup Sovyet hükümetiyle büyük dikkatle ilişkiler kuruyordu. Onun sayesinde büyük çabaları harcadıktan sonra Gürcistan'ın Sioni ve Svetitshoveli Katedralleri Sovyet yönetiminin dini politikalarından kurtulurdu, yani kapatılmadı. O dönemde Sovyet hükümeti Tiflis'teki tarihi Kaşueti kilisesini kapatıp yerine bina inşa etmeyi planlıyordu. Patrik Kalistrate Sovyet Merkezi Komitesine kadar gitti ve tarihi kilisenin dokunulmazlığı istedi. Bir süre sonra hükümet Kaşueti kilisesinin yıkmamasına karar verdi. 1936 kazanmış sosyalizm yasasının 124. bölümünde din özgürlüğü yer almaktadır. Fakat bu yasaya rağmen Hükümet dini politikasını yürütüyordu. 20. yüzyılın 30lu yıllar Gürcistan kilisesi için en krizli dönemlerden biriydi. Patrik Kalistrate Stalin'e telgraf bile gönderdi. Telgrafta kilisenin zor durumda olduğunu ve yardım istediğini yazıyordu. Stalin'in cevabı bilinmiyor.³¹

İkinci dünya savaşı döneminde Sovyet hükümetinin din politikası daha önceki dönemlerle kıyasladığında daha liberal oldu. Sovyet Birliği'nin başka din mezhepleri arasında ilk Gürcistan kilisesi antifaşist koalisyon ile birleşti. Yani Gürcü kilisesi Sovyet hükümetin siyasi kürsünü destekledi. Böylece kilise ve hükümet arasında ilişkiler iyileşme yoluna girdi. 1941–45 yıllarında Sovyet Birliği'ndeki din mezhepleri ve onların arasında Gürcü kilisesi önemli adımlar attı. 1945 yılında Gürcistan'da kiliselerin sayısı 29a kadar arttı. Kilise takvimi ve

³¹ ნუგზარ პაპუაშვილი, საქართველოს ეკლესია მე-19 საუკუნიდან დღემდე (Papuaşvili Nugzar, 19. Yüzyıldan bu yana Gürcü Kilisesi) (çevrimiçi)
<http://networkedblogs.com/p22103911>

birkaç din kitabı basıldı. Din okulu açılması ve periyodik din dergisi kurması bile düşünülmekteydi. Fakat hükümetin liberal kürsü çok sürmedi. Bahsettiğimiz gibi 1917 yılında özerkliğini ilan eden Gürcistan kilisesi Rusya Kutsal Sinodu tarafından tanınmıyordu. O dönemden beri Gürcü ve Rus kiliseler arasında ilişkiler kesildi. 1943 yılında Rusya Patriği olarak seçilen Sergey'e Gürcistan Patriği Kalistrate tebrik mektubunu gönderdi. Rusya patriğinin cevabi olumlu olup bütün sorunları çözülmesini ve ilişkilerin devam etmesini umduğunu dile getirdi. 31 Ekim 1943 yılında Rusya patriğinin temsilcisi olarak Gürcistan'a gelen Stavropol piskoposu Anton Tiflis Sioni Katedralinde Gürcistan Patriği Kalistrate ile görüşmesinde iki kilise işbirliğini ilan etti. Aynı yılın kasım ayında Rusya patrikhanesi birbirinden ayrı iki özerk Rusya ve Gürcü kiliselerinin ilişkiler yasallaştı. Rusya patriği kararı hakkında Doğu'nun patrikhaneleri özel olarak haberdar etti. 1945 yılında Gürcistan Patriği Rusya kilise toplantısına davet edildi. "Rusya kilisesi Gürcistan kilisesinin özerkliğini ilk defa resmi olarak tanıdı."³² 1943 yılında Rusya kilisesi tarafından özerk Gürcistan kilisesini tanıyarak Gürcistan kilisesi hukuki statüsünün geri kazandı. Sovyet hükümeti devletin kilise ile ilişkileri yürütmek amacıyla Sovyet Birliği'nin bütün ülkelerinde şubeleri olan özel dini işler komitesini kurdu. 1952–77 yılları arasında Gürcistan'da üç patrik değişti. Bu dönemde kilise için önemli gelişmeler oldu. Din okulu açıldı ve ilk defa İncil basıldı. 1962 yılından Gürcistan Patrikhanesi dünya uluslararası din organizasyonlarıyla ilişkiler kuruyor. Öte yandan Sovyet hükümetin din politikaları devam ediyordu. 1979 yılında çok önemli olay oldu. Gürcistan

³² კალისტრატე ცინცაძე, პირადი არქივი, საქმე N: 114, ფურცელი 37, (Kalistrate Tsintsadze, Özel Arşivi, **bölüm 114**, s. 37)

Patrikhanesi Abhazya Mitropoliti İlia Şiolaşvili'yi Hindistan'da düzenlenen barış konferansının teoloji komisyonun toplantılarına katılmak üzere gönderdi. Konferansta kilise ve devlet ilişkileri çerçevesinde Mitropolit İlia konuşmasını yaptı. Aynı yılda Gürcistan Patrikhanesi Vatikan ve Yunanistan kiliselerinin temsilcileri ağırladı. Gürcistan Patrikhanesi büyük dikkatle Sovyet hükümetiyle ilişkilerin normalleşmeye ve kiliseyi yaşatmaya çalışmaktaydı. Böyle bir dönemde 23 Aralık 1977 yılında 12. kilise toplantısı tarafından Gürcistan Patrikhanenin başkanlığına Abhazya Mitropoliti İlia Şiolaşvili seçildi ve Gürcü Ortodoks kilise yaşamında yeni etap başladı.³³ 25 Aralık 1977 yılında Tiflis Sioni Katedralinde yeni patriğin kilise töreni düzenlendi. O zamanlar kiliseye gidenlerin sayısı çok azdı. Fakat o gün kilisenin bahçesi birden doldu. Halk tarafından kilisenin böyle desteği Komünist yönetimi döneminde bir ilkti. Demek ki Gürcü halkı ülkenin yaşamında çok önemli değişimlerin olacağını hissetti.³⁴

Gürcistan patrikhanesi ve devlet ilişkilerinin gelişmesinde 2. İlia'nın çok önemli rolü var. Gürcistan'ın son patriği olan 2. İlia'nın dini kişiliği ve faaliyetleri üzerine duralım. Sovyet Birliği dağılmadan önce 2. İlia tarafından devlet ve kilisenin ilişkilerinin gelişmesi için çok önemli adımlar atıldı. Gürcistan Patriği 2. İlia Abhazya mitropoliti olduğu döneminden itibaren bugüne dek uluslararası arenada Gürcü kilisesinin yeri ve önemi belirtilmesi için çok büyük çaba

³³ იაშა გიორბელიძე, ქართული მართლმადიდებლობის ადგილი ქვეყნის ეროვნულ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, გვ. 218 (İaşa Giorbelidze Ülkenin Milli ve Siyasi Yaşamında Gürcü Ortodoksluğun Rolü, s. 218)

³⁴ პატრიარქის ავტოგრაფია, (Patriğin Otobiografisi) (çevrimiçi)
<http://church.ge/index.php?showtopic=3268> 22.05.2009

gösteriyor. 2. İlia'nın patrik olarak seçilmesinin sonraki yıllarda Sovyet hükümetinin saldırgan iç ve dış politikası devam ediyordu. Varşova Antlaşmasını imzalayan ülkelerinin silahlandırılması, Çin'le savaş durumu, Afganistan Savaşı, büyük maddi kayıplar, çok sayıda askerlerin bu savaşlarda ölmesi, ABD'ye karşı yürütülen tehdit politikası ve bu iki büyük devletin karada ve kozmosta çatışmaları, Sovyet Birliği'ne uluslararası güvensizlik – bütün bunlar ülkenin iç sorunlarının artmasına sebep oldu. Çeşitli milletlerle oluşan Sovyet Birliği'nin devlet organlarında sürekli değişen kadro, 1977 yılında anayasanın Sovyet Birliğinin bütün dillerin kaldırılması ile ilgili yeni projesi komünizm ideolojisinin gittikçe kaybolmasına ve protestolara yol açtı. Hükümetin yeni asimilasyon kürsünü reddeden Gürcü halkı sokağa çıktı ve Gürcü dilinin devlet dini olarak kalmasını sağladı. Bunun cevabında Sovyet hükümeti Gürcistan'da özerklik statüsü olan Abhazları ve Osları kullanarak Gürcistan'da etnik çatışmaların başlamasını sağladı. Komünist ideolojisinin ütopi olduğunun farkına varan ateist Sovyet ülkelerinde ahlaki prensiplerin eksikliği ortaya çıkmaya başladı. Gürcistan Patrik 2. İlia bu durumda kurtulma yolunu ülkenin Hristiyanlaşmasında görüyordu: “Her zamanki gibi şimdi de kilisenin ilk vazifesi milletimizde Hristiyan inancının güçlendirmesi olacaktır”.³⁵ Böylece 70 yıllık boşluktan sonra Gürcü milliyetçiliğinin uyanması için Gürcistan Patrikhanesi harekete geçti. Gürcistan Patrikhanesinde dış ilişkiler bölümü açıldı. 1978 yılında beri Patrikhane dergisi Jvari Vazisa çıkmaya başladı. 1983 yılında patrikhanenin İngilizceye dilindeki haber bülteni Hristiyan ülkelerinin dini organizasyonlara gönderilmeye başladı. Bültende Gürcü kilisesinin iç ve dış faaliyetleri yayınlanmaktaydı.

³⁵ ჯვარი ვაზისა, 1978, თბილისი, N: 1, გვ. 13, (Jvari Vazisa Dergisi, 1978, Tiflis, N: 1, s. 13)

Gürcü kilisesinin siyasi baskından kurtulmasında dolayı ülkenin yaşamında patrikhanenin önemi artmaya başladı. 2. İlia'nın ekümenist hareketine ve uluslararası kilise forumlarına katılması dünya kiliselerinin Gürcistan kilisesine dikkat ve ilgi çekmeye başladı. Gürcü kilisesinin dış ilişkilerinde iki ana çizgi belirlendi – genel ekümenist ve milli kilise düşüncesi. Ekümenist hareketine katılarak 2. İlia Hristiyanların tarihi bütünlüğünün prensiplerini göze alıp doğu ve batı kiliseler arasında sağlam ilişkilerinin kurmasını amaçlıyordu. Ayrıca Gürcistan Patrikhanesi Gürcü kilisesinin Dünya çapında hukuki olarak Özerkliği tanınması için platform hazırlıyordu. 1979 yılında dünya Hristiyan Patriği Dimitrios tarafından 2. İlia Konstantinopolis'e davet edildi. 800 yıl boyunca ilk defa iki patrik arasında birlik ve kardeşlik ilişkisi kurma yönüne adım atıldı. Görüşmede dünya kilise toplantısının yapılmasına karar verildi. Aynı yıl 2. İli İsviçre'de görüşmeye katılanların Gürcistan kilisesinin dünya kiliseler arasında statüsü belirlenmeye dikkati çekti. Gürcistan kilisesi 5. yüzyılda özerkliğini kazanmıştır ve dünya özerk kiliseler arasında 6. sıraya giriyordu. Fakat gelişen siyasi olaylardan sonra Gürcü kilisesi hak ettiği özerkliğini tekrar tanınmasını istemektedir. Toplantıda Gürcistan Patrikhanesinden bunun üzerine tarihi belgelerinin sunulması istendi. Bu tarihten itibaren Gürcü kilise ve dünya kiliseler arasında Gürcü kilisesinin özerkliği tanınması için görüşmeler başladı. Gürcistan Patrikhanesi gereken bütün tarihi belgelerini Dünya kilise toplantılarda sunmaktaydı. Gürcistan kilise özerkliğinin dünyaca tanınması artık Sovyet Birliği dağıldıktan sonra oldu. 3 Mart 1990 tarihinde Konstantinopolis Dünya Patriği ve Sinodu Gürcü Özerk Kilisesinin hukuki statüsünü tanıdı. Bugün Gürcistan özerk kilisesi Dünya Ortodoks Hristiyanlık sıralamasında hak ettiği 6. yerini geri

kazanması için çalışmaktadır. ³⁶ Ayrıca Bugün Gürcü kilisesi ekümenist hareketinden de çıkmış durumda. Perestroyka'da sonra Gürcistan'da sivil ve din toplumunu bir kısmı milli kilise düşüncelerine bürünüp anti ekümenist cephesini kurduğu için Gürcistan Patrikhanesi onların talebini kabullenip 20 Mayıs 1997 yılında ekümenist hareketinden çıkma kararını aldı. Böylece Gürcistan Patrikhanesi kilise içi bölünme tehlikesini atlattı, fakat bazı sorunlar gene kaldı. Kilisenin radikal tarafı ekümenist harekete katılan bazı kiliselerle Gürcü kilisesinin ilişkisini kesmesini talep ediyorlardı, çünkü bu kiliseler başka din mensuplarıyla beraber dua etmeyi kabul ediyorlardı.

³⁶ ნუგზარ პაპუაშვილი, **რელიგიის კარიბჭე**, გამომცემლობა მერმისი, თბილისი, 1996, გვ. 350, (Nugzar Papuaşvili, **Dinin Kapısında**, Mermisi Yayınları, Tiflis, 1996, s. 350)

3. POST SOVYET GÜRCİSTANDA DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİ

3.1 Dünyada Kilise ve Devlet İlişkilerinin Modern Modelleri

Uluslararası pratiğin analiziyle devlet ve din ilişkilerinin birkaç modelini ayırtabiliriz:

1. Devletin ve dinin birbirinden tamamen ayırması
2. Devlet ve dinin korporatif ayırması
3. Dini önceliği
4. Devlet dini ¹

1. Devletin ve dinin birbirinden tamamen ayırması

Devletin ve dinin birbirinden tamamen ayırma modelinin en güzel örneği Amerika Birleşik Devletleri'dir. Dini özgürlüğü hakkında ABD'nin anayasasının birinci düzeltmesi kilise ve devletin birbirinden ayırmanın sebebi oldu. Fakat bu modelin yasalaştırması halkın kiliseye karşı düşmanı yaklaşımını yaratmadı. Kendi ülkelerinde dini haklarını savunamayan ve ABD'ye kaçan göçmenlerin örneği üzerinde yapılan yeni kanunu devletin kiliseye hukuki bağları kesti. "ABD anayasasının babaları" her kişinin kendi dini ritüellerini yerine getirmeyi izin verecek bir devletin temellerini atıyorlardı. Devletin ve dinin tamamen ayırması dinin ve inançların

¹ Philip, Hamburger, **Separation of Church and State**, Harvard University Press, 2004, p. 12

yasaklanması anlamına gelmiyor. Bu model din özgürlüğünün dini organizasyonların hukuki statüsü belirlenmesinin prensiplerini kastetmektedir. ABD’de dini organizasyonların toplumsal organizasyon statüsü verilmektedir ve bütün dini organizasyonlar herkes için geçerli kanunlara uymalıdır.²

Belçika’da devlet ve kilise ilişkilerinin hukuki temelleri 1831 tarihli anayasayla belirlenmektedir ve Katolikler ve Luteranlar arasında tarihi bir uzlaşmadır. Belçika dini organizasyonların eşit hakları olduğunu kabul etmektedir, fakat burada bazı dinlerin üstünlük kazanması söz konusudur. Belçika’da kilisenin kendi radyosu ve televizyonu var. Askeri kuvvetlerde ve hapishanelerde faaliyetler için kilise devlet tarafından finanse edilmektedir.

Fransa’da 1905 tarihli kanunıyla kilise devletten ayrıldı. (bu kanun Lotaringia ve Elazis bölgelerinde geçerli değildir.) 1958 yılında anayasayla dini birlikleri enstitüsünün kaldırılmasıyla dini organizasyonlar özel sektöre geçti. Ülkede resmi ya da dominant bir din yoktur. Burada da kilise devletten direkt olarak finanse edilmiyor, fakat hapishanelerde ve hastanelerde çalışan din adamlara devlet maaşları bağlanıyor. İrlanda’da da aynı model mevcut, fakat kendi özellikleri vardır. Kilise ve dini organizasyonların direkt hukuki statüsü yoktur. Kilisenin finanse edilmesi kiliseye gidenlere, özel kişilere ve

² Frank, Lambert, **The Founding Fathers and the Place of Religion in America**, Princeton University Press, 2006, p. 234–236

piskoposlara aittir. İrlanda’da dini adamların maaşları devlet tarafından vergilenmektedir.³

2. Devlet ve dinin korporatif ayırması

Korporatif ayırmanın modeli Almanya’dır. Bu model devlet kiliselerinin ve kilise ile devletin tamamen ayırma modelinin ortasındadır. Kilisenin devletten ayrılması anayasal talebidir, fakat iki tarafa da insanlara birlikte yardım sırasında işbirliği yapmaya izin verilmektedir. Devlet ve kilise arasında olan işbirliği kilisenin toplumsal görevleri olduğunun göstergesidir. Kiliseler ve diğer dini organizasyonlar toplumsal görevleri olan hukuki işbirlikleridir. Devlet dini organizasyonların işlerinde karışmıyor, öbür yandan bu dini organizasyonlar devlet kanunlarına uyumalıdırlar. Almanya’da devlet ve kiliseler arasında kooperatif bir anlaşma mevcut. Bu anlaşmaya göre kilise mülkiyeti tamamen kiliselere aittir. Anlaşma din özgürlüğü, kilisenin ve devletin birbirinden ayrı bağımsızlığı korunarak işbirliği prensiplerini savunmaktadır. Piskoposlukları ve diğer kilise birlikleri kamu hukuki birliklerdir. Kiliseler bütün reorganizasyonlar ve değişimler üzerinde devleti önceden haberdar etmektedir. Bütün bunlar için toprak hükümetinin (Almanya’daki landlar) kabulü gerekmektedir. Toprak (land) hükümeti kilisenin değişimler ve reorganizasyon hakkındaki kararlarını bir ay içinde protesto edebilir. Yukarıda bahsettiğimiz anlaşma devlet ve kilise işbirliğinin çeşitli konularını belirtmektedir.⁴

³ Michael, J. Pery, **Religion in Politics: Constitutional and Moral Perspectives**, Oxford University Press, USA, 1999, p. 56

⁴ Michael, J. Pery, **Religion in Politics: Constitutional and Moral Perspectives**, p. 61

3. Dini önceliği

Uluslararası pratiğiyle geleneksel dinler mevcut olan bazı Avrupa ülkelerinde bu dinlerin belli bir öncelik hakkı vardır. Bu ülkelerde dini ilişkileri düzenlemesinin üç basamaklı sistem mevcuttur.

1. konkordato (anlaşma) sistemi Katolik kiliseyle ilişki için kullanılmaktadır.
2. Çeşitli dini mezhepler ve devlet arasındaki anlaşmalar.
3. Kanun ile belirlenmiş tescilli dini organizasyonlar.⁵

Bu modelin net bir örneği İtalya'dır. Anayasanın 7. maddesine göre devlet ve Katolik kilisesi kendi düzenleriyle özgürdür. 1929 tarihli Lateran anlaşmasıyla Vatikan'ın teokratik monarşinin özgürlüğü belirlendi. Katolik kilisesinin hakları ve öncelikleri belirlenerek Papalara verilen herhangi zararının bedeli 750 milyon İtalyan Lirası olarak nitelendirildi. Şimdiye kadar Katolik merkezi olan Vatikan sivil hükümeti ile ilişkilerini konkordatolarla (birkaç anlaşma mevcut) kurmaktadır.

Katolik kilisesinin belli önceliklerine rağmen İtalya Anayasasında diğer din mezheplerinin yeri de belirlenmiştir. Diğer dini mezheplerin devletle ilişkileri anlaşmalar aracılığıyla düzenlemektedir. Toplam 6 dini mezheple anlaşma mevcuttur. Bu mezhepler için belli hukuki öncelikler belirlenmiştir, fakat Katolik kilisesi kadar değil. Yeni kurulan dini organizasyonlar için devletin farklı politikası uygulanmaktadır. Bu organizasyonlar kooperatif prensipleri üzerine kuruluyor. Devlet organları bu kooperatiflerin yönetim organlarıncı alınan kararları kanunıyla iptal edebilir.

⁵ Leo, Pfeffer, **Church, State and Freedom**, Beacon Press, Boston, 1967, p. 21

Böylece İtalya'nın hukuki sistemi dini organizasyonlarla ilişkilerinin üç basamaklı modelini tanımaktadır: Katolik kilisesi ile ilişki (konkordatolarla düzenleme), Geleneksel dinleri ile ilişki (anlaşmalar üzerinde), Tescilli dini kooperatiflerle ilişkisi.⁶

Katolik kilisesi ile ilişkisinin aynı modeli İspanya'da da mevcut. İspanya Anayasası Roma Katolik Kilisesi ile düzenlenen konkordatoyu tanımaktadır. Aynı zamanda dini özgürlüğünü ilan etmektedir. İspanya'da konkordatoların yani sıra dini özgürlüğünün kanunu mevcuttur. Bu kanunla diğer dini organizasyonların statüsü, onların devletle olan ilişkisinin prensipleri belirlenmektedir. İspanya'da sadece Katolik kilisesi devlet tarafından finanse edilmektedir. Ayrıca Katolik kilisesi vergileri ödememektedir. konkordato sistemi Lüksemburg'da da mevcut. Lüksemburg'da devlet kilisesi yoktur. Devlet Katolik iki Protestan ve Musevi organizasyonlarını tanımaktadır. Onlar toplumsal organizasyon statüsü içine girmektedir. Diğer dini birlikler (örn. İslam) toplumsal statüsü olmayan dini organizasyonlardır. Lüksemburg'da dini organizasyonlar devlet bütçesinden finanse edilmektedir. Avusturya'da devlet ve kilise ilişkileri 1933 tarihli konkordato ile düzenlemektedir. Anayasa tanınmış kilisenin statüsünü tanımaktadır. Kilise kendi işlerini özgürce düzenlemektedir. Kültür, eğitim ve yardımlaşma fonları kurmakta serbesttir. Bugün Avusturya'da tanınmış kilise statüsü 7 dini organizasyona verilmiştir.⁷

⁶ Leo, Pfeffer, **Church, State and Freedom**, p. 30

⁷ A.e. s. 36

4. Devlet dini

Devlet din statüsü verilmesi anayasa ile garanti edilmektedir. Dinin tarihi rolü ve gelenekleri göze alınarak din devletin kısmı olup devlet tarafından idare edilmektedir. Bu modelin çok enteresan örneği İngiltere'dir. Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'nın yazılmış anayasası olmadığından dolayı dini özgürlüğünün ve kilisenin anayasal garantileri yoktur. Fakat İngiltere Kraliyetine giren hiçbir ülkede devlet ve din ilişkilerinde hiçbir problem olmamaktadır. Devlet kilisesi olan İngiltere kilisesinin başında kraliçedir. Kilise lordlar komitesinde 24 piskoposla temsil edilmektedir. Böylece kilise devletin kısmıdır ve devlet ve kilise arasında konkordato ya da başka anlaşma söz konusu olamaz.⁸ İskoçya'da devlet kilisesi İskoçya reformcu kilisesidir. Galler ülkesinde Anglikan kilisesi devletten ayrıdır. İrlanda'da ise Roma Kutsal Katolik kilisesinin özel durumu İrlanda anayasası ile belirlenmiştir.⁹

İngiltere kilisesinin Sinodu üç komitesinden ibarettir: piskoposlar, papazlar ve amatörler komiteleri. Alınan herhangi bir karara bu üç komite tarafından oy verilmektedir. İngiltere Kilise Sinodu'nun kararının meclis kanunları kadar yetkisi vardır. Fakat meclis yetkili olan kararların meclisi geçtikten sonra İngiltere Kraliyeti tarafından onaylanması gerekmektedir. Kilise tarafında alınan diğer kararlar sadece kraliyetin onay gerektirmektedir. Diğer kiliseler birlik organizasyonlar statüsü taşımaktadır. Devlet tarafında finanse edilmez, bazı kiliseler vergilerden serbest bırakılmıştır. Dini adamlara devlet

⁸ Callum, Brown, **Religion and Society in Twentieth-Century Britain**, Longman, 2006, p. 171

⁹ Steve, Bruce, **Religion in Modern Britain**, OUP Oxford, 1995, p. 78

maaşları bağlanmamaktadır. Devlet yalnızca tarihi binaları restore edilmesi ve bakması için yardımda bulunmaktadır.¹⁰

Bu modelin diğer örneği Danimarka'dır. Bu ülkenin anayasasına göre Evangelik-Luteriyen kilisesi devlet kilisesidir ve devletin desteği ve korunma altındadır. Danimarka halk kilisesi, Danimarka halk komitesi ve kilise işleri bakanı himayesi altındadır. Yani kilise devletin organıdır. Papazlar bile devlet memurlarıdır. Danimarka'da kilisenin üyeleri vergi ödemektedir. Bununla birlikte devlet din adamlara maaşlar bağlanmaktadır. Diğer dini birlikler özel enstitüsü olarak tanınmaktadır. Herhangi din organizasyonu kurmak için devletten izin alınmamaktadır. Ayrıca bu organizasyonlar devlette yardım almamaktadır.¹¹

Finlandiya'da iki devlet kilisesi mevcuttur. Ayrıca din organizasyon kanunuyla Finlandiya'da sürekli ikamet eden en az 20 kişi dini organizasyonu kurabilir. Kilise işleri ile ülkenin milli eğitim bakanlığı ilgilenmektedir. Luteriyen ve Ortodoks devlet kiliselerinin ortak mahkeme sistemi vardır. Devlet kiliseleri vergiden serbest bırakılmıştır.¹²

Yunanistan anayasası Ortodoks inancının üstünlüğünü tanımaktadır. Yunanistan kilisesi Konstantinopolis Dünya Patrikhanesi ve diğer Ortodoks kiliselerinden ayrılmamaktadır. Yunanistan kilisesi toplumsal hukuk kimliğine sahiptir ve özerk kiliselerle bölünmektedir. (Konstantinopolis Dünya Patrikhanesi, Aleksandria, Antakya, Kudüs, Rusya, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Gürcistan Patrikhaneleri, ayrıca Kıbrıs, Polonya ve

¹⁰ A.e. s. 91

¹¹ Philip, Hamburger, **Separation of Church and State**, p. 44

¹² A.e. s. 67

Albanya kiliseleri). Yunanistan kilisesi Sinod tarafından yönetilmektedir. Kilise vergisi yok, ama devlet tarafından kilisede hizmet edenler için maaş bağlanmaktadır. Kilise bazı vergileri ödemekten serbest bırakılmıştır.¹³

İsrail'in "İsrail'e geri dönmek hakkında" kanunuyla başka dinine geçmeyecek olan her Yahudi İsrail'e geri dönebilir. İsrail anayasa mahkemesince alınan kararıyla Hristiyanlığa geçen her Yahudi İsrail'e geri dönme hakkını kaybetmektedir.¹⁴

İskandinavya ülkelerinde her kişi kendi isteğiyle herhangi dini mezhebini temsil edebilir. Sadece kral ve kilise işler bakanı İsveç kilise üyeleri olmak zorunda.¹⁵

Island anayasası Evangelik-Luteryan kiliselerin devlet statüsünü belirlemektedir. Island'ın vatandaşı için kilise vergisini ödemek zorunludur.¹⁶

İsveç'te bütün kanunlar kilise kanunları dahil meclis tarafından çıkarılmaktadır. Piskoposlar ve patrikler devlet tarafından tayin edilmektedir. Kilise vergileri devlet bütçesine girmektedir. Diğer dini organizasyonlar devletten yardım almamaktadır.¹⁷

Dini özgürlük kavramı her devlette tarihin etkisiyle gelişmektedir ve çoğu zaman geçmişte din yasaklarının bugün tekrarlanmaması söz konusudur. Örneğin Post Sovyet ülkelerinin anayasalarında Albanya hariç dini özgürlüğü

¹³ Philip, Hamburger, **Separation of Church and State**, p. 82

¹⁴ A. e. s. 117

¹⁵ A. e. s. 121

¹⁶ A. e. s. 139

¹⁷ A. e. s. 143

tanınmaktadır.¹⁸ Fakat pratikte bu hakin gerçekleştirmesi zorlaştı ya da hiç gerçekleştirilmedi. Dini zgrlėė kağıtta tanınmakla beraber devletin savunma mekanizmalarını da kavramalıdır. Dünya'nın genel standartlarına göre, devlet dini zgrlėėn tanımakla beraber ona her insanın ve dini grupların zgrlėė ve bağımsızlığını koruyan toplumsal, bireysel ve anayasal haki olarak bakmalıdır.¹⁹

Dini zgrlėė gerçekleştirme standartları İnsan Hakları Genel Bildirgesinin 18. Sivil ve Siyasi Hakların Uluslararası Paktının 18,3. İnsan Hakları ve Ana zgrlėėleri Avrupa Konvansiyonunun 9,2. maddelerinde çok net görülmektedir. Devletler kanunlarını düzelttikleri zaman bu yasalara göre belirlenen prensiplerini göze alarak alışmaladırlar. Dini zgrlėė bireysel haki olarak her bir insanın hakidir, kolektif haki olarak değerlendirildiğinde ise doğal olarak farklı haklar belirlenebilir.²⁰

3. 2 Devlet ve Kilise İlişkilerinin Gürcistan Modeli

9 April 1991 yılında Gürcistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti. Bununla ilgili Gürcistan Anayasasında dinle ilgili bazı değişimler yapıldı. Anayasada okulların kiliseden ayrılma kanunu iptal edildi ve kilise devletten ayrıldı. 24 Ağustos 1995 yılında Gürcistan Anayasasının 9. maddesine “Devlet Gürcistan'ın tarihinde zerk Gürcü Ortodoks kilisesinin özel rolünü

¹⁸ Michael, J. Pery, **Religion in Politics: Constitutional and Moral Perspectives**, p. 97

¹⁹ A. e. s. 111

²⁰ Leo, Pfeffer, **Church, State and Freedom**, p.88

tanımaktadır.” bölümü eklendi. 9. maddesinin aynı bölümünde din ve inançların tam özgürlüğü ve kilisenin devletten bağımsız olduğu ilan edildi.²¹ Devlet Gürcü kilisesinin diğer din topluluklarla kıyasladığında üstün rolünü tanımış oldu. 30 Mart 2001 tarihinde anayasanın 9. maddesine eklenen 2. bölümüne göre devlet ve kilise ilişkisi anayasal anlaşmayla düzenlenecekti. 14 Ekim 2002 tarihinde Mtsheta Patrikhane Katedralinde Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze ve Gürcistan Patriği 2. İlia tarafından devlet ve kilise arasında anayasal anlaşmaya imza atıldı. Bu anlaşma hukuki açısından Gürcistan Anayasasından sonra ikinci önemli yer almaktadır. Bu anlaşma devlet ve kilise arasında ilişkilerinin düzenlemesinin başlangıcı olarak kabullenilmektedir. Anlaşma imzalandıktan sonra Gürcistan Patriği 2. İlia anlaşmanın önemi için yaptığı konuşmada modern zamanda ülkenin iç siyasi ve uluslararası durumunu göze alınarak devlet ve kilise ilişkisinin farklı bir yaklaşım istediğini dile getirdi. 2. İlia, dolayısıyla devlet ve kilise arasındaki ilişkisinin en çok kabullenen şekli anayasal anlaşma olduğunu ilave etti.²²

Gürcistan Ortodoks kilisesi özerk bir kilisedir. Gürcistan’da onun merkezi patrikhanedir. Onun için devlet tarafından özel bir ilgi gösterilmesi sadece iyi bir

²¹ მარიამ ცაცანაშვილი, **სახელმწიფო და რელიგია**, გამომცემლობა ტექინფორმი, თბილისი, 2003, გვ. 67, (Mariam TsaTsanaşvili, **Devlet ve Din**, Tekinform Yayınları, Tiflis, 2003, s. 67)

²² დავით ჩიკვაიძე, **კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის. კომენტარები**, გამომცემლობა ლეგა, თბილისი 2003, გვ. 6-7 (Davit Çikvaidze, **Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesinin Anayasal Anlaşması. Yorumları**, Lega Yayınları, Tiflis, 2003, s. 6–7)

niyet değil fakat onun haklarıyla bağımsızlığını savunma görevidir. Gürcistan devleti ve kilise arasında anlaşmayla ilk olarak kilisenin hukuki statüsü belirlenmektedir. Anlaşma üzerine bahsetmeden önce anlaşmanın hukuki karakteri üzerine duralım. Anlaşma ilk olarak kilisenin devletten ayrı olup hukuken özgür olmasının devlet tarafından tanınmasıdır. Anlaşma Gürcistan Anayasasının 9. maddesinin devamı olduğu için anayasadan sonra ikinci hukuki statüsüne sahiptir. Böyle bir anayasal anlaşma hukuk teorisinde vardır. (örneğim Ukrayna cumhurbaşkanı ve meclis arasında anayasal anlaşma). Fakat hukuki teorisinde daha çok anayasanın devamı olan anayasal kanununun örnekleri rastlanmaktadır.²³

Gürcistan devleti ve Gürcü kilisesi arasında yapılan bu anayasal anlaşma Roma Kutsal Kilisesi'nin (Vatikan) çeşitli devletlerle yapılan konkordato'nun esinlenmesidir.²⁴ Bu bölümde devlet ve kilise arasında yapılan anlaşmanın maddelerini görelim.

²³ მარიამ ცაცანაშვილი, სახელმწიფო და რელიგია, გვ. 71-72, (Mariam Tsatsanaşvili, **Devlet ve Din**, s. 71-72)

²⁴ დავით ჩიკვაიძე, კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის. კომენტარები, გვ. 95, (Davit Çikvaidze, **Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesinin Anayasal Anlaşması. Yorumları**, s. 95)

14 Ekim 2002 tarihinde Gürcistan devleti ve Gürcistan Ortodoks Kilisesi arasında yapılan anayasal anlaşması önsöz, sonsöz, terimler açıklamaları ile beraber 12 maddeden oluşmaktadır.²⁵

Birinci maddeye göre; devlet ve kilise ülkenin istikbali için işbirliği prensibini korumaktadır. Devlet ve kilise ortak ilgi alanlarında anlaşmalar yapma hakkına sahipler. Devlet tarafından hukuki statüsü verilen kilise Gürcistan anayasası ve anlaşmayla belirtilen yasaları göze alarak kendi faaliyetlerini kilise yasalarına göre düzeltmektedir. Gürcistan kilisesi, kilise toplantısı, Gürcistan Patriği, Kutsal Sinod'u ve Gürcistan Patrikhanesi tarafından temsil edilmektedir. Hukuki ilişkilerinde Gürcistan Patriği tarafından temsil edilmektedir. Gürcistan Patriği dokunmazlık hakkına sahiptir. Büyük dini bayramlar ve Pazar günü tatil günleri olarak kabullenmiştir.

İkinci maddeye göre; devlet Hristiyan inancının ve kilise sınırlarının korunmasını desteklemektedir. Dini adamlar kilise ritüelleri sırasında (günah çıkarmak gibi N. Ç.) öğrendiği herhangi bilgi ya da sırrı saklamak zorundadır. Komünist döneminde bazı papazlar günah çıkarma sırasında öğrenen bilgiyi hükümetle paylaşıyordu. Bu yüzden onlarca kişi devlet tarafından idam cezasına

²⁵ კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის, ოფიციალურ გამოცემათა სამსახური, 2003. (Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesi arasında Anayasal Anlaşması, Resmi Yayınlar Bürosu, 2003).

çarpıtılmıştır. Bu anlaşmaya özellikle eklenen bu madde benzer olayları ortadan kaldırılmasını amaçlanmaktadır.²⁶

Üçüncü maddeye göre; devlet sivil nikahla birlikte kilise yasalarına göre kılınan kilise nikahını tanımaktadır. Devlet dini nikahının ahlaki prensibini belirtiyor, fakat hukuki açısından sivil nikahı şarttır.²⁷

Dördüncü maddeye göre; din adamlar askeri mecburiyetinden serbest bırakılmıştır. Devlet kilise ile anlaşarak asker kurumlarında ve hapishanelerde dini ritüellerini kılınmasının hukuki hakkını belirtmektedir. Devlet ve kilise sosyal faaliyetlerle ilgili projeleri üzerinde ortak çalışacaktır.

Beşinci maddeye göre; eğitim kurumlarında Ortodoks inancının öğretilmesine izin verilmektedir, fakat şart değildir. Dini eğitim programlarını düzeltip değiştirilmesi kilise tarafından yapılmaktadır. Devlet ve kilise kurumları tarafından verilen sertifikaları, diplomaları ve bilimsel unvanlarını ortak ve eşit olarak tanımaktadır. Devlet ve kilise eğitim sistem programlarını beraber yürütmek hakkına sahipler ve dini okulların işletmesini desteklemektedirler.

²⁶ დავით ჩიკვაიძე, კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის. კომენტარები, გვ. 15–16, (Davit Çikvaidze, **Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesinin Anayasal Anlaşması. Yorumları**, s. 15–16)

²⁷ A. e. s. 17

Altıncı maddeye göre; kilise mülkiyeti yasal olarak korunmaktadır. Kilisenin herhangi mülkiyete sahip olmasına Gürcistan anayasasına göre izin verilmiştir. Kilise dini olmayan mülkiyetini Gürcistan anayasası ve kilise yasalarına uyuyarak idare etmektedir. Kilise direkt kendi işini kuramamaktadır. Kilisenin gelir kaynakları isteği üzerine finans edilmesi ve çeşitli yatırımlardır. Kilise tarafından dini ritüelleri için gerekli malzemelerinin yapılması, satın alma ve satma işlemleri devlet tarafında vergilenmemektedir. Devlet kilise ile anlaşarak resmi dini terimleri ve sembolleri kullanılmasına dair lisans vermektedir. Ayrıca devlet dini malzemelerin yapılması, satın alma ve satma konularda kiliseye lisans vermektedir.

Yedinci maddeye göre; Gürcistan topraklarında mevcut Ortodoks kiliseleri, manastırları, tarihi kiliselerin kalıntıları kiliseye ait olduğu belirtilmektedir. Onların korunma ve restore edilme kuralları yasaya göre düzenlenmektedir.

Sekizinci maddeye göre; devlet müzelerinde korunan bütün değerli dini eşyaları kiliseye aittir. Kutsal parçaları ve değerli eşyaları hariç bütün değerli eşyalarına devletin ve kilisenin ortak sahip hakları belirlenmektedir.

Dokuzuncu maddeye göre; devlet ve kilise sekizinci maddede söz edilen değerli dini eşyaları ve Kilise manastırları korunmasını birlikte üstlenmektedir. Devlet kilise ile anlaşarak müzelerde korunan değerli dini eşyaları kullanma restore edilme gibi faaliyetlerinde kurallar ilave edilmektedir.

Onuncu maddeye göre; devlet başka devletlerin topraklarında olan Gürcü kilisesine ait kilise manastırları ve kilise eşyaları koruma ile ilgili görüşmeler yapmasını üstlenmektedir.

Onbirinci maddeye göre; 19–20. yüzyıllarda (özellikle 1921–90 yıllarında) Gürcistan devleti bağımsızlığını kaybettiği dönemde kiliseye maddi ve manevi zararı verildiğini kabullenmektedir. Devlet maddi zararının bir kısmının telafi edilmesini üstüne almaktadır. Bu konu üzerine anlaşma imzalandıktan bir ay içinde komisyon oluşturulacaktır.

Onikinci maddeye göre; anlaşma metin ve terimler açıklaması bölümlerden oluşmaktadır. Anlaşmada bütün değişimler ve ilave metinleri ancak taraflar arasında anlaştıktan sonra yapılacaktır. Anlaşmaya Gürcistan devlet başkanı ve Gürcistan Patriği imzalamaktadır. Anlaşma Parlamento ve Kutsal Sinodu tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir.²⁸

Gördüğümüz gibi devlet ve kilise arasında yapılan anayasal anlaşmanın (konkordato) Gürcistan modelinde bütün detayları ve uluslararası pratiğinde olan bütün prensipleri var olmaktadır. Fakat Gürcistan kilisesi ve devlet ilişkilerinin tarihsel gelişimini göze alarak bu anlaşma üzerine tartışılabilir. Gürcistan kilisesi

²⁸ დავით ჩიკვაიძე, კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის. კომენტარები, გვ. 8–36, (Davit Çikvaïdze, **Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesinin Anayasal Anlaşması. Yorumları**, s. 8–36)

ve devlet arasında yapılan konkordato Roma kilisesi ve devlet arasında yapılan konkordatonun benzeridir. Oysa Gürcistan'ın pratiğinde böyle anlaşmanın yapılması yanlıştır. Gürcistan kilisesi Roma kilisesi gibi (Vatikan) uluslararası hukuki statüsü olmayan bir kilisedir. Böylece devlet ile konkordato yapmanın gerekliliği yoktu. Gürcistan örneğinde daha çok bazı Avrupa ülkelerinin kiliseleri ile anlaşmanın modeli uygulanabilirdi (İtalya, İspanya). Böyle bir anlaşma imzalandıktan sonra bir kanun haline gelmektedir ve diğer dini organizasyonlar ile de yapılabilirdi. Gürcistan için bu model daha uygundur. Fakat anlaşma düzenlenen kişiler Gürcistan ve kilise arasında uluslararası (konkordato) statüsü olan bir anlaşma yapılmasını istediler. Bu anayasal anlaşma bir taraftan devlet ve bu devlette olan kilise arasında olan bir anlaşmadır, öbür taraftan ise anlaşma uluslararası statüsünü taşımaktadır ve devlet başkanı tarafından imzalanmaktadır, devlet yasalarına karşı gelindiğinde önceliği tanınmaktadır v. s.²⁹

Avrupa konsey'in hazırladığı raporda anlaşmanın bazı anlaşmazlıkları kapsadığından söz edilmekteydi.³⁰ Raporda geçen bazı konular göze alındığı halde anlaşmanın en son varyantta anlaşılmayan maddeler mevcuttur.

²⁹ ლევან აბაშიძე, რელიგიური კანონმდებლობის პერსპექტივები საქართველოში, **რელიგია, საზოგადოება და სახელმწიფო სამხრეთ კავკასიის რეგიონალური ბიუროს კონფერენცია**, ჰაინრიჰ ბიოლის ფონდი, ბიბლიურ-თეოლოგიური ინსტიტუტის გამომცემლობა, თბილისი 2005, გვ. 95-96, (Levan Abashidze, Gürcistan'da din Kanununun Perspektifleri, Din, Toplum ve Devlet, **Güney Kafkasya Bürosunun Desteği ile yapılan Konferanstan Konular**, Heinrich Böll Stiftung Fonu, Teoloji Enstitüsü Yayınları, Tiflis, 2005 s. 95-96)

³⁰ Legal Expertise of the Draft Constitutional Agreement between State of Georgia and Apostolic, Autocephalous Orthodox Church of Georgia, Council of Europe, HRCAD, 2001, bkz. Gürcüce çevirisi Tavisupleba Dergisi, N: 9-10

3.3 Diğer Dini Organizasyonlarının Durumu ve Hukuki Statüsü

Gürcistan’da yüzyıllar boyunca Ortodokslarla beraber diğer Hristiyan mezhepleri (Monofizitler, Katolikler, Luteryanlar), Museviler ve Müslümanlar (Suniler, Şiiler, Sofiler) yaşamaktaydı. Onların arasında dini inançlardan dolayı çatışmalar hiçbir zaman olmamıştır. Bunun sebebi Ortodoks inancının diğer dinlere karşı hoşgörü politikasını uygulamasıdır. En eski Gürcü hukuk kitaplarında bu ilişkilerinin nasıl düzeltiltiğini görmekteyiz. 19–20. yüzyıllarda Gürcistan’da artık küçük dini mezhepler görülmeye başladı. Bunların çoğu Gürcistan’a Rusya üzerinden girmektedir. Modern dönemine kadar Gürcistan’da var olan dini mezheplerinin hiçbirini dini sebeplerinden dolayı kısıtlamamıştır. Ancak Sovyet Birliği dağıldıktan sonra 20. yüzyılda kurulan küçük dini mezhepler Gürcistan’a girmeye başladığında durum değişti. Bugün bütün bu dini mezheplerle devletin hukuki ilişkileri belirlenmemektedir. Mevcut dini sorunlarının sebeplerinden biri de devletin diğer dini mezheplerle yasayla belirlenmeyen ilişkisidir.³¹

Demokratik devletlerde mevcut durumunun pratiğine göre dini birliklere iki ya da daha fazla hukuki statü verilebileceği mümkündür. Birinci statü dini organizasyonlara önemli öncelikleri vermeden hukuki şahıs olma imkanını sağlamaktadır, ikincisi statü ise daha fazla destek ve öncelik tanıma imkanını

³¹ მარიამ ტაყანაშვილი, სახელმწიფო და რელიგია, გვ. 17-21, (Mariam TsaTsanaşvili, **Devlet ve Din**, s. 17–21)

sağlamaktadır. Gürcistan'ın örneğinde azınlıkta olan dini mezheplerin statüleri özel hukuki şahıs ve kamu hukuki şahıs olarak nitelendirilebilir. Azınlıkta olan dini organizasyonlara hukuki statü verilmesi mümkün olduğunca kolay olmalıdır. Devlet bütün dini organizasyonlarla ilişkilerini kanun üzerine kurmalıdır ve onların hakları savunmalıdır.³² Maalesef, bu açıdan Gürcistan zor durumdadır. Ortodoks kilisesi hariç hiçbir dini organizasyon 2005 yılına kadar herhangi hukuki statüsüne kavuşmadı. Oysa bugün Gürcistan'da gayri devlet organizasyonlar bu prosedürü iki hafta içinde geçebilmektedir.³³

2005 yılında kadar Gürcistan Sivil Kodeksi'nin 1509 maddesinde “dini organizasyon kamu hukuki şahıstır” diye geçmekteydi. Dini organizasyonun açıklaması olmadan bu madde tamamen anlamsızdı. Ayrıca o zamanki yasalarda olan prosedürlerin hiçbiri böyle bir maddeye uygun değildi. 2005 yılında parlamento Sivil Kodeks'in bu maddesini kaldırdı. Böylece artık dini organizasyonlar gayri devlet organizasyonlarına verildiği özel hukuki şahıs statüsünü alabilecekti. Fakat bu sefer dini organizasyonlar statüleri almaya acele etmiyorlardı. Bunun birkaç sebebi olabilir: yıllarca devlet tarafından tanınmayan bu dini organizasyonlar kendi gayri devlet organizasyonlarını kurdu ve bu organizasyonlar aracılığıyla dini faaliyetlerine bulunmaktadır. Bazı dini

³² G. Nikolaishvili, Human Rights in Georgia: A Critical Analysis, UNDP Discussion Paper Series II, 1, Tbilisi, 1998

³³ დავით ჩიკვაიძე, კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის. კომენტარები, გვ. 99, (Davit Chikvaidze, Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesinin Anayasal Anlaşması. Yorumları, s. 99)

organizasyon ise gayrı devlet statüsünü kabul etmeyip Avrupa ülkelerdeki gibi daha yüksek statü verilmesini talep etmektedir. Dini organizasyonlar devletin sunduğu bu teklifini kabul etti, fakat bu sefer devlet memurları tarafından bazı haksızlıklara uğradı.³⁴ Düzensiz dini durumundan dolayı Gürcistan'ın bütün devlet organlarında ve toplumda dini organizasyonlara karşı farklı bir görüş mevcuttur. Bugün Gürcistan'da sadece Ortodoks kilisesinin hukuki statüsü belirlenmiş durumunda, diğer azınlıkta olan dinlerin durumu kanunıyla belli değildir. Bu tamamen anormal bir durum devletin dini organizasyonlarla ciddi görüşmeler başlayarak düzene girmelidir. Devletin dini azınlıkların tekliflerini dinleyip bir kanun hazırlanması gerekmektedir.³⁵

3.4 Gürcistan'da Devlet ve Kilise İlişkilerinin Modern Durumunun Analizi

Bugün Gürcü devleti ve toplumu geçiş dönemindedir. Kasım 2003 Gül Devriminden sonra liberal demokratik bir devlet kurulmanın umutları görüldü. Önceki yönetim rejimin şartlarında dini özgürlük başka haklarla kıyaslandığında

³⁴ G. Nikolaishvili, Human Rights in Georgia: A Critical Analysis, UNDP Discussion Paper Series II, 1, Tbilisi, 1998

³⁵ დავით ჩიკვაიძე, კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის. კომენტარები, გვ. 103, (Davit Chikvaidze, Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesinin Anayasal Anlaşması. Yorumları, s. 103)

eksik kalmıştır. En çok dini azınlıklar haksızlığa uğramıştır. Bugüne kadar bu dini azınlıklara devlet tarafından hukuki statüsü verilmesi bir türlü sağlanamadı. Bunun sebebi Gürcü politikacıların Ortodoks kilisesine karşı duyulan özel ilgi olabilir diye düşünüyorum. Genelde Gürcü kilisesine destek verilmesi yanlış yönüne götürülerek dini azınlıkları devlet ve halk tarafından haksızlığa uğramaktadır. Bugün Gürcü toplumun devletten dini sebeplerle ayırım yapılmaması dini hakları ve özgürlükleri savunması konusunda talep etmenin görevini üstlenme zamanı gelmiştir. Eğer Gürcü toplum Gürcistan'ın demokratik bir devlet olmasını istemekteyse dini özgürlüğünün ve eşitliğin prensipleri savunmalıdır. Son zamanlarda Gürcistan'da faaliyette olan çeşitli muhalefet partileri, özel kişileri ve devlet organları tarafından Gürcistan kilisesini kendi amaçları için kullanmaya çalışmaktadır. Doğal olarak bu devlet ve kilise ilişkilerini kötü sonuçlara kadar götürmektedir.³⁶

2008 yılında Gürcistan İnsan Hakları Merkezi tarafından hazırlanan din özgürlüğü ile ilgili raporunda okuyoruz: “ 90lı yıllarından sonra Gürcistan'da dini özgürlüğünü kısıtlayan olaylar azaltmış durumda, fakat gündemde yeni sorunlar çıkmaktadır. Modern Gürcistan'da haksızlığa uğranan sadece geleneksel dinler değil daha yeni ve az bilinen dini mezheplerdir, örneğin Yehova mezhebi. 2002 yılında Gürcistan devleti ve Gürcistan Kilise arasında yapılan anlaşma Gürcistan kilisesinin ayrıcalığı tanınmasının sonucunu getirdi. Örneğin anlaşmaya göre sadece Ortodoks kilisesi vergi ödemekten serbest bırakılmaktadır, sadece

³⁶ დავით ჩიკვაიძე, კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის. კომენტარები, გვ. 104, (Davit Çikvaidze, **Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesinin Anayasal Anlaşması. Yorumları**, s. 104)

Ortodoks dini bayramları tatil günleridir v.s. bu durum diğer dini organizasyonların haklarını kısıtlamasını göstermektedir. Ayrıca dini azınlıklar Sovyet döneminde kaybettiği mülkiyetini geri alamamış durumdadır. Devletin bütçesinden finanse edilen okullarda dini eğitim sadece Ortodoks inancının öğretilmesini kapsamaktadır. Dini azınlıkların hakları hapishanelerde de kısıtlıdır. Hapishanede herkes dini ibadetlerini eşit olarak yapabilmelidir. Oysa burada da üstünlüğü Ortodoks inancına verilmektedir.”³⁷

Avrupa Konsey eksperleri Gürcistan devleti ve Gürcistan Ortodoks Kilisesi arasında yapılan anayasal anlaşma üzerine değerlendirme yaptılar. Hollanda Leiden Üniversitesi profesörü Rick Louson ve Litvanya Üniversitesi Hukuk Bölümünde kilise hukuku dersi veren Ringolds Balodisi tarafından yapılan bu değerlendirmede anlaşmanın Avrupa Konsey’in İnsan hakları ve Genel Özgürlükleri ile uyumlu olup olmadığı söz edilmektedir. Ekspertler genel anlamında anlaşmada sunulan prensipleri beğenmektedir, fakat bazı yanlışlıkların olduğunu vurgulamaktadır. Değerlendirmeye göre devlet ve kilise arasında yapılan bu anlaşma diğer dini azınlıkların haklarının kısıtlamasına sebep olmaktadır. Anlaşma özünde Avrupa ülkelerinde devlet ve kilise arasında yapılan anlaşmaların benzeridir. Temel prensipleri aynıdır, fakat belli ki anlaşmayı hazırlayanlar Gürcistan’ın tarihi özellikleri ve devlet ve kilise ilişkilerinin prensiplerini korumamıştır. Anlaşmayı hazırlayanlar örnek aldıkları Avrupa ülkelerinin kilise ile yapılan anlaşmaların somut kilise ve devlet arasında yapılan

³⁷ State of Freedom of Religion in Georgia since the adoption of Constitutional Agreement between Government and the Orthodox Church of Georgia, Religious Freedom Report, Human Rights Centre, 2008.

anlaşma olduğuna dikkat çekmediler. Ayrıca Avrupa ülkelerinde devlet ve kilise anlaşmasıyla birlikte diğer dini mezhepleri ile ilişkilerini belirleyen kanunun olması göze alınmamıştır. Avrupa Konsey eksperlerinin tavsiyesiyle; devlet Gürcü kilisesi ile beraber anlaşma hakkında çalışmalara devam etmelidir, Anlaşmada “ Gürcistan vatandaşların etik ve dini görüşleri Ortodoks ideolojisine dayalıdır” gibi ifadelerine yer verilmemelidir ve diğer din organizasyonları ile yasal anlaşmalar yapılmalıdır.³⁸

Gürcü toplumunda devlet ve kilise arasında yapılan anayasal anlaşması üzerinde birkaç görüşü mevcuttur. Toplumun bir kısmı Gürcistan’ın Avrupa ülkeleri gibi liberal demokratik yönünü seçeceği fikrini savunurken bir kısmı devletin tamamen Gürcü değerlerle kurulmasını istemektedir. Bazı muhalefet siyasi partiler, gayrı devlet organizasyonları, Gürcistan Patrikhanesi ve toplumun belli bir kısmı bu görüşü açık açık savunmaktadır. Kilise siyasi gelişmelerini aktif olarak takip edip kendi pozisyonunu belli etmektedir. Burada kilisenin siyasi gelişmeleri ile ilgili kendi pozisyonun olmasının doğru olduğunu vurgulamalıyız, fakat devletten ayrı olan kilise siyasi işlerine karışmamalıdır. Maalesef bugün Gürcistan’da hem devlet hem kilise birbirilerin işlerine karışmaktadır.

Modern Gürcistan’da din konusunda açık konuşmamak diye bir şey vardır. Ne patrikhane ne devlet, devlet ve kilise ilişkilerinin nasıl olacağı hakkında kendi belli bir görüşünü net olarak açıklamamaktadır. Oysa mevcut sorunların

³⁸ Legal Expertise of the Draft Constitutional Agreement between State of Georgia and Apostolic, Autocephalous Orthodox Church of Georgia, Council of Europe, HRCAD, 2001, bkz. Gürcüce çevirisi Tavisupleba Dergisi, N: 9–10

özümlemesi için sürekli ikili görüşmeler yapılarak konu üzerinde tartışılmalıdır. Devlet ve kilise ile bu sürece toplum aktif olarak katılmalıdır.

Modern Gürcistan’da devlet ve kilise ilişkilerinin daha net anlamamız için 2008 yılında Konrad Adenauer Fonu tarafından yapılan bir anketin sonuçlarına bakalım. Anket “Gürcistan da Din ve Siyaset” adlı araştırma için yapıldı. Anketin sonuçlarına göre günümüz Gürcistan’da Ortodoks Kilisesi halk tarafından en çok güvenilen dini organizasyon olarak görülmektedir. Gürcistan Patriği 2. İlia anketin soruları cevaplayanların %90’i tarafından olumlu olarak değerlendirmektedir. Anketin soruları cevaplayan vatandaşların %95’i Ortodoks olduğunu söylüyor, ancak onların %12-17’si devamlı dini ibadetlerini yerine getirmektedir.

Bugün Gürcistan’ın vatandaşların çoğu Ortodoks Hristiyan’dır ve milli kimliğini oluşturan unsurlardan biri de Hristiyanlıktır. (diğer iki dil ve tarih). Anket sonuçları din mevzularının özellikle ekonomik ve siyasi krizler döneminde ön plana çıktığını göstermektedir. Örneğin 2007 Kasım siyasi kriz sırasında kilise halk ve hükümet arasında arabulucu görevini üstlenmiştir. Anket sonuçları analiz edildiğinde dört birbirinden farklı eğilim görülmektedir: bir taraftan dini azınlıkların kısıtlayan çeşitli grupların sayısı azaldı, demokrasiğe karşı adımlar atılmaktadır – vatandaşların %50’i Gürcü kilisesinin diğer din organizasyonlarıyla ilişkileri kurmasını desteklemektedir. Diğer taraftan Ortodoksluğunun devlet dini olarak ilan etmesini okullarda sadece Ortodoksluğunun öğretilmesini diğer dini organizasyonlarının hukuki statü verilmemesini isteyen vatandaşların sayısı giderek artmaktadır. Söz ettiğimiz bu eğilimler ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi

durumunun nasıl gelişeceğine bağlıdır. Ortodoks kilisesinin ülkenin sosyal ve siyasal süreçlerine yer almasını destekleyenlerin sayısı arttı. Anket yapanlar bütün bunların toplumun ve bizzat kilisenin içinde bölüşmelere yol açabileceğinde hemfikirler.³⁹

Yukarıda söylediğimiz gibi kilisenin Gürcistan'ın siyasi geleceği üzerinde kendi görüşüne sahip olmanın yasal hakkı olması çok doğaldır. Fakat Gürcistan kilisesinin devlet ve kilise ilişkilerinin hangi modelini desteklemediğini belirtilmesi gerekmektedir. Eğer kilise bu ilişkilerinin İsrail modelini destekliyorsa demek ki demokratik fundamentalizmi istemektedir. Son zamanlarda Gürcistan'da toplumun bir kısmının monarşi düzenini yeniden kurma fikrinin kilise tarafında açık açık desteklediğini gördük. Öyle ise kilisenin teokratik modelini ön gördüğünü düşünülebilir. Tabu haline getirilen bu son derecede ciddi konu üzerine devlet ve kilise arasında görüşmelerin başlaması Gürcistan'ın geleceği için çok önemlidir.⁴⁰

³⁹ საქართველოს ქალაქური მოსახლეობა რელიგიური და პოლიტიკური საკითხების შესახებ, (Gürcistan'ın Vatandaşları dini ve siyasi konuları üzerinde), (çevrimiçi) <http://www.kas.de/wf/doc/kas14254-544-22-30.pdf>

⁴⁰ ზაალ ანდრონიკაშვილი, ეკლესიური სახელმწიფო, (Andronikaşvili, Zaal, Dini Devlet) (çevrimiçi) <http://lib.ge/bodytextphp?8453>

SONUÇ

Özgür devlet olan Gürcistan'ın gündeminde halen birçok çözümlemeyen sorun mevcuttur. Bu sorunlardan biri devlet ve din ilişkisidir. Demokratiğe doğru giden Gürcistan'ın siyasi oriyantasyonu bellidir. Fakat demokratiği inşa ettiği bu uzun yolunda büyük bir titizlikle ülkenin yaşamında dinin yeri belirtilmelidir.

Gürcistan'ın dış politik durumu yeni gerçeğin karşısında duruyor. Özellikle dış politikasında doğru seçimi yapmak için önce ülkenin iç sorunlarının çözülmesi şarttır.

300 yıl boyunca Rusya tarafından sürekli kontrol edilen ve sürüklenen Gürcü kilisesi halen özerk kilise unvanını taşımaktadır. Fakat gündemde olan bazı sorunları çözülmeden ülkenin siyasi ve dini durumu ileriye gidemez. Kilise ve devlet arasında mevcut anayasal anlaşması üzerine tekrar çalışılarak sadece Gürcü kilisesi ve devlet arasındaki ilişkinin değil ülkede olan din azınlıkların devlet ile ilişkilerinin yasa halinde gelmesi şarttır.

Gürcistan kilise yaşamında ciddi yenilemeler 20. yüzyılın 70li yıllarından başladı, yani Gürcistan Patriği ilia'nın kilise başkanlığına seçilmesinden sonra. 2. İlia'nın döneminde kilisede çeşitli yenilmeler yapılıyor, toplum ve kilise birbirilerine daha da yakınlaşıyor. Ayrıca Gürcistan kilisesinin uluslararası önemi da artmaya başladı. 1990 yılında Gürcistan kilisesinin tarihi özerkliği Dünya Ortodoksların Patriği tarafında resmi olarak kabul edildi.

Bugün özgür Gürcistan'da Gürcü kilisesi başka bir aşamaya geçmiş durumunda. Anayasada Gürcistan tarihinde Ortodoks kilisesinin önemli yeri olduğu belirtildi. Gürcistan hükümeti ve Gürcü özerk kilisesi arasında anayasal antlaşma imzalandıktan sonra ise kiliseye hukuki önem verilmişti. Çeşitli sorunların olmasına rağmen devlet ve din ilişkisinde muhtemelen yeni progresiv adımlar atıldı. Fakat son dönemde kilisenin statüsü üzerinde toplumda başlayan tartışmalar devlet ve kilise arasında bazı sorunları ortaya çıkardı. Gürcistan Patrikhanesi'nin ülkede yaşanan siyasi olayların ardından kendi görüşlerinin belirtmesi toplumda gerginlik yaratılmasına yol açtı. Ülkede olan diğer din organizasyonlara devlet tarafından hukuki statüsü hala verilmemesi üzerinde de tartışmalar devam etmektedir. Gürcistan'ın %95'i Hristiyan olmasına rağmen ülkede dini azınlıklarla ilgili birçok sorun olmaktadır.⁴¹ Dini hoşgörüyü övünen Gürcistan'da dini özgürlüğüyle yeni adımlar atılmalıdır. Son dönemde artan dini azınlıkların durumu kanunuyla belirlenmelidir.

Demokratik bir ülke olmaya amaçlanan Gürcistan'da bütün dinlere saygı gösterilmelidir ve dini azınlıklara karşı devlet tarafından sorumluluklar alınmalıdır. Bununla beraber devlet kendi kilisesine sahip çıkmalı ve bir şekilde onunla ilişkisini doğru yola getirmelidir. Devlet ve kilise arasında kilise ile anlaşma yerine bütün din organizasyonlarla ilgili kanun olmalı. Diğer dini azınlıkların faaliyetleri yasaklanmayıp onlara kendi işlerinde özgürlük verilmelidir. Bunun örnekleri Avrupa'nın birçok gelişmiş ülkede mevcuttur.

⁴¹ თევზაძე, გიგი, ორთოდოქსული ეკლესია და პოლიტიკური სისტემა, **დილის გაზეთი**, 7 ივნისი 2001, (Tevzadze, Gigi, Ortodoks Kilisesi ve Siyasi Sistem, "**Dilis Gazeti**", 7 Haziran 2001

Gürcistan’da başka dinin mensuplarına her zaman hoşgörüyüyle davranılmıştır, onlar hep Gürcülerin kardeş olmuştur. Örneğin Gürcü Müslümanlar, Gürcü Katolikler, Gürcü Yahudiler v.s. başta “Gürcü” eklendiği tesadüf değildir, çünkü Gürcü halkı onlara her zaman kardeş olarak bakmıştır.⁴² Bütün bu detayları göze alınarak devlet ve Gürcü Kilisesi, devlet ve dini organizasyonlar ilişkileri demokratik bir ülkeye yakıştığı şekilde düzenlenmelidir. Demokratiğe doğru atılan en önemli adımlardan biri muhtemelen devlet ve din ilişkilerinin sağlanması gerektiğini düşünüyorum.

Bütün bu detaylar ve sorunlar tezimde yer almaktadır. Fakat daha çok bu konuların tarihsel gelişimi anlatılmaktadır, çünkü ancak konuyu iyi anlayarak çeşitli sorunların çözümlemesi gerektiğini düşünüyorum. İsteğim, ele almış konunun derinlerine giderek ve tarihsel gelişimini unutmayarak ülkemizin siyasi ve toplumsal yaşamında dinin yerinin belirlenmesidir.

⁴² როსტომ ლორთქიფანიძე, ამინ! თქვენ გეუბნებით, ლიტერატურული საქართველო, 9 სექტემბერი, 1994, (Amen! Size Söylüyorum, “**Literaturuli Sakartvelo**”, 9 Eylül, 1994)

KAYNAKÇA

- Bakradze, D. Z.: **Gürcistan Tarihi**, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1889
ბაქრაძე, დ.ზ. **საქართველოს ისტორია**,
გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1889
- Berdzenişvili, Niko: **Gürcistan Tarihinin Konuları**, Merani Yayınları,
Tiflis, 1964,
ბერძენიშვილი, ნიკო, **საქართველოს**
ისტორიის საკითხები, გამომცემლობა მერანი,
თბილისი, 1964
- Berdzenişvili, Niko, v.d. **Gürcistan Tarihi**, Globus Yayınları, Tiflis, 1958
ბერძენიშვილი, ნიკო, **საქართველოს**
ისტორია, გამომცემლობა გლობუსი,
თბილისი, 1958
- Brail, V.: **Kilise Soruları Rusya'da**, Moskova, SPG, 1896
Браил, В, **Церковные Вопросы в России**,
Moskova, СПГ, 1896
- Brown, Collum: **Religion and Society in Twentieth-Century Britain**, Longman, 2006

- Bruce, Steve: **Religion in Modern Britain**, OUP Oxford, 1995
- Canaşia, Simon: **Çalışmalar**, Dila Yayınları, Tiflis, 1981
ჯანაშია, სიმონ, **შრომები**, გამომცემლობა დილა, 1981
- Caparidze, Anania: **Gürcü Kilise Tarihi**, Logos Yayınları, Tiflis, 1996
ჯაფარიძე, ანანია, **საქართველოს ეკლესიის ისტორია**, გამომცემლობა ლოგოსი, თბილისი, 1996
- Cavahışvili, İvane: **Gürcü Hukuk Tarihi**, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1984
ჯავახიშვილი, ივანე, **ქართული სამართლის ისტორია**, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1984
- Cavahışvili, İvane: **Gürcü Milletin Tarihi**, Merani Yayınları, Tiflis, 1984
ჯავახიშვილი, ივანე, **ქართველი ერის ისტორია**, გამომცემლობა მერანი, თბილისი, 1984

Çikvaidze, Davit:

Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesinin Anayasal Anlaşması. Yorumları, Lega Yayınları, Tiflis, 2003

ჩიკვაიძე, დავით, კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის. კომენტარები, გამომცემლობა ლეგა, თბილისი, 2003

Durnovo, N.:

Gürcü Kilisesinin Kaderi, Moskova, Mos. Yayınları, 1907

Дурново, Н. Судбы Грузинской Церкви, Москва, 1907

Giorbelidze, İaşā:

Ülkenin Milli ve Siyasi Yaşamında Gürcü Ortodoksluğun Rolü, Kutaisi Üniversite Yayınları, Kutaisi, 1999

გიორბელიძე, იაშა, ქართული მართლმადიდებლობის ადგილი ქვეყნის ეროვნულ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ქუთაისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა ქუთაისი, 1999

- Gozalişvili, M.: **Mitridat Pontuslu**, Tiflis Yayınları, Tiflis, 1965
გოზალიშვილი, მ. **მიტრიდატე პონტოელი**,
გამომცემლობა, გამომცემლობა თბილისი,
თბილისი, 1965
- Hamburger, Philip: **Separation of Church and State**, Harvard
University Press, 2004
- Jujunadze, O.: **Gürcü Kraliyet ve Beyliklerin Dış Politikası
Tarihinden**, İsari Yayınları, Tiflis, 1973
ჯუჯუნაძე, ო. **ქართული სამეფო
სამთავროების საგარეო პოლიტიკის
ისტორიიდან**, გამომცემლობა ისარი,
თბილისი, 1973
- Kekelidze, Korneli: **Gürcü Edebiyat Tarihinden Çalışmalar**, Tiflis
Üniversitesi Yayınları, Tiflis, 1963
კეკელიძე, კორნელი, **ეტიუდები ძველი
ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან**,
თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 1963

- Lambert, Frank: **The Founding Fathers and the Place of Religion in America**, Princeton University Press, 2006
- Lekveišvili, Saša: **Acara'da faaliyette olan Ortodoks kiliseleri**, Gantiadi Yayınları, Batum, 2001
 ლეკვეიშვილი, საშა, მოქმედი მართლმადიდებელი ტაძრები აჭარაში, გამომცემლობა განთიადი, ბათუმი, 2001
- Lortkipanidze, Mariam: **Kartli'nin Yaşamı Nedir**, Merani Yayınlar, Tiflis, 1989
 ლორთქიფანიძე, მარიამ, რა არის ქართლის ცხოვრება, გამომცემლობა, მერანი, თბილისი, 1989
- Nutsubidze, Şalva: **Çalışmalar**, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1983
 ნუცუბიძე, შალვა, შრომები, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1983
- Papuaşvili, Nugzar: **Dinin Kapısında**, Mermisi Yayınları, Tiflis, 1996
 ნუგაშვილი, რეზა, რელიგიის კარიბჭე, გამომცემლობა მერმისი, თბილისი, 1996

- Pery, Michael, J.: **Religion in Politics: Constitutional and Moral Perspectives**, Oxford University Press, USA, 1999
- Pfeffer, Leo: **Church, State and Freedom**, Beacon Press, Boston, 1967
- Tamaraşvili, Miheil: **Gürcüler Arasında Katolikliğin Tarihi**, Mrtsamsi Yayınları, Tiflis, 1902
თამარაშვილი, მიხეილ, ისტორია
კათოლიკობისა ქართველთა შორის,
გამომცემლობა მრწამსი, თბილისი, 1902
- Toradze, V, Toradze, N.: **Gürcistan Ortodoks Kilise Tarihi**, Sapatriarko Yayınları, Tiflis, 2007
თორაძე, ვ. თორაძე, ნ. საქართველოს
მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორია,
საპატრიარქოს გამომცემლობა, თბილისი,
2007
- Tsatsanaşvili, Mariam: **Devlet ve Din**, Tekinform Yayınları, Tiflis, 2003
ცაცანაშვილი, მარიამ, სახელმწიფო და
რელიგია, გამომცემლობა ტექინფორმი,
თბილისი, 2003

Vardosanidze, Sergo: **Gürcistan Kilisesi 1917–1952 yy**, Fazisi Yayınları, Tiflis, 1972
ვარდოსანიძე, სერგო, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია 1917-1952 წწ. გამომცემლობა ფაზისი, თბილისი, 1972

Georgika, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1961 (გეორგიკა, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1961)

Georgika, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1983 (გეორგიკა, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1961)

Gürcistan Tarihi Üzerine Denemeler, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1970. (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1970)

Gürcistan Devleti ve Gürcistan Özerk Ortodoks Kilisesinin Anayasal Antlaşması, Resmi yayınlar, Tiflis, 2003 (კონსტიტუციური შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოს და საქართველოს ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის, ოფიციალურ გამოცემათა სამსახური, თბილისი, 2003)

Gürcü Dili Açıklayıcı Sözlüğü, Merani Yayınları, Tiflis, 1950. (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, გამომცემლობა მერანი, თბილისი, 1950)

Gürcü Edebiyat Tarihi, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1960. (ქართული ლიტერატურის ისტორია, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1960)

Gürcistan Kilisesinin Takvimi, Tiflis, Mamuli Yayınları, 1979 (საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, თბილისი, გამომცემლობა მამული, 1979)

Gürcistan Anayasası, 21 Şubat 1921 (საქართველოს კონსტიტუცია, 21 თებერვალი, 1921)

Kartli'nin Yaşamı, Samşoblo Yayınları, Tiflis, 1955. (ქართლის ცხოვრება, გამომცემლობა სამშობლო, თბილისი, 1955)

Uuslararası Hukuk ve Uluslararası İlişkiler Dokümanları, y.y. Tiflis, 1949 (საერთაშორისო სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთობის დოკუმენტები, თბილისი, 1949)

MAKALELER

Abaşidze, Levan:

Gürcistan'da Din Kanununun Perspektifleri, **Din Toplum ve Devlet, Güney Kafkasya Bürosunun Konferansı**, Heinrich Böll Stiftung Fonu, Teoloji Enstitüsü Yayınları, Tiflis, 2005

აბაშიძე, ლევან, რელიგიური კანონმდებლობის პერსპექტივები საქართველოში, რელიგია, საზოგადოება და სახელმწიფო, სამხრეთ კავკასიის რეგიონალური ბიუროს კონფერენცია, ჰაინრიჰ ბოლის ფონდი, ბიბლიურ-თეოლოგიური ინსტიტუტის გამომცემლობა, თბილისი, 2005

Aleksidze, Zaza:

Gürcistan'da Hristiyanlık Andrea'dan Bugüne Dek, **Gürcistan'da Hristiyanlığın Yirmi Yüzyılı, 24–25 Kasım Üniversite Bilimsel Sempozyumu**, Logos Yayınevi, Tiflis, 2004

ალექსიძე, ზაზა, ქრისტიანობა საქართველოში ანდრია პირველწოდებულისა და დღემდე, ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში,

24-25 ნოემბერი უნივერსიტეტის სამეცნიერო
სიმპოზიუმი, გამომცემლობა ლოგოსი,
თბილისი, 2004

Caparidze, Şorena:

Gürcü Kilise Özerkliğinin konusu 1906 Rusya
Kutsal Sinodu Toplantısında, **Kültür Tarihinin
Konuları**, İrmisa Yayınları, Tiflis, 1996

ჯაფარიძე, შორენა, ქართული ეკლესიის
ავტოკეფალიის საკითხი 1906 წლის
სრულიად რუსეთის საეკლესიო კრებაზე,
კულტურის ისტორიის საკითხები,
გამომცემლობა ირმისა, თბილისი, 1996

Gogiberidze, M.:

Yohanna Petritsi'nin Çalışmaları **1. cilt**, y.y. Tiflis,
1940

გოგიბერიძე, მ. იოანე პეტრიწის შრომები,
ტომი 1, თბილისი, 1940

Kvitsiani, Nino:

Gürcü Kültürünü Savunmasında ve Gelişiminde
Piskopos 2. Kirion'un Rolü, **Kültür Tarihinin
Konuları**, İrmisa Yayınları, Tiflis, 1996

კვიციანი, ნინო, ეპისკოპოს კირიონ მეორეს
წვლილი ქართული კულტურის დაცვა-
აღორძინების საქმეში, **კულტურის ისტორიის
საკითხები**, გამომცემლობა ირმისა, თბილისი,
1996

Metreveli, Roin:

Devlet ve Kilise İlişkilerin Bazı Konuları,
**Gürcistan'da Hristiyanlığın Yirmi Yüzyılı, 24–
25 Kasım Üniversite Bilimsel Sempozyumu**,
Logos Yayınevi, Tiflis, 2004

მეტრეველი, როინ, სახელმწიფოს და
ეკლესიის ურთიერთობის ზოგიერთი
საკითხი, ქრისტიანობის ოცი საუკუნე
საქართველოში, **24-25 ნოემბერი
უნივერსიტეტის სამეცნიერო სიმპოზიუმი**,
გამომცემლობა ლოგოსი, თბილისი, 2004

Nikolaishvili, G.:

Human Rights in Georgia: A Critical Analysis,
UNDP Discussion Paper Series II, 1, Tbilisi, 1998

Pavliaşvili, Ketevan:

Gürcü Devlet ve kilise ilişkilerinde Ayrılmanın
Önemi İçin, **İv. Cavahişvili Tiflis Devlet**

Üniversitesi Çalışmaları, Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları, Tiflis, 2001

პავლიაშვილი, ქეთევან, ქართულ სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობაში საეკლესიო განხეთქილების მნიშვნელობისათვის, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2001

Vardosanidze, Sergo:

Gürcistan Ortodoks Kilisesi ve Devlet İlişkisi 20. Yüzyılın 20-80li yıllarında, **Uluslararası Konferansı Din ve Toplum**, y.y. Tiflis, 2004, 4–7 Şubat

ვარდოსანიძე, სერგო, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობა მე20 საუკუნის 20-80-იან წლებში, საერთაშორისო კონფერენცია რელიგია და საზოგადოება-რწმენა ჩვენს ცხოვრებაში, თბილისი, 2004, 4-7 თებერვალი

State of Freedom of Religion in Georgia since the Adoption of Constitutional Agreement between Government and the Orthodox Church of Georgia, **Religious Freedom Report**, Human Rights Centre, 2008.

SÜRELİ YAYINLAR

- Bubulaşvili, Eldar: Çarizmin Kilise Politikası ve Sonuçları, **Religia Dergisi**, Ocak-Şubat-Mart, 2003
ბუბულაშვილი, ელდარ, ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში და მისი შედეგები, “რელიგია,, იანვარი-თებერვალი-მარტი, 2003
- Danelia, Dali: Gürcistan’da Ruhaniyetin Yeni Kuruluşlarının Yükselişi, **Religia Dergisi**, No: 1–2–3, Ocak, 2002
დანელიადალი, სულიერების ახალ კერათა აღმშენებლობა საქართველოში, “რელიგია,, No: 1-2-3, იანვარი. 2002
- İtonişvili, Vahtang: Gürcistan Ortodoks Kilisesi, **Mnatobi Dergisi**, 3–4 sayısı, 2003

- ითონიშვილი,ვახტანგ, საქართველოს
მართლმადიდებელი ეკლესია, **მნათობი**, N: 3-
4, 2003
- Kostava, Merab: Gürcistan'da Ortodoks Kilisesinin Durumu, **Artanuci Dergisi**, N: 2-3, 1994
კოსტავა, მერაბ, მართლმადიდებლური
ეკლესიის მდგომარეობა საქართველოში,
ჟურნალი არტანუჯი, N: 2-3, 1994
- Lortkipanidze, Rostom: Amen! Size Söylüyorum, **Literaturuli Sakartvelo**,
9 Eylül, 1994, (როსტომ, ლორთქიფანიძე, ამინ!
თქვენ გეუბნებით, **ლიტერატურული
საქართველო**, 9 სექტემბერი, 1994)
- Tevzadze, Gigi: Ortodoks Kilisesi ve Siyasi Sistem, **Dilis Gazeti**, 7
Haziran, 2001, (გიგი, თევზაძე,
ორთოდოქსული ეკლესია და პოლიტიკური
სისტემა, **დილის გაზეთი**, 7 ივნისი, 2001)
- Zubiaşvili, Zurab: Toplumsal Demokratik Süreci ve Din, **Politika
Dergisi**, 6 Haziran, 1991

ზუბიაშვილი, ზურაბ, საზოგადოების
დემოკრატიზაციის პროცესი და რელიგია,
ჟურნალი პოლიტიკა, 6 ივნისი, 1991

Teimuraz Bagrationi'nin Akademisyen Mari Brose'ye yazılan Mektupları,
Metsniereba Dergisi, Tiflis, 1964 (თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები
აკადემიკოს მარი ბროსესადმი, თბ. „მეცნიერება“, 1964 წ.)

Svetitshoveli Dergisi, 1917, N: 3 (ჟურნალი სვეტიცხოველი, 1917, N: 3)

Legal Expertise of the Draft Constitutional Agreement between State of Georgia
and Apostolic, Autocephalous Orthodox Church of Georgia, Council of Europe,
HRCAD, 2001, bkz. Gürcüce çevirisi **Tavisupleba Dergisi**, N: 9–10.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

Andronikaşvili, Zaal, **Dini Devlet** (ანდრონიკაშვილი ზაალ, ეკლესიური
სახელმწიფო) (çevrimiçi) http://lib.ge/body_text.php?8453 13.01.10

Papuaşvili, Nugzar, **19. Yüzyıldan Bu Yana Gürcü Kilisesi**, (პაპუაშვილი
ნუგზარ, საქართველოს ეკლესია მე-19 ს-იდან დღემდე) (çevrimiçi)
<http://networkedblogs.com/p22103911> 24.12.2009

Patriğin Otobiografisi (პატრიარქის ავტობიოგრაფია) (წვერმიჭი)
<http://church.ge/index.php?showtopic=3268> 22.05.2009

Gürcistan Vatandaşları Dini ve Siyasi Konuları Üzerinde (საქართველოს ქალაქური მოსახლეობა რელიგიური და პოლიტიკური საკითხების შესახებ) (წვერმიჭი) http://www.kas.de/wf/doc/kas_14254-544-22-30.pdf
24.01.2010

ARŞIV KAYNAKÇASI

Gürcistan Devlet Arşivi, Fon 1453, **Bölüm 187** (საქართველოს სახ. არქივი, ფონდი 1453, **საქმე 187**)

Gürcistan Devlet Arşivi, L. Okropiridze Özel Arşivi, Fon 1459, **Bölüm N: 41** (საქართველოს სახ. არქივი, ლ. ოქროპირიძის პირადი არქივი, ფონდი 1459, **საქმე N: 41**)

Kalistrate Tsintsadze, Özel Arşivi, **Bölüm 97, 114** (კალისტრატე ცინცაძე, პირადი არქივი, **საქმე N: 97, 114**)